

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

TENTO PROJEKT JE SPOLUFINANCOVÁN EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM FONDEM A STÁTNÍM ROZPOČTEM ČESKÉ REPUBLIKY.

Průvodka dokumentem Sociální patologie:

- Nadpisy čtyř úrovní (pomocí stylů Nadpis 1-4), před nimi znak #
- Na začátku dokumentu automatický obsah (#Obsah)
- Obrázek vynechán, zůstává pouze původní popisek vložený mezi znaky @...&
- Tabulka nesymetrická nahrazena lineárním textem, který je vložen mezi znaky @...\$

Vendula Gojová

Sociální patologie

Studijní opora k inovovanému předmětu: *Sociální patologie*

(KAM/ISOPA, KAM/2SOPA, KAM/6SOPA)

Ostrava, červen 2013

ISBN 978-80-7464-369-9

#OBSAH

#Úvod

#1. Pojmy související s problematikou sociálních deviací a otázka pojetí normy

#1.1 Vymezení základních pojmů

- #1.1.1 Sociální deviace**
- #1.1.2 Sociální patologie**
- #1.1.3 Sociální norma**
- #1.1.4 Sankce**
- #1.1.5 Anomie**
- #1.1.6 Sociální kontrola**

#1.2 Normativní a reaktivní pojetí sociálních deviací

- #1.2.1 Normativní koncepce (objektivistické paradigma)**
- #1.2.2 Reaktivní koncepce (relativistické; interpretativní paradigma)**

#1.3 Prevence sociálních deviací

#Shrnutí kapitoly

#Kontrolní otázky

#Úkol

#Citovaná literatura

#Doporučená literatura

#2. Teorie sociálních deviací

#2.1 Sociologické teorie sociálních deviací

- #2.1.1 Strukturální teorie**
- #2.1.2 Teorie a anomie**
- #2.1.3 Funkcionalismus**
- #2.1.4 Subkulturní teorie**
- #2.1.5 Teorie konfliktu**
- #2.1.6 Teorie sociální kontroly**
- #2.1.7 Interakční teorie**

- #2.1.8 Etiketizační teorie
- #2.2 Biologické teorie sociálních deviací
 - #2.2.1 Teorie rozeného zločince
 - #2.2.2 Oligofrenie
 - #2.2.3 Genetické a adopční studie
- #2.3 Psychologické teorie sociálních deviací
 - #2.3.1 Teorie sociálního učení
 - #2.3.2 Teorie charakteru a temperamentu
 - #2.3.3 Teorie odlišného kognitivního stylu
- #2.4 Vztahy mezi teoriemi sociálních deviací a možnosti jejich využití
- #Shrnutí kapitoly
- #Úkoly k textu
- #Citovaná literatura
- #Doporučená literatura

#3. Problematika závislostí – látkové závislosti

- #3.1 Drogová závislost
 - #3.1.1 Důsledky zneužívání drog
 - #3.1.2 Rizikové faktory
 - #3.1.3 Dělení návykových látek
 - #3.1.4 Pomoc
 - #3.1.5 Poruchy vyvolané v souvislosti se zneužíváním psychoaktivních látek
- #3.2 Kouření
 - #3.2.1 Úmrtnost
 - #3.2.2 Tabáková epidemie
 - #3.2.3 Prevence
 - #3.2.4 Pasivní kouření
- #3.3 Alkoholová závislost
 - #3.3.1 Syndrom závislosti
 - #3.3.2 Léčba
 - #3.3.3 Některé alkoholické psychózy (Skála, 1988, Nešpor, 2011)
 - #3.3.3.1 Delirium tremens
 - #3.3.3.2 Alkoholická halucinóza a alkoholická paranoidní psychóza
 - #3.3.3.3 Alkoholická demence a Korsakova psychóza
 - #3.3.4 Psychoterapie v léčbě závislosti
 - #3.3.5 Problémy sociálně psychologické související s alkoholovou závislostí
- #Shrnutí kapitoly
- #Úkoly k textu
- #Citovaná literatura

#4. Problematika závislostí – nelátkové závislosti

- #4.1 Patologické hráčství
 - #4.1.1 Gambling
 - #4.1.2 Kyberzávislosti
- #4.2 Závislost na ideologii
 - #4.2.1 Sekty a jejich mechanismus
 - #4.2.1.1 Vymezení pojmu sekta
 - #4.2.1.2 Základní typy sekt
 - #4.2.1.3 Příčiny vstupu do sekty
 - #4.2.1.4 Proces manipulace

#4.2.1.5 Pomoc lidem závislým na náboženských skupinách a jejich resocializace

#Shrnutí kapitoly

#Úkoly k textu

#Citovaná literatura

#Doporučená literatura

#5. Prostituce

#5.1 Prostituce a její vývoj v ČR po roce 1990

#5.1.1 Vývoj prostituce v ČR po roce 1990

#5.1.2 Legislativní kontext

#5.2. Charakteristika žen poskytujících sexuální služby a jejich motivace

#5.3 Sociální práce s osobami poskytujícími placené sexuální služby

#5.3.1. Zmírňování škod

#5.3.2. Resocializace a prevence návratu do prostituce

#5.3.3 Specifika práce se ženami poskytujícími placené sexuální služby

#Shrnutí kapitoly

#Kontrolní otázky

#Úkoly k textu

#Citovaná literatura

#Doporučená literatura

#6. Projevy netolerance ve společnosti

#6.1 Rasismus, nacionalismus

#6.1.1 Xenofobie

#6.1.2 Rasismus

#6.1.2.1 Historie

#6.1.2.2 Současný rasismus

#6.1.3 Nacionalismus

#6.1.3.1 Formy nacionalismu

#6.2 Interetnické konflikty

#6.3 Extremismus, terorismus

#6.3.1 Extremismus

#6.3.1.1 Extremista x radikál

#6.3.1.2 Populismus a *leaderless resistance* jako techniky extremismu

#6.3.1.3 Politický extremismus

#6.3.1.4 Pravicový a levicový politický extremismus v České republice

#6.3.1.5 „Antipolitický“ extremismus

#6.3.1.6 Nové extremismy

#6.3.1.7 Protiextremistická politika

#6.3.2 Terorismus

#Shrnutí kapitoly

#Úkoly k textu

#Citovaná literatura

#Doporučená literatura

#7. Fenomén bezdomovectví

#7.1 Vymezení bezdomovectví

#7.2 Situace v ČR

#7.3 Příčiny bezdomovectví a možnosti pomoci

#7.3.1 Možnosti pomoci

#Shrnutí kapitoly

#Kontrolní otázky
#Úkoly k textu
#Citovaná literatura
#Doporučená literatura

#8. Násilí na dětech a mezi dětmi

#8.1 Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte
#8.1.1 Fyzické týrání a jeho formy
#8.1.2 Psychické týrání a jeho formy
#8.1.3 Sexuální zneužívání a jeho formy
#8.1.4 Zanedbávání a jeho formy
#8.1.5 Münchhausenův syndrom by proxy (v zastoupení)
#8.1.6 Pozdní důsledky zkušenosti s týráním v dětství
#8.2 Syndrom deprivovaného dítěte (citová deprivace)
#8.2.1 Psychické důsledky citové deprivace
#8.3 Postoj společnosti k zanedbávání, týrání a zneužívání dětí
#8.4 Léčba zanedbávaných, týraných a zneužívaných dětí a další formy pomoci
#8.5 Šikanování
#8.5.1 Šikanující agresor
#8.5.2 Šikanovaná oběť
#8.5.3 Pohled společnosti na šikanu
#8.5.4 Formy šikany dle Koláře (2011)
#8.5.5 Důsledky šikany
#8.5.6 Pomoc
#Shrnutí kapitoly
#Kontrolní otázky
#Úkoly k textu
#Citovaná literatura
#Doporučení literatura

#9. Domácí násilí, násilí na seniorech

#9.1 Domácí násilí – vymezení, pachatelé, oběti
#9.1.1 Pachatelé
#9.1.2 Oběti
#9.1.3 Reakce společnosti
#9.1.4 Obraz domácího násilí v ČR
#9.1.5 Práce s oběťmi domácího násilí
#9.1.6 Zákon č. 135/2009 Sb., na ochranu před domácím násilím
#9.1.7 Intervenční centra
#9.2 Násilí na seniorech
#9.2.1 Formy násilí
#9.2.1.1 Tělesné násilí
#9.2.1.2 Materiální/finanční násilí
#9.2.1.3 Emocionální/psychické násilí
#9.2.1.4 Sexuální zneužívání
#9.2.1.5 Zanedbávání péče
#9.2.1.6 Porušování základních lidských práv
#9.2.1.7 Institucionální násilí
#9.2.1.8 Opuštění
#9.2.2 Rizikové faktory vzniku násilí

#9.3 Prevence

#9.3.1 Občanské sdružení Život 90

#9.3.2 Bílý kruh bezpečí (BKB)

#9.3.3 Intervenční centra

#Shrnutí kapitoly

#Kontrolní otázky

#Úkoly k textu

#Citovaná literatura

#Doporučená literatura

#10. Sebepoškození a sebevražedné jednání

#10.1 Sebepoškození

#10.1.1 Hlavní důvody sebepoškození

#10.1.1.1 Zmírnění úzkosti, vzteku či hněvu

#10.1.1.2 Způsob komunikace, vyjádření pocitů

#10.1.1.3 Potrestání/kontrola sebe samého

#10.1.2 Odborná pomoc

#10.2 Sebevražedné jednání

#10.2.1 Rizikové faktory

#10.2.2 Typologie sebevražd (Monestier, 2003, Koutek, Kocourková, 2003)

#10.2.2.1 Z hlediska závažnosti motivace a úmyslu skutečně zemřít

#10.2.2.2 Z hlediska motivace, cíle a způsobu provedení

#10.2.3 Fáze sebevražedného jednání

#10.2.4 Způsoby provedení sebevražd

#10.2.5 Sebevražedné jednání z hlediska věku

#10.2.6 Širší význam sebevražedného jednání

#10.2.7 Možnosti pomoci a prevence

#10.2.8 Asistovaná sebevražda

#Shrnutí kapitoly

#Kontrolní otázky

#Úkoly k textu

#Citovaná literatura

#Doporučená literatura

#11. Stalking, internetová kriminalita

#11.1 Stalking

#11.1.1 Jak pomoci?

#11.2 Internetová kriminalita

#11.2.1 Kybergrooming

#11.2.2 Kyberšikana

#Shrnutí kapitoly

#Úkoly k textu

#Citovaná literatura

#Doporučená literatura

#12. Kriminalita a delikvence

#12.1 Kriminogenní faktory

#12.1.1 Biologické

#12.1.2 Psychické

#12.1.3 Sociální

#12.2 Osobnostní charakteristiky delikventů

- #12.3 Možnosti práce s delikventními jedinci
 - #12.3.1 Působení na obviněné
 - #12.3.2 Zacházení s odsouzenými
- #12.4 Organizovaný zločin
- #12.5 Rozlišení mezi organizovaným zločinem a gangem
- #Shrnutí kapitoly
- #Citovaná literatura

#13. Kriminalita dětí a mládeže

- #13.1 Vývoj trestných činů dětí a mladistvých v ČR v letech 2000 až 2009
- #13.2 Opatření
- #13.3 Intervence
 - #13.3.1 Ústavní výchova
 - #13.3.2 Ochranná výchova
 - #13.3.3 Kurátor pro mládež
 - #13.3.4 Diagnostický ústav
 - #13.3.5 Výchovný ústav
- #Shrnutí kapitoly
- #Úkol
- #Citovaná literatura

#Úvod

Téma rizikového chování vyskytujícího se ve společnosti, téma sociálních deviací (nebo chceme-li sociálně patologických jevů) je téma, se kterým se sociální pracovníci a sociální pracovníci setkávají ve své praxi každodenně. Ne náhodou tvoří tato oblast součást Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci, který identifikovala a pravidelně aktualizuje Asociace vzdělavatelů v sociální práci.

Tato studijní opora je určena především studentkám a studentům bakalářských oborů Fakulty sociálních studií, jejíž hlavním vědeckovýzkumným profilem je právě sociální práce.

Cílem textu je seznámit se základními pojmy a teoriemi sociálních deviací. Orientovat se v příčinách, projevech, důsledcích a vývojových trendech sociálně deviantního jednání vybraných sociálních skupin. Součástí je přiblížení možných forem pomoci a prevence v oblasti sociální práce při řešení problematiky sociálních skupin vykazujících rysy sociálně deviantního jednání.

První dvě kapitoly jsou zaměřeny na základní pojmy a souvislosti a teorie sociálních deviací, kapitoly následující pak na jednotlivé sociální deviace a sociálně patologické jevy.

Po prostudování textu budou studující schopni: definovat a rozumět pojmům – sociální deviace, sociálně patologický jev a aplikovat normativní a reaktivní pojetí sociálních deviací

Budou znát: biologické, psychologické a sociologické příčiny (teorie) vzniku sociálních deviací a chápat jejich vzájemné interakce a vybrané sociální deviace, jejich strukturu, dynamiku, příčiny, důsledky a možnost prevence vč. organizací a institucí, které ji zajišťují.

Na konci kurzu dovedou: rozpoznat strukturu, důsledky rizikových jevů a identifikovat možnosti jejich institucionální prevence; vyhledávat a využívat prameny odborné literatury a klíčové informační zdroje v oblasti rizikových jevů.

Při práci s textem studijní opory se studující budou řídit pokyny vyučující, které v případě kombinované formy studia obdrží prostřednictvím tzv. rozšířeného sylabu, v případě prezenční formy studia pak ústně během přednášek a cvičení.

#1. Pojmy související s problematikou sociálních deviací a otázka pojetí normy

V této kapitole se dozvíte: K jakým jevům a institucím je třeba přihlížet při studiu a práci se společensky rizikovými jevy. Základní informace o obecných charakteristikách sociálně patologických jevů a jejich dělení

Po jejím prostudování byste měli být schopni: vysvětlit základní pojmy používané ve spojitosti s vymezením sociálně deviantního chování a sociálně patologických jevů ve společnosti; objasnit problematiku vymezení normy; charakterizovat vztah cílů a činností sociální práce a sociálně deviantního chování.

Klíčová slova kapitoly: sociální deviace, sociálně patologický jev, sociální patologie, sociální norma, sankce, anomie, sociální kontrola, normativní a reaktivní pojetí sociálních deviací.

#1.1 Vymezení základních pojmů

V současnosti pojem často nahrazující dřívější frekventovaný pojem sociální patologie. Někdy se používá sociální dezorganizace. Pojem sociální patologie a pojem sociální deviace se ale liší. Jevy, které jsou označovány jako deviantní, nemusí být vždy patologické, tzn. pro společnost nebo jednotlivce nebezpečné

#1.1.1 Sociální deviace

(z lat. deviatio = odchylka, úchylka)

Jde o způsob jednání, které není v souladu se společenskou normou, která je akceptována většinou společnosti. Znamená to tedy, že sociální deviace je odchylka nebo porušení jakékoliv sociální normy, tedy nejen takové normy, jejíž narušení znamená právní nebo morální sankce.

Deviaci lze tedy obecně definovat jako jakoukoliv odchylku od normy. Může se vyskytovat u jakéhokoliv jevu ve společnosti nebo přírodě. Sociální deviace jsou pak ty odchylky, které se vyskytují v lidských společnostech. (Hrčka, 2001) Na rozdíl od sociální patologie je sociální deviace pojem hodnotově a emocionálně neutrální. V praxi se však můžeme setkat s rozlišením deviantních způsobů chování na deviaci pozitivní a deviaci negativní. Jde o extrémní porušení normy jakýmkoliv směrem (alkoholismus X naprostá abstinence). Míru dodržování určité sociální normy v dané společnosti lze obvykle ilustrovat Gaussovou křivkou. To znamená, že není norma, která by byla v dané společnosti striktně dodržována. Většinou členů společnosti je dodržována do určité, společensky přijatelné míry, tzv. toleranční limit, Částí společnosti je pak porušována negativním nebo pozitivním směrem.

Deviantním chováním se sociologie zabývá v situacích, kdy je určitá sociální norma nebo skupina sociálních norem podstatně narušována a to zpravidla početně významnými skupinami osob a pokud toto chování negativně ovlivňuje společnost. (Munková, 2013)

#1.1.2 Sociální patologie

(z lat. pathos = utrpení, choroba)

Nejde o samostatný vědní obor. Do sociologie pojem zavedl Herbert Spencer ve druhé polovině 19. století jako výsledek potřeby najít analogie mezi ději v existenci biologických organismů a ději ve společnosti. (Munková, 2013) Sociální patologie tedy vznikla na

základech pozitivistických věd (biologie, medicína). Cílem bylo změřit výskyt abnormálních společenských jevů a hledat tak prostředky, které by tyto „nemoci“ společnosti odstranily.

Je to souhrnné označení nezdravých, abnormálních a obecně nežádoucích společenských jevů, jsou zde zahrnuty všechny podoby sankcionovaných forem deviantního chování. Sociální patologie se zabývá zákonitostmi takových projevů chování, které společnost hodnotí jako nežádoucí, protože porušují její sociální, morální a právní normy. Určení, co je patologické, se odvíjí od pojetí normality akceptované danou společností. Patologická taktéž není každá odchylka (deviace) od normy, ale až jejich nadměrný počet.

Základní teorie sociální patologie vycházejí z předpokladu existence společenských nedostatků postihujících různými způsoby společnost a/nebo její členy. Tyto nedostatky obvykle spatřuje na straně jednotlivců.

Studiu a popisu těchto jevů se věnují různé vědní disciplíny – sociologie, psychologie, medicína, etopedie a další. Tyto obory se zabývají nejen studiem příčin sociálně patologických jevů, ale zejména hledáním korektivních opatření a jejich prevenci jako nejefektivnější prostředek boje proti sociálně-patologickým jevům.

Sociální deviace tedy znamená významnou odchylku nebo porušení sociální normy nebo souboru norem, které jsou většinou společností uznávány. Sociální patologie pak označuje deviantní chování, které je společensky vysoce nebezpečné a ohrožuje společnost nebo jedince. Znamená to tedy, že ne každé deviantní chování musí být sociálně patologické. (Fišer, Škoda, 2009, Urban, Dubský, Bajura, 2012)

Otázkou je např. míra společenské „nebezpečnosti“ prostitutivního chování. Je poskytování placených sexuálních služeb samo o sobě společensky nebezpečné. Nebo jsou problematické spíše jevy, které se s prostitucí pojí (kriminality, závislosti)?

Oba jevy – sociální deviace a sociální patologie - jsou velmi relativní. Žádnou sociální normu nelze bezvýtku dodržovat. Proto v každé společnosti existuje nepsaný toleranční limit. Ten je proměnlivý v čase a z hlediska sociokulturního poznání dané společnosti. Jednotlivci, různé skupiny a subkultury se liší svými vzorci chování, které do tolerančního limitu více či méně spadají. (Hrčka, 2001)

Toleranční limit můžeme vymezit jako míru variability snášenlivosti k chování a dodržování norem druhými jedinci.

Obecně lze sociální deviace dělit do několika forem, které se mohou navzájem prolínat. Autoři Vykopalová, 2002, Fišer, Škoda, 2009 hovoří o sociální deviaci související s rodinou – zejm. syndrom CAN, dále o domácím násilí – vč. násilí na seniorech, o závislosti – alkoholová, drogová, mentální anorexie a bulimie, další návykové a impulzivní poruchy, sekty, dále se jedná o formy asociálního jednání a chování – extremismus, šikanování a jako poslední uvádí makrosociální projevy sociálně patologického chování – kriminalita, sebevraždnost.

#1.1.3 Sociální norma

Každá společnost je založena na určitém normativním řádu, tzn. souboru formálních předpisů a neformálních očekávání vztahujících se na lidské chování. Jde o podstatu udržení konsensu ve společnosti. (Keller, 1999)

Jde o psaný i nepsaný předpis, pravidlo ovlivňující chování lidí. Existence sociálních norem vždy potenciálně nebo aktuálně dává možnost k jejich nedodržování, porušování. Často

nastává paradoxní situace, kdy jejich nedodržování vede k uvědomění si významu jejich dodržování. (Hrčka, 2001)

Sociální normy mají různé úrovně – obyčejy a zvyky (nemají formalizovanou podobu); kodexy a konvence; stanovy a řády; nařízení a instrukce; zákony a mezinárodní právní normy. Největší vliv na chování lidí mají zákony, protože stát disponuje institucemi na jejich vynucování.

Hranice normy je velmi pohyblivá, normalita může být posuzována z různých hledisek, v závislosti na různých okolnostech (Fišer, Škoda, 2009):

1. statistické pojetí normy – vymezení normy je závislé na četnosti/intenzitě posuzovaných projevů. Lze využít u projevů, které lze kvantifikovat/změřit (četnost určitého projevu – konflikty s lidmi; jeho intenzita – míra úzkostnosti). Tento přístup k určení, co je „normální“ může být problematický – např. agresivní jednání se vyskytuje ve společnosti často, nelze ho však považovat za normální.

2. sociokulturní pojetí normality (normativní pojetí) – hodnocení normality je sociokulturně podmíněné tzn., závisí na komplexu norem a očekávání dané společnosti. Sociokulturní norma se odráží ve stereotypech a předsudcích převládajících v dané společnosti. Obecná potřeba „být orientován“ vede ke sklonu odlišné jedince značkovat a tak dochází k jejich stigmatizaci.

3. skupinová norma – hodnocení normy závisí na konkrétním sociálním kontextu. Můžeme mluvit o dílčí, skupinové normě, která je specifická pro určitou část populace (např. lidé se zdravotním postižením). Různé sociální skupiny se pak mohou z hlediska svých normativních kritérií značně odlišovat. Přínosem poznání skupinových norem může být snazší orientace a pochopení hodnot určité skupiny osob. Rizikem může být určitá míra zkreslení dané skupiny (např. dlouholetí zaměstnanci různých zařízení, rodiče postižených dětí apod.)

4. mediální norma – v současné „přemedializovaném“ světě můžeme vymezit i mediální normu, tedy to, co opakovaně a často atraktivním způsobem prezentují média jako žádoucí a standardní. Často se mediální norma vyznačuje v podstatě idealizovanou realitou, která prezentuje jako normu výjimečné jedince (krásné, výkonné, úspěšné, mladé atd.

Tak jak se v průběhu času mění společnost, její hodnoty a názory, tak se mění i hodnocení normality. Vymezení normy závisí také na úrovni poznání. Často projevy, kterým lidé nerozumějí nebo o nich nemají dostatek informací, považují za abnormální. Zejména tehdy, kdy jsou tyto projevy nápadné a snadno upoutávají pozornost. Obvykle vůbec nejde o to, zda je nějaké chování objektivně závažné a škodlivé, ale o to, zda vyhovuje aktuálním požadavkům (př. alkohol – reklamy, společenská tolerance, jeho zneužívání považované za běžné).

Hodnocení normality bere v úvahu i vývojové faktory – projevuje se např. větší tolerancí při posuzování chování dětí.

Na normu se lze dívat i z hlediska jejího funkčního pojetí (Fišer, Škoda, 2009), kdy je důraz kladen na plnění požadavků a očekávání. Jde o určité zjednodušení pohledu, který je akceptován zejména v různých institucích. Za měřítko poruchy se považuje míra neschopnosti dělat to, co je zde považováno za důležité. Toto vymezení normy nerespektuje skutečnost, že člověk sice dokáže dělat to, co je požadováno, ale toto jednání prožívá jako stresující.

Neméně důležitá je také subjektivní norma každého z nás (Fišer, Škoda, 2009). Různí lidé, byť členové téže společnosti nebo skupiny, mají sklon posuzovat různé projevy chování a

jednání jinak. Individuálně variabilní bývá postoj k takovým projevům, které vyvolávají silnou emotivní reakci. Subjektivní norma ovlivňuje i hodnocení vlastních problémů a nestandardních projevů.

Pojetí normy jako ideálu, jemuž se chceme přiblížit, může mít stimulačně-motivační význam (Vágnerová, 1999), zejména v některých vývojových fázích (v době dospívání). V tomto smyslu může fungovat jako cíl směřování, ne však jako hodnotící kritérium (které vytváří mediální norma), protože jeho dosažení je dosti nepravděpodobné.

Vymezení normy je obtížné a nejednoznačné. Norma může být chápána statisticky, funkčně nebo sociokulturně. Hranice mezi normou a abnormalitou je křehká. Vymezení závisí na mnoha faktorech, především na aktuální úrovni dané společnosti. U různých skupin se může lišit, vyvíjí se v čase a nemá definitivní platnost. Je tedy zřejmé, že při zkoumání a tedy i posuzování sociálních deviací je nutno vycházet ze znalosti a optiky dané společnosti, skupiny, apod.

#1.1.4 Sankce

Jde o všechny mechanismy vedoucí k posílení sociálních norem ve vědomí lidí - odměna za konformitu (tzv. pozitivní sankce) nebo trest za porušení sociálních norem (tzv. negativní sankce). Její existence má zvýšit pravděpodobnost, že člověk se bude chovat v souladu s normou. (Munková, 2013) Mohou mít, stejně jako sociální normy, různou míru formalizace. Na lidské chování mají často větší vliv sankce neformální (uplatňované v mezilidských vztazích).

#1.1.5 Anomie

Do sociologie zavedl Émile Durkheim – označuje situaci, kdy sociální normy nemají na jednání lidí vliv. Nastává, když neexistují normy spojené s postavením určitých osob ve společnosti, nebo když lidé nejsou schopni (ochotni) akceptovat normy, protože jsou zbaveni prostředků, jsou vyloučeni apod. (Keller, 1999)

Výraz se používá v souvislosti s hodnotově neurčitým klimatem postmoderní společnosti. V západní sociální práci se používá k charakteristice situace sociálně znevýhodněných skupin.

#1.1.6 Sociální kontrola

Soubor formálních i neformálních postupů, kterými společnost vyvíjí na své členy tlak, aby se chovali v souladu s jejími normami. Cílem je zajištění řádu a stability, udržení společenského konsensu.

Na nejvyšší úrovni státu vykonávají kontrolu tři složky státní moci – moc soudní, výkonná a zákonodárná. V současné společnosti jsou mocným nástrojem sociální kontroly média. I tím, že volíme samosprávné a státní orgány se jako občané podílíme na sociální kontrole fungování společnosti. (Keller, 1999)

Do vztahu se zvyšováním výskytu delikventního chování mládeže je dáváno slábnutí sociální kontroly ve sféře rodinného života a výchovy dětí.

Za jeden z nejvýznamnějších problémů sociologie je dlouhodobě považována otázka dosažení optimální míry sociální kontroly ve společnosti. (Keller, 1999)

#1.2 Normativní a reaktivní pojetí sociálních deviací

Sociologie se snaží vytvořit jakýsi abstraktní koncept sociální deviace. Vzhledem k různorodosti sociálního světa je naplnění této snahy však téměř nemožné. Proto existuje mnoho pojetí sociální deviace různící se svým zaměřením pouze na některé stránky sociálně deviantních jevů.

Jedním z nejzákladnějších dichotomických přístupů jsou koncepce založené na reaktivním přístupu a koncepce založené na normativním přístupu. (Hrčka, 2001) Toto dělení se odvíjí od vztahu k sociálním normám a jejich roli při definování sociálních deviací. Na úrovni výzkumů i teoretizování se ukázalo, že obě pojetí jsou spíše ve vztahu komplementárním, než-li antagonistickým.

#1.2.1 Normativní koncepce (objektivistické paradigma)

Sociální deviace je chápána jako odchylka od sociální normy, která je uznávána většinou příslušníků dané sociální jednotky a jejíž dodržování je od všech jejích členů vyžadována a vynucována (Durkheim, Merton, Parsons)

Stěžejní je tedy existence společensky uznávané normy a její opakované, hromadné a závažné porušování, které je pak společností označováno jako objektivní deviace

Má vztah spíše ke konsensuálním sociologickým teoriím sociálních deviací (např. funkcionalismus)

#1.2.2 Reaktivní koncepce (relativistické; interpretativní paradigma)

Sociální deviace není určitému chování vlastní, ale jde o vlastnost tomuto chování přisuzovanou okolím (Erikson, Kitsuse, Becker)

Společnost je přirozeně diverzifikovaná, nelze tedy předpokládat jakýsi obecně uznávaný normativní konsensus; kritika statického normativního konceptu sociálních norem, neboť společnost se dynamicky mění; sociální normy existují, ale s měnící se společností mění svou podobu

Osoby nebo chování lze označit za deviantní pouze ve vztahu k reakci společnosti na ně, jde tedy o relativistický pohled na sociální deviaci; deviantní je to, co je označeno ostatními

Vztah spíše k interakčním sociologickým teoriím sociálních deviací (zejm. teorie značkování)

#1.3 Prevence sociálních deviací

V kontextu sociální práce je prevence souborem opatření, jimiž se předchází sociálnímu selhání, a to zejména těm typům selhání, které ohrožují základní hodnoty společnosti. (zákon 106/2008)

Společností bývá často sociální práce vnímána jako nástroj prevence sociálních problémů. Mezi cíle sociální práce je v tomto pojetí některými autory (Jordan, Webb, Wistow in Matoušek, 2001) zařazována sociální kontrola, podpora změny a zachování akceptovatelného způsobu života. Většina současných autorů (Sheafor, Horejsi, Horejsi, Navrátil in Matoušek, 2001) se spíše přiklání k definici sociální práce v kontextu konceptu sociálního fungování. Ani v tomto pohledu však není preventivní role sociální práce vyloučena.

Obecně je prevence (předcházení negativním vlivům) vnímána jako výhodnější (z hlediska ekonomického, sociálního, zdravotního, etického) než intervence určité škodlivosti (tedy již vzniklé). Prevence je obvykle spjata s konkrétní sociální deviací. (Řezníček, 1994) Z hlediska prevence nejde pouze o stav a výsledek, ale pochopitelně o proces a vývoj, o etiologii určité sociální deviace. Bez jejich znalosti nelze plánovat preventivní opatření.

Rozlišujeme tři oblasti prevence, a to primární, sekundární a terciární.

Primární je zaměřena obecně buď na celou populaci, nebo určitou širokou skupinu; předpokládá se, že většina členů cílové skupiny se ještě s danou sociální deviací nasetkala (např. děti obecně, u nich je předpoklad, že ještě nepožily alkohol). Primární prevence sociálního selhání by měla být orientována spíše na podporu prosociálního chování a postojů,

než na varování, zákazy, prohibici. Stereotypní podávání informací a poučování o správném jednání a chování často jako hlavní metoda prevence selhává.

Sekundární je zaměřena na konkrétní rizikovou skupinu, u níž se předpokládá riziko výskytu dané sociální deviace nebo je tato skupina rizikem výskytu ohrožena (skupina dětí, u nichž je předpoklad, že už alkohol požíly nebo se pohybují v prostředí, kde se alkohol požívá velmi často).

Terciární je zaměřena na zmírňování škod (směrem k jedinci i společnosti) způsobených výskytem sociální deviace s cílem udržet jedince alespoň ve stávajícím stavu nebo tento stav zlepšit (děti závislé na alkoholu)

K cílovým skupinám prevence patří skupiny obecné, ke kterým patří děti, mládež, senioři apod. Dále rizikové skupiny, které jsou ohrožené výskytem sociální deviace. Nebo jsou to recidivující skupiny, které se vyznačují výskytem sociální deviace.

Prevence může být realizována plošně, a/nebo lokálně v různých formách, například ve formě koncepce (např. Koncepce prevence kriminality); programu (pojetí, přístup, principy, zásady, východiska praxe); projektu nebo opatření.

Ve vládním koncepčním materiálu Program sociální prevence – lze identifikovat provázanost s praxí sociální práce, resp. sociálních služeb (např. terénní programy, NZDM, sociální asistence aj.)

Preventivní kampaně pracují spíše s typy ohrožení jako je závislost na nealkoholových drogách, obchod s lidmi atp. minimálně si pak všímají tradičních rizik jako je např. alkoholismus, rasismus. Rozšířená je prevence kriminality, do jejíž oblasti aktivně vstupuje i stát, např. tzv. situačními postupy (videokamery, alarmy apod.).

Dále je v této souvislosti důležité zmínit § 32 zákona 108/2006 Sb., o sociálních službách, který definuje a typologizuje Služby sociální prevence. V díle 4, od paragrafu 53 jsou služby sociální prevence vyjmenovány – např. raná péče, telefonická krizová pomoc, azylový dům, dům na půl cesty, kontaktní centrum, krizová pomoc, nízkoprahová denní centra, nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, noclehárny, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi atd.

#Shrnutí kapitoly

Sociální deviace je termín označující významnou odchylku nebo porušení určité sociální normy nebo skupiny sociálních norem, které jsou většinou společností uznávány. Každé sociálně deviantní chování však nemusí pro společnost představovat nebezpečí a ohrožení. Sociální deviace, které přinášejí porušením sociální normy pro konkrétní jedince, nebo společnost negativní důsledky pak označujeme za jevy sociálně patologické. V tomto textu budeme preferovat užívání pojmu „sociální deviace“, neboť sociální práce se nezabývá jen jevy ohrožujícími společnost (sociálně patologickými), ale i chováním, jež se odchyluje od uznávaných sociálních norem, ale samo o sobě společensky nebezpečné není (např. prostituce). Označení nějakého chování jako deviantního komplikuje skutečnost nesnadnosti určení toho, co je sociální norma. Sociální normu lze vymezit statisticky, normativně, v závislosti na normativním řádu skupiny apod. Od míry závažnosti porušení sociální normy a od míry závažnosti jejího dodržování se odvíjí podoba a závažnost sankcí, které jsou společnosti k dispozici v případě dodržování nebo porušování norem. To, zda jsou sociální normy dodržovány a zda a kdy je třeba využít určitých sankcí, zajišťuje mechanismus sociální kontroly.

Sociologie se dlouhodobě snaží o vytvoření konceptu sociálních deviací, což z povahy modernizované společnosti není zřejmě možné. Proto jsou užívány dva (komplementární) koncepty sociálních deviací – reaktivní a normativní.

Významným prvkem v souvislosti s problematikou sociálních deviací je jejich prevence.

#Kontrolní otázky

1. Kdo/co určuje sociální normu ve společnosti? Může být v subsystémech společnosti uznáváno více sociálních norem k jednomu danému jevu? Pokud ano, co tato skutečnost znamená pro sociální práci?

2. Co je v souvislosti s problematikou sociálních deviací pro sociální práci klíčové? Jak může sociální práce tento nástroj ovlivňovat?

#Úkol

Vyhledejte v Encyklopedii sociální práce (Matoušek, 2013), popř. ve Slovníku sociální práce (Matoušek, 2003) všechna relevantní hesla této kapitoly. Nastudujte jejich obsah. Poté zvolte libovolné tři a srovnajte s jejich výkladem encyklopedie/slovníku jiné společenskovední disciplíny (sociologie, psychologie, pedagogika)

#Citovaná literatura

FISCHER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009.

HRČKA, M. *Sociální deviace*. Praha: SLON, 2001.

KELLER, J. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON, 1999.

MATOUŠEK, O. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001.

MUNKOVÁ, G. *Sociální deviace*. Praha: Karolinum, 2013.

ŘEZNÍČEK, M. *Systemická prevence sociálních deviací I*. Praha: Univerzita Karlova, 1994.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 1999.

VYKOPALOVÁ, H. *Sociálně patologické jevy v současné společnosti*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

#Doporučená literatura

FISCHER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009, s. 13 – 18.

HRČKA, M. *Sociální deviace*. Praha: SLON, 2001, s. 9 – 62.

KELLER, J. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON, 1999, str. 150 – 151.

MUNKOVÁ, G. *Sociální deviace*. Praha: Karolinum, 2013, s. 9 – 17.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2004. s. 21 – 27.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, § 32.

#2. Teorie sociálních deviací

V této kapitole se dozvíte: že existuje nepřeberné množství teorií vysvětlujících vznik sociálních deviací ve společnosti a že tyto teorie lze třídit podle toho, kterou komponentu vzniku sociálních deviací preferují

Po jejím prostudování byste měli být schopni: vysvětlit určitou sociální deviaci z hlediska různých teorií jejích vzniku; objasnit, jak různost teorií sociálních deviací může ovlivňovat práci s nimi.

Klíčová slova kapitoly: sociologické teorie sociálních deviací, biologické teorie sociálních deviací, psychologické teorie sociálních deviací

#2.1 Sociologické teorie sociálních deviací

Sociologické definice sociálních deviací jsou v podstatě založeny na dvou koncepcích, které se ale nevyznačují vnitřní jednotností, pouze shodou v základních sociologických paradigmatech (Hrčka, 2001, Munková, 2013):

1. Klasická koncepce, která pojem sociální normy absolutizuje – tzn. existence norem je pro společnost nevyhnutelná, jejich význam je jednoznačný a nezpochybnitelný, tedy jsou i univerzální a nadčasové

2. Novější koncepce, které význam sociálních norem relativizují – jejich základním předpokladem je kulturní a časová proměnlivost sociálních norem, tedy i určení co je a co není deviantní chování. Deviace je vlastnost, kterou lidskému chování přisuzuje veřejnost, je funkcí vnímání a hodnocení určitého chování, je funkcí sociální kontroly.

Vznikem a prosazováním druhé koncepce v podstatě končí éra sociologie deviací jako samostatné disciplíny.

Sociologické teorie sociálních deviací se vyvíjejí od konce 19. století, tedy tedy začíná vznikat sociologie deviace. Často jsou její začátky spojovány se vznikem Chicagské školy (90. léta 19. stol.), katedry sociologie. Ale v podstatě již od 70. let 19. století, v souvislosti s významnými migračními a ekonomickými změnami v USA, měla sociologie jako aplikovaná disciplína přispívat k řešení tamních, graduujících sociálních problémů. Z počátku měla podobu spíše sociální práce. Práce prvních amerických sociologů stavěly (po vzoru Herberta Spencera) na pozitivistickém paradigmatu podle vzoru přírodních věd, hledaly analogii mezi patologií ve společnosti a medicíně. Hlavní příčinu problematického chování jedinců odvozovali z jejich nedostatečné adaptovanosti, tzn. z individuální patologie. O sto let později se tyto koncepty individuální patologie začínají nahrazovat koncepty sociálního selhání, které vyznívají více neutrálně. (Munková, 2013)

#2.1.1 Strukturální teorie

Strukturální teorie tvoří zastřešující celek složený z Durkheimova sociologismu (analogie mezi společností a organizmem tzn., popírá individualismus), Chicagské školy a teorie sociální dezorganizace, funkcionalismu a teorie anomie (Hrčka, 2001, Keller, 2005, Munková, 2013):

Společnosti disponují více či méně fungující sociální strukturou = relativně stálé uspořádání společnosti, které tvoří základ sociálního života; řadíme sem také charakteristiky skupin tvořících společnost a vztahy mezi nimi, ustálené způsoby, jimiž skupiny ovlivňují chování jednotlivců. Jde tedy o postavení lidí a jejich vzájemné vazby v rámci sociálního systému. V sociálním systému můžeme najít dva druhy sociální struktury – formální a neformální. Podstatou fungující společnosti jsou její sociální normy, tedy pravidla, která mohou být nepsaná (např. zvyky, mravy) a/nebo striktně daná (např. nařízení, zákony), jejichž dodržování může být právně vymahatelné. Míra prosazování jednotlivých sociálních norem a případná restrikce je různá podle závažnosti této normy.

Sociální normy ovlivňují sociální chování systému zahrnující chování systému k jednotlivci, ale i k jiným systémům. Chování sociálního systému může být dvojí: (1) konvergující chování – ve společnosti posiluje vztahy spolupráce, sblížení a porozumění; (2) divergující chování – naopak posiluje nesnášenlivost a působí na struktury destruktivně.

Z těchto základních poznatků vychází některé sociologické směry. Například konsensuální sociologie, která sleduje společnost z pohledu makroanalýzy, tzn., pozoruje společnost jako

celek, sleduje, jak se její struktura vyvíjí a mění, jak se jedinci integrují v dané společnosti. Vychází totiž z předpokladu, že vztah mezi lidmi a společností funguje na základě tzv. společenské smlouvy. Pokud se jednotlivci vzdají ve prospěch veřejného zájmu určitých svých přirozených práv, pak společnost bude na oplátku schopna hájit jeho zájmy. Obě strany se tímto způsobem snaží maximalizovat výhody, které jim tento vztah nabízí, a minimalizovat možné situace porušování pravidel, jelikož obě strany jsou na sebe vzájemně odkázány a případnými neshodami by se snižovala jejich efektivita takového vztahu. Jednou ze škol konsenzuální sociologie je strukturální funkcionalismus (oba směry viz níže).

#2.1.2 Teorie a anomie

Hlavní představitelé – Durkheim, Merton (ten rozpracoval teorii anomie ve svém pojetí funkcionalismu), (Keller, 2005):

Anomie je označení pro takový stav společnosti, kdy přestávají platit pravidla a normy. K anomii vedou procesy porušování sociální rovnováhy, které převážně ovlivňují změny v ekonomické rovině. Pojem anomie odpovídá rozlišení tradiční a moderní společnosti, kdy v moderní společnosti vazby a kontakty mezi lidmi oslabují natolik, že pravidla jednání, jimiž se lidé řídili ve společnosti tradiční, přestávají platit.

Podnětem k anomii může být stav celkového výrazného rozporu mezi uznávaným hodnotovým systémem a reálným stavem. Tzn., že se může objevovat konflikt mezi cíli uznávanými společností (o jejichž dosažení běžně jedinci usilují) a prostředky, které jednotlivci využívají k jejich naplnění. (např. snaha dosáhnout legitimního cíle -majetku společensky nepřijatelným způsobem - krádeží. Jedinec se tak použitím nelegitimních prostředků vyřazuje ze společnosti, jejíž cíle sice uznává.

Anomie může být vyvolána tím, že buď neexistují normy spojené s postavením určitých osob ve společnosti, nebo tím, že lidé nejsou schopni (ochotni) vyhovět společenským normám, protože jsou zbaveni potřebných prostředků, jsou vykořeneční, vzdali se snahy najít zaměstnání apod. V západní sociální práci se označení stavu anomie používá k charakterizaci situace sociálně znevýhodněných skupin. Je to stav vykořenečnosti, bezmoci, chybění cílů. Má blízko k odcizení, zdůrazňuje pasivní aspekty oddělenosti od společnosti.

Na vznik anomické situace má vliv oslabení tzv. sociálně stabilizujících institucí jako je rodina, církve, profesní korporace.

#2.1.3 Funkcionalismus

Hlavní představitelé - Émile Durkheim, Talcott Parsons, Robert King Merton (Keller, 1997, 2005):

Považují sociální deviace za vedlejší produkt sociálního systému vedoucí tento systém do stavu nerovnováhy. Teorie vychází z analogie s biologií (podobně jako teorie sociální ekologie)

Každý sociální systém má určité systémové potřeby, které musí být uspokojeny. Tyto potřeby jsou uspokojovány všemi částmi systému, které jsou funkčně provázány a plní své poslání. Ostatní činnosti jednotlivých částí systému jsou považovány za patologické. Velký význam je připisován hodnotám ve společnosti, které jsou sdíleny jejími členy a jsou v souladu s potřebami společnosti. Jednání sociálních aktérů (částí systému) je orientováno na určité cíle, přičemž způsoby jejich dosahování jsou určeny normami a hodnotami dané společnosti.

Jednotlivé sociální systémy disponují několika zásadními okruhy potřeb, které je třeba vlastními silami naplnit, chce-li daný systém přežít v prostředí. Jedná se o potřeby adaptace na prostředí, dosahování cílů, zajišťování vnitřní integrace a udržování vzorců jednání.

Pokud sociální aktéři (lidé) nemají prostředky, aby mohli jednat ve shodě s hodnotami, které uznávají, snaží se těchto hodnot dosáhnout jiným způsobem. Tím lze vysvětlit některá delikventní chování, např. krádeže, hospodářskou kriminalitu, daňové podvody - jde o způsoby dosažení cíle využívané v situacích, kdy chybí legitimní prostředky. Dále např. samotná bída nevede ke kriminálnímu jednání, spouštěčem takového jednání je důraz společnosti jako celku na hodnotu peněz.

Tlak struktury společnosti na jedince tedy může vést k nonkonformnímu jednání. To může vést ke stavu anomie, což je důsledkem rozporu kulturních norem a sociální reality (viz výše) a vede tak k deviantnímu chování a zároveň je jejím indikátorem.

Z pohledu strukturálního funkcionalismu představuje deviantní chování hrozbu celé společnosti, je v rozporu s pravidly, která uznává většina, představuje nebezpečí pro celý sociální řád (hrozba anomického stavu). Určitá míra kontrolovaného deviantního chování je dle tezí strukturálního funkcionalismu stejně jako konformita potřebná k udržení rozvoje a stability ve společnosti. Deviantní chování v množství přesahujícím tuto míru však společnost narušuje a způsobuje tak stav anomie. Tento stav pak má odstranit přítomnost sociální kontroly ve společnosti.

#2.1.4 Subkulturní teorie

Pojem subkultura může označovat dílčí část většího celku nebo tzv. kontrakulturu. Tedy subkulturu, která odmítá některé hodnoty a normy většinové kultury a vyvolává tak konflikty mezi dominantní kulturou a subkulturou (Hrčka, 2001, Munková, 2013):

Subkultura označuje specifické normy, hodnoty, vzory chování a životní styl charakterizující určitou skupinu v rámci širšího společenství, již je tato skupina součástí. Kontrakultura může kritizovat jen některé oblasti oficiální kultury, nebo může cíleně směřovat k negaci celého systému. Její hnutí často usilují o vytvoření alternativní kultury.

Subkulturní teorie chápou deviantní chování jako způsob řešení kulturně podmíněných adaptačních problémů určitých jedinců a skupin. Jde o kolektivní (nikoliv individuální) adaptaci na určitou strukturální zátěž. Deviantní/delikventní subkultury jsou tedy v podstatě protestní nebo obrannou reakcí proti dominantní kultuře.

Deviantní subkultura = subkultura, jejíž členové se hlásí ke zcela jiným hodnotám než většina společnosti. Na subkulturu můžeme nahlížet jako na deviantní formu z hlediska hodnot, norem a vzorců chování ve vztahu k majoritní společnosti. Deviaci chápeme jako jakoukoliv odchylku od normální struktury. Je třeba mít na vědomí hodnotovou neutralitu pojmu deviace a nepřipojovat k deviacím stereotypně negativní konotace. Kritéria, podle kterých se deviace určuje, mohou být například hodnoty, normy a vzorce chování, může to být ale také způsob trávení volného času, image či jazyk.

Typy subkultur – (1) **Subkultury sociální** – např. bezdomovci, narkomani, prostitutky. Vytváření těchto subkultur je sekundárním projevem patologických jevů, tzn., nejdříve se vyskytne problém (ztráta bydlení, nedostatek finančních prostředků na obživu, život na ulici), teprve pak se člověk stává součástí těchto subkultur- automaticky po dosažení určitého sociálního statusu. Tyto subkultury stále jsou a budou ve společnosti. Neovlivní je módní trendy, nevymřou s určitou generací, nebudou se vyvíjet. (2) **Subkultury módní** - např.

hippie, techno, skinheads, punk, hip hop. Jejich součástí se lidé stávají volbou a to bez rozdílu pohlaví, postavení, vzdělání. Obvykle jde o typickou součást dospívání. Touha se nějak odlišovat, být „in“, mít nějaký světový názor, někam patřit. (3) **Subkultura násilí**- podle míry, do jaké se společensky handicapovaní mladiství organizují, se rozlišují dva typy skupin. Stabilní a integrované skupiny, které vznikají v prostředí, v němž jsou delikventní normy akceptovány i dospělými, dospělí v něm do jisté míry slouží jako učitelé mládeže. Pak to jsou neintegrované a nestabilní skupiny. Ty jsou obvykle vysoce násilnické, vznikají v nestabilním prostředí, v němž chce mládež ukázat svou sílu, opozičnictví a nebojácnost.

#2.1.5 Teorie konfliktu

Hlavní představitelé – Mills, Dahrendorf (Keller, 2005):

Teorie konfliktu stojí v opozici konsenzuální teorii - teorie konfliktu se domnívá, že jakákoliv forma lidského soužití vyhovuje vždy jen části (zpravidla menší) zúčastněných. Ostatní jsou k účasti na daném sociálním řádu donuceni, i když to pro ně není mnohdy vůbec výhodné. Podle teorie konfliktu dochází ke společenské změně v důsledku střetávání odlišných zájmů různých skupin v rámci téže společnosti, popřípadě v důsledku konfliktů mezi cizími společnostmi.

Konsenzualisté a konfliktualisté vedou spor o to, zda společnost drží pohromadě spíše souhlasem svých členů, anebo spíše díky možnosti jedněch donutit ke spolupráci ostatní.

Význam konfliktů se dá hledat také v otázkách udržování soudržnosti skupiny - konflikty mohou přispívat k upevnění sociálního řádu, pozitivní funkci konfliktu lze spatřovat i v tom, že dokáže uvolnit napětí, které by jinak mohlo ohrozit stabilitu skupiny

Příčina konfliktů tkví v nesouladu mezi společensky proklamovanými hodnotami a omezenými prostředky k jejich dosažení. Tato problematičnost cílů a norem jednání může vést k absenci sociálních vazeb mezi jednájícími, tedy k anomii. Anomie může být jak indikátorem deviantního chování, tak k takovému chování může vést.

#2.1.6 Teorie sociální kontroly

Hlavní představitelé – Toby, Hirschi (Keller, 1997, Hrčka, 2001):

Sociální kontrola = soubor procesů a mechanismů, kterými společnost nutí své členy k chování, které považuje za žádoucí, má tedy zajišťovat řád a stabilitu společnosti. Toho je dosaženo vnitřní kontrolou, kdy jedinec považuje společenské normy chování současně za měřítko, které je mu přirozeně vlastní a vnější kontrolou, tj. udělováním pozitivních a negativních sankcí.

Mechanismy sociální kontroly lze rozdělit do těchto kategorií: (1) **systemy tabu** zakazující konání určitých činností nebo naopak obřady a rituály, které jsou pro členy skupiny závazné. Zde se kalkuluje s respektem k předpisům a zákazům, který je posílen strachem ze ztráty prestiže, (2) **veřejné mínění** dohlížející nad dodržováním ustavených zvyků a obyčejů, svým schválením či naopak odsouzením vytváří mocný neformální tlak na členy skupiny. (3) **náboženství, politiky a práva**, jejichž posláním je předepisovat žádané způsoby jednání a uvalovat sankce za nerespektování. Dále v moderní společnosti přistupuje k těmto prostředkům systematické dohlížení státu, stejně jako konformismus šířený prostředky masové komunikace. Univerzálním prostředkem k zajištění sociální kontroly, tedy konformity jednotlivců s celospolečenským řádem je proces socializace.

Důležité je si uvědomit, že cílem sociální kontroly není působení určitého jevu radikálně minimalizovat či naopak maximalizovat. Naopak jde o nalezení přijatelného optima.

Nedostatek sociální kontroly ohrožuje společnost rozpadem a chaosem, její nadbytek přináší riziko totálního dohledu nad členy společnosti. Celospolečenské problémy jsou však obtížně řešitelné, protože různé skupiny mohou mít o optimálním stavu značně odlišné představy.

V tradiční společnosti byla sociální kontrola všudypřítomná, diktovala chování člověka od narození až do smrti. Změny v oblasti socializace nastaly v době průmyslové revoluce, kdy se působení sociální kontroly snižuje a s tím souvisí vzrůst sociálně deviantního chování. Ne každý člen společnosti je schopen nebo ochoten přijmout hodnoty, které jsou v dané společnosti uznávané a s nimi související systém sociálních norem, pravidel a vzorců chování. Sociální deviaci je možné chápat jako porušování nebo odchýlení od očekávaného standardizovaného a institucionalizovaného chování, které předepisuje sociální norma. Společnost se proti sociálním deviacím může bránit sankcemi (trest za porušení normy) – především v trestním právu. Sociální kontrola tak souvisí mj. s oblastí moci, kde moc je předpokladem, nástrojem i výsledkem úspěšné kontroly.

#2.1.7 Interakční teorie

Hlavní představitelé – Mead, Blumer (Hrčka, 2001):

Interakční teorie vycházejí z teze o tom, že sociální realita vzniká ze společně sdíleného universa pomocí symbolů a významů, které si lidé osvojují v sociálních interakcích. Žádný projev chování, jednání tedy není sám o sobě deviantní, ale tato charakteristika je mu dávana v průběhu sociálních interakcí. Rozhodující úlohu hraje předpoklad, že sebepojetí a chování jedince se formuje na základě vnímaných reakcí druhých osob. Příčiny deviací jsou viditelné především v sociálních interakcích mezi aktérem a osobami v jeho okolí. Tyto teorie tak věnují pozornost vytváření a aplikaci sociálních norem a pravidel.

Mezi nejznámější interakční teorie řadíme teorie diferencovaných asociací a teorie značkování (tato viz níže)

Sociologický směr zabývající se vlivem sociálního prostředí na jednotlivce = interakcionismus. Symbolický interakcionismus klade důraz na nabývání významu v interakci, klíčovou roli hraje situace, v níž se jednotlivci nacházejí. Tím, že člověk přiřazuje věcem, ostatním lidem a situacím význam, je přetváří na objekty. Významy objektů pak lidé definují v průběhu procesu interpretace. Symbolický interakcionismus se zaměřuje také na schopnost lidí být ve vzájemné interakci a rozumět si. Interpretování a definování situací pak vede k proměně společnosti.

Člověk je v trvalé interakci se svým prostředím, adaptuje se na jeho podmínky, a pokud je to možné přizpůsobuje ho svým podmínkám a potřebám. Přizpůsobení se prostředí přináší jedinci i řadu omezení a strádání. Problém nastává v okamžiku, kdy člověk nemůže delší dobu uspokojovat několik svých potřeb a pokud se nedaří dosáhnout souladu mezi podmínkami prostředí a jeho požadavky.

Lidé na sebe vzájemně působí různě. Někteří vyhoví přáním druhých (přizpůsobí se), avšak nemusí dojít k přesvědčení jejich názorů. Pokud dochází ke změně přesvědčení a postojů člověka jde o zvnitřnění, tzv. internalizace. Mezilidské interakce mohou také vést u jednotlivce k rozvoji impulzivních poruch, různých forem sociálně-patologického chování, jako je agresivita, zneužívání návykových látek apod. Deviantní chování vzniká podle těchto teorií v sociálních procesech.

Konformita s většinou - někteří lidé se podvolí názoru většiny a to i tehdy, když jsou si jisti, že jejich názory nejsou správné. Nechtějí vybočovat ze skupiny. Jako velmi nebezpečná pro

společnost se ukazuje poslušnost k autoritě. Lidé jsou schopni pod příkazy páchat zločiny, které jim jsou v zásadě proti mysli.

Referenční skupiny - každá skupina má své normy, které se pomocí metody odměn a trestů snaží dodržet. Jedinec, který je porušuje, se vystavuje riziku sociální izolace nebo odmítnutí. Referenční skupiny pak představují ty, ke kterým člověk vztahuje své hodnoty a cíle, s jejich normami se identifikuje a podřizuje jim své jednání.

#2.1.8 Etiketizační teorie

Hlavní představitelé – G. H. Mead, Kitsuse, Becker, Lemert (Keller, 1997, Hrčka, 2001):

Teorie etiketizace (nálepkování, labelling, label – z angl. značka, nálepka) čerpá z teze, že lidská identita se utváří v procesu interakce jedince s ostatními lidmi ve společnosti. V rámci symbolického interakcionismu se staví na analýze jazyka a symbolických významů, které se užívají v procesech mezilidské interakce. Zdůrazňuje tedy proces utváření rolí prostřednictvím sociálního očekávání a etiketizace (labellingu).

Většina lidí někdy jedná deviantním způsobem. Jde o to, jak na toto jednání reaguje okolní sociální prostředí. V některých případech sociální prostředí označí nositele odchylného chování za devianta. Označení pak zvyšuje pravděpodobnost, že označený bude jednat deviantním způsobem i v budoucnu; žije totiž pod tlakem sociálního očekávání, že bude jednat určitým (deviantním) způsobem. Tak se proces etiketizace cirkulárně opakuje a důsledkem může být iniciace nebo rozvoj deviantní kariéry.

Sociální deviace je tedy produktem tlaku sociální skupiny. Ta prostřednictvím tvorby pravidel i způsobem jejich aplikace vytváří předpoklady pro odlišení deviantního a normálního. V etiketizační teorii se klade důraz na rozlišování porušení sociální normy, které je objektivním faktem, a deviací, která vzniká aktem sociálního vnímání a hodnocení.

Tento přístup si více než teorie rolí všímá odcizující intervence autoritativních institucí státu (učitelé, sociální pracovníci, policie, lékaři). Jeho slabou stránkou je ovšem to, že nenabízí způsoby, jak měnit postoje a charakteristiky chování, které se vznikem problému souvisely. Nezabývá se primárními podněty, které ke vzniku problémové situace vedly. Jeho hodnota je zejména v tom, že upozorňuje, jak se různé instituce (zejména oficiální) mohou podílet na sociální konstrukci problému. Podněcuje pracovníky v pomáhajících profesích, aby nepodlehli tendenci ke značkování klientů a jejich stigmatizaci.

#2.2 Biologické teorie sociálních deviací

Biologické teorie hledají příčiny deviací v genetických, anatomických a fyziologických faktorech. Tedy uvnitř jedince (kind-of-people theories). Biologické faktory jsou častou příčinou poruch sociálního chování. Nepůsobí však izolovaně, ale v kombinaci s jinými, především sociálními vlivy. Biologické teorie lokalizují příčinu deviantního chování uvnitř jedince = jde o teorie, které předpokládají u deviantních aktérů biologické defekty, jež u nich způsobují deviantní chování. Společenským vlivům a situačním proměnným věnují jen malou pozornost. Jejich cílem je vymezit typy osob disponovaných k deviaci; tyto osoby mají být rozpoznatelné podle určitých anatomických nebo fyziologických.

Biologický přístup vychází z předpokladu (z antiky), že deviantní chování je důsledek nerovnováhy mezi tělesnými tekutinami. Předpokládá se vztah stavby těla k lidskému charakteru a chování (na charakter člověka se usuzovalo podle linií obličeje, výskytu bradavic apod.). O charakteru jedince se usuzuje z tělesných znaků, výrazu tváře a tvaru hlavy, tzn., pomocí abnormálních tělesných znaků se vysvětlují charakterové defekty a deviantní chování.

Tento směr myšlení vrcholí ve studiích italské pozitivistické kriminologie a ve studiích vztahu mezi tělesnou stavbou, charakterem a chováním. (Hrčka, 2001, Munková, 2013)

#2.2.1 Teorie rozeného zločince

(Lombroso) - na základě antropometrických měření na odsouzených tvrdí, že zločinecké dispozice lze odhalit na základě fyzických znaků. Deviantní chování je tělesná a morální degenerace a je podmíněna vývojovou regresí.

#2.2.2 Oligofrenie

(Goddard) - předmětem je zkoumání vztahu mezi inteligencí a deviantním chováním, přičemž oligofrenie (nízká úroveň mentálních schopností) je považována za jeho hlavní příčinu. Je zde prokazován vztah mezi dědičností nízké inteligence a kriminalitou. Dědí se oligofrenie ne sklon ke kriminalitě. Výzkumy bylo skutečně prokázáno, že určitý vztah zde existuje, ale z hodnoty IQ nelze spolehlivě určovat tendence k deviantnímu chování, také se prokázalo, že IQ deviantních a nedevariantních jedinců může být i stejný.

#2.2.3 Genetické a adopční studie

Studie příčin deviantního chování (Mednick, Lang) - pomocí srovnávacích studií jedno a dvou vaječných dvojčat se autoři snažili potvrdit, zda delikventní chování je dědičně podmíněno, přičemž se výzkumy prokázalo, že jednovaječná dvojčata mají dědičně podmíněné delikventní chování. Tento výzkum byl však později zpochybněn s odkazem na velký podíl sociálních vlivů. V ohledu adopčních studií byl prováděn výzkum genetických předpokladů k delikventnímu chování adoptovaných dětí, přičemž biologický či adoptivní otec těchto dětí buď byl, nebo nebyl aktivním pachatelem trestných činů. Předpoklady se nepotvrdily stejně jako u genetických studií o vztahu genotypu XYY ke kriminálnímu chování. Autoři výzkumy uzavřeli s tím, že kriminální chování není přímo dědičné.

#2.3 Psychologické teorie sociálních deviací

Z hlediska etiologie deviantního jednání zaměřují psychologové svou pozornost zejména na studium poruch v emocionální sféře jednotlivce, nedostatečnou socializaci, deprivaci, slabě vyvinuté morální hodnoty či agresivitu. Pozornost však věnují i prostředí a situacím, zabývají se otázkou vlivu osobnostních faktorů a zkoumají vztah mezi různými druhy duševních poruch a deviací či kriminalitou. (Fišer, Škoda, 2009)

#2.3.1 Teorie sociálního učení

Neurotičtí jedinci se silnou společenskou orientací mají nižší schopnost požadovaného sociálního učení. Socializace těchto jedinců může být z hlediska normy nedostatečná, což projevuje nerespektováním dané sociální normy. V této souvislosti se hovoří o polyetiologii kriminálního chování, což spočívá v interakci zátěžových situací, kdy hovoříme zejména o frustraci, pocitu méněcennosti a kompenzace méněcennosti.

#2.3.2 Teorie charakteru a temperamentu

Pracuje s předpokladem specifických reakcí, které vycházejí z osobnostních rysů jedince. Tato teorie pracuje s vybranými rysy temperamentu a charakteru, např. snadná vzrušivost, impulzivita, zrudlost a neukázněnost. Důsledkem tohoto rysu je nestálost a nevypočitatelnost v jednání a ve vztazích. Delikventní jedinec je často natolik egocentrický, že je mu lhostejná reakce okolí. Je lhostejný k hodnocení a ocenění. Důležité je pouze vlastní uspokojení a vlastní názor. Dále disponuje zvýšenou potřebu zážitků, stereotyp běžného člověka jej neuspokojuje. V menší míře pociťuje strach, nereaguje na nebezpečí, není schopen

odhadnout rizikovost vlastního jednání. Důsledkem je neschopnost adekvátního zvládnutí konkrétní situace. To pak ústí v delikventní nebo obdobně patologické chování.

#2.3.3 Teorie odlišného kognitivního stylu

Vychází z modelu osmi primárních kognitivních charakteristik. Jedná se o typické charakteristiky pro recidivující delikventy. U těchto osob si všímáme především tendence ospravedlňovat své kriminální chování, jde především o obranný mechanismus – racionalizaci. Pocit privilegovanosti je dalším znakem těchto charakteristik. Orientace na moc, rozdělení lidí na silné a slabé a pocit možnosti manipulace s lidmi. Dalším charakteristickým rysem je sentimentalita, sklon k povrchním citovým vztahům, bez ochoty čehokoliv se vzdát a mít zodpovědnost. Recidivující kriminálníci jsou si jisti tím, že mohou dělat cokoliv a tím dosáhnout úspěchu. V této souvislosti hovoříme o super optimizmu a extrémní formě sebedůvěry. Tito jedinci se projevují orientací na okamžitý zážitek bez ochoty zvažovat důsledky vlastního počínání.

#2.4 Vztahy mezi teoriemi sociálních deviací a možnosti jejich využití

Jednotlivé sociální deviace (chceme-li sociálně patologické jevy) nejsou nikdy způsobeny jednou příčinou, naopak jsou vysoce multifaktoriální. Proto ani není možné vysvětlit konkrétní jevy pouze jednou z uvedených teorií sociálních deviací. Ne proto, že by byly špatně formulovány, ale právě proto, že jsou ve svých vysvětleních sociálních deviací omezeny pouze na některé jejich aspekty. Proto odborníci vyvíjejí snahu o vytvoření eklektické teorie sociální deviace, tzn. integrované teorie vycházející z toho, že v různých fázích deviantní kariéry se mohou uplatňovat různé faktory. Díky komplexním kauzálním vztahům příčin sociálních deviací je jejich prevence velmi složitou otázkou. (Hrčka, 2001)

Integrované a eklektické modely tak výstižně ukazují, že v oblasti prevence sociálních deviací je nutné vyvíjet snahu současně v několika oblastech (Hrčka, 2001) - na úrovni jedince a jeho interpersonálních vztahů, na úrovni sociální struktury i na úrovni systému sociální kontroly.

Takový systém prevence však vyžaduje týmovou spolupráci relevantních odborníků různých oborů, stejně tak společenskou (i politickou) podporu.

#Shrnutí kapitoly

Příčiny vzniku a vývoje sociálních deviací se lidé pokouší vysvětlit dlouhodobě, vzniklo tak velké množství teorií sociálních deviací. Podle toho, kterou komponentu vzniku společensky rizikových jevů preferují, je lze rozřadit do třech skupin. Sociologické teorie sociálních deviací spatřují příčinu jejich vzniku v systému společnosti, psychologické teorie pak v osobnosti jedince, biologické ve fyziologii člověka.

Ze sociologických teorií sociálních deviací mezi nejznámější patří funkcionalismus, strukturální teorie, interakční teorie, teorie anomie, teorie konfliktu, konsensuální teorie, teorie subkultur, interakční teorie, teorie sociální kontroly a teorie nálepkování. Mezi nejpoužívanější psychologické teorie sociálních deviací řadíme teorie sociálního učení, teorie odlišného kognitivního stylu a teorie charakteru a temperamentu. Teorie přisuzující příčiny vzniku sociálních deviací biologickým faktorům jedince pak zahrnují teorii rozeného zločince, adopční a genetické studie nebo oligofrenii.

Příčiny jednotlivých sociálních deviací jsou však multifaktoriální. Proto je třeba takto přistupovat jak k vysvětlení jejich vzniku, tak k plánování strategie jejich řešení na celospolečenské úrovni.

#Úkoly k textu

Vysvětlíte vybrané sociálně deviantní chování pomocí třech různých teorií sociálních deviací (sociologické, biologické, psychologické)

#Citovaná literatura

FISCHER, ŠKODA, Sociální patologie. Praha: Grada, 2008.

HRČKA, M. Sociální deviace. Praha: SLON, 2001.

KELLER, J. Úvod do sociologie. Praha: SLON, 1999.

KELLER, J. Dějiny klasické sociologie. Praha: Portál, 1995.

MUNKOVÁ, G. Sociální deviace. Praha: Karolinum, 2013.

#Doporučená literatura

HRČKA, M. Sociální deviace. Praha: SLON, 2001, s. 153 – 259.

MUNKOVÁ, G. Sociální deviace. Praha: Karolinum, 2013, s. 13 – 87.

#3. Problematika závislosti – látkové závislosti

V této kapitole se dozvíte: kdy lze mluvit o závislosti na určité látce, jaké potíže s sebou závislostní chování přináší pro uživatele, jeho okolí a společnost.

Po jejím prostudování byste měli být schopni: vysvětlit význam systému pomoci závislým osobám; objasnit mechanismus vzniku závislosti a jeho následky; charakterizovat stav závislosti.

Klíčová slova kapitoly: droga, syndrom závislosti, alkoholová závislost

#3.1 Drogová závislost

Droga je látka, která působí na centrální nervovou soustavu CNS a mění tak vnímání a prožívání člověka. Její užívání může vést k drogové závislosti. (Nešpor, 2011)

Užívání některých drog rostlinného a živočišného původu je s lidstvem spjato od jeho prvopočátků. V dřívějších dobách bylo užívání drog většinou vázáno na jasná a pevně stanovená pravidla spojená s duchovními obřady a s léčebným využitím. Mezi nejstarší užívané látky patří látky s halucinogenním účinkem, dále opium, alkohol, konopné drogy a koka.

V současné době jsou drogy (návykové látky) užívány většinou k uvolnění, pobavení, úniku, odreagování, k navození změněných stavů vědomí atd. Vedle přírodních drog byly v průběhu moderní doby vyrobeny také nové, syntetické drogy (např. extáze či pervitin). (Šťastná, 2010)

V České republice roste počet lidí, kteří mají zkušenost s tzv. rekreačními drogami (zejména konopné drogy a extáze). Naopak, počet uživatelů vysoce zdravotně a sociálně nebezpečných drog (heroin, pervitin apod.) má mírně klesající tendenci a populace jejich uživatelů stárne – což znamená, že stále menší počet lidí s užíváním těchto drog začíná. (tamtéž)

Nicméně platí, že nejužívanějšími drogami mezi 16letými jsou alkohol (alespoň jednou za poslední rok 94,9 %, za poslední měsíc 71 %) a tabák (za poslední měsíc alespoň jednou zkušenost mělo 43 %). (tamtéž)

#3.1.1 Důsledky zneužívání drog

Pokud jedinec drogu užívá ve větším množství a opakovaně, zvyšuje se nebezpečí rozvoje závislosti na této látce. Častá a nadměrná konzumace drog může vést k tělesnému poškození (např. cirrhóza jater) či psychickému (např. úzkostné stavy), které může být pouze dočasné, ale také trvalé – a jež mohou v nejhorších případech skončit až smrtí. (Schulte, 2010)

#3.1.2 Rizikové faktory

Zda jedinec začne užívat drogy či se na nich stane závislým, nelze jednoznačně předem určit. Nicméně existují rizikové faktory, které zvyšují pravděpodobnost vzniku problémů s užíváním drog v pozdějším věku. Jedná se o kombinaci dědičných, psychologických (osobnostních) a psychosociálních faktorů. (Šťastná, 2010)

#3.1.3 Dělení návykových látek

Návykové látky lze dělit podle mnoha kritérií (např. podle míry zdravotní či společenské nebezpečnosti). Často se hovoří o drogách nelegálních (marihuana, heroin atd.) a legálních (zejm. nikotin a alkohol) – to však neznamená, že legální drogy jsou méně nebezpečné než nelegální. Právě alkohol a tabák patří mezi nejznámější a nejvíce rozšířené návykové látky.

Podle způsobu, jakým drogy působí, můžeme drogy (mimo alkohol a tabák) rozdělit na (Nešpor, 2011):

- halucinogenní drogy – přírodní (např. psilocybin, bufetenin), semisyntetické a syntetické halucinogenní drogy (např. LSD).
- konopné drogy – zejména hašiš a marihuana.
- opioidy a opiáty – především heroin, opium, morfin a kodein
- stimulancia – pervitin a kokain
- léky – sedativa, analgetika.
- těkavé látky – např. toluen, rajský plyn.
- syntetické „taneční“ drogy – nejznámějším představitelem této skupiny je extáze.

#3.1.4 Pomoc

Snahou společnosti je u mladých lidí posilovat ty dovednosti, názory a osobnostní rysy, které snižují pravděpodobnost užívání drog (primární prevence). Během experimentování s rekreačními drogami (marihuana, extáze) mohou být komplikace zvládnuty pomocí krátkodobého odborného zásahu. Pokud dojde během užívání drog k rozvoji závislosti, jsou uživatelům poskytovány tzv. nízkoprahové služby (tyto služby jsou poskytovány pracovníky kontaktních center a terénními pracovníky), jejichž hlavním cílem je snižovat poškození drogami (výměna čistého injekčního náčiní, krizová intervence aj.). Závislí lidé mají možnost vyhledat odbornou pomoc a začít se léčit. Následná sociální rehabilitace (resocializace) může abstinujícím usnadnit znovuzáclenění do společnosti a snížit riziko návratu k droze. (Schulte, 2010, Nešpor, 2011)

#3.1.5 Poruchy vyvolané v souvislosti se zneužíváním psychoaktivních látek

Psychoaktivní látkou máme zde na mysli takovou látku, která ovlivňuje psychickou činnost. Některé psychoaktivní látky vyvolávají závislosti, pak mluvíme o látkách návykových.

Hlavní škodlivé účinky užívání psychoaktivních látek lze rozdělit do čtyř kategorií (Fišer, Škoda, 2009):

1. akutní (krátkodobé) stavy – intoxikace následující po užití psychoaktivní látky, jde o přechodné změny ve fyziologických, psychických a behaviorálních funkcích. Nejzávažnější komplikací akutní intoxikace může být smrt jako její důsledek.
2. chronická zdravotní postižení – jsou způsobeny dlouhodobějším užíváním psychoaktivních látek (např. jaterní cirhóza, karcinom plic, hepatitida C, AIDS). Někteří autoři mluví o užívání návykových látek jako o sebepoškozujícím chování.
3. akutní sociální důsledky – jde o bezprostřední reakce společnosti na zneužívání psychoaktivních látek jedincem. (ukončení, přerušování vztahu s jinými, zatčení, uvěznění)
4. chronické sociální důsledky – jde o sociální problémy související s rodinným a profesním životem jedince (jejich důsledkem může být rozpad rodiny, nezaměstnanost, kriminalita)

K těmto škodlivým účinkům dochází v zásadě třemi mechanismy – (1) přímé toxické účinky psychoaktivní látky, tj. akutní nebo chronická otrava, (2) opojné účinky psychoaktivní látky, např. pod vlivem sedativ způsobím dopravní nehodu, (3) závislost na psychoaktivní látce.

Abychom mohli užívání látky označit jako škodlivé, je třeba:

1. mít důkaz o přímé souvislosti somatického nebo psychického poškození s konkrétní látkou
2. doba, po kterou poškození trvá, byla minimálně 1 měsíc, nebo k němu dochází opakovaně v průběhu 1 roku.

Vzhledem k rozdílným účinkům psychoaktivních látek se lze setkat s rozlišením závislosti na somatickou (biologickou) a psychologickou.

Příčiny vzniku závislosti jsou spojeny s mnoha faktory – genetické predispozice, biologické predispozice, psychické faktory, osobnostní rysy, sociální faktory.

#3.2 Kouření¹

Nejčastější formou kouření tabáku je u nás kouření cigaret. Dále jsou to doutníky nebo dýmky, v poslední době jsou velmi populární i vodní dýmky. Všechny tyto formy kouření jsou vysoce rizikové. Podceňovaná bývá zejména vodní dýmka. Vdechování kouře vždy znamená vdechování několika tisíců látek. Tabákový kouř obsahuje asi 4–5 tisíc chemikálií, z toho zhruba stovku karcinogenů nebo látek, u kterých je podezření, že jsou příčinou vzniku rakoviny (např. formaldehyd, benz-a-pyren, arzen, benzen), a stovky toxických látek (kyanovodík, DDT, močovinu).

#3.2.1 Úmrtnost

Kouření je v ČR příčinou 18 000 předčasných úmrtí ročně (= 50 denně). Tito kuřáci v průměru umírají o 15 let dřív, než kdyby nekouřili). Celosvětově zemře na následky nemocí způsobených kouřením 5 milionů lidí ročně, v tomto století to bude celkově miliarda obětí (zhruba každý šestý nyní žijící obyvatel planety).

Kuřáci umírají především na nádorová onemocnění (hlavně plic), dále na srdečně cévní nemoci (infarkty, mozkové mrtvice nebo ucpání tepen na nohou) a na chronické plicní nemoci. Kouření však negativně ovlivňuje i průběh dalších nemocí.

#3.2.2 Tabáková epidemie

Začátkem 20. století, kdy zásluhou rozvoje automatů na výrobu cigaret začala tzv. tabáková epidemie, se ještě nevědělo, jaký má kouření vliv na lidské zdraví. Byla vyslovena různá podezření, ale teprve v roce 1950 Richard Doll poprvé prokázal jasnou souvislost kouření s rakovinou plic u mužů (ženy tehdy ještě nekouřily dostatečně dlouho). Od té doby bylo sepsáno více než 100 tisíc publikací o vlivu na další nemoci.

#3.2.3 Prevence

Prevence kouření je klíčová: ten, kdo jednou začne kouřit, se už cigaret zbavuje jen obtížně. Nikotin je silně návyková droga a závislost na tabáku je uznanou nemocí. Závislost vznikne na nikotinu dokonce snadněji než na heroinu.

¹ Text převzat z materiálů Jeden svět na školách, projekt společnosti Člověk v tísni.

Text připravila:

Eva Králíková – Ústav hygieny a epidemiologie, 1. LF VFN UK v Praze

Odkazy:

Česká koalice proti tabáku www.dokurte.cz

HELP! Život bez tabáku www.help-eu.com

Kontrola tabáku na Slovensku www.stopfajcenu.sk

The International Tobacco Control Community www.globalink.org

Důležitá věc pro výrobce cigaret je získat své zákazníky co nejdřív, dokud nemají rozum a nedokážou si uvědomit, co je kouření. V dospělosti totiž začne kouřit málokdo, jen asi jeden kuřák z deseti.

V současné době jsou děti ovlivněny filmy, počítačovými hrami atd. Jejich vzory se stávají filmoví hrdinové. Tabákový průmysl právě proto investuje do filmové tvorby. Hrdinové ve filmu propagují určitou značku cigaret, což působí na cílovou skupinu – děti. Je prokázáno, že pokud se děti dívají častěji na filmy, ve kterých se kouří, samy také častěji kouří.

#3.2.4 Pasivní kouření

Pasivní kouření nebo také nedobrovolné kouření je vdechování kouře z cigaret, které kouří jiní. Vliv pasivního kouření na zdraví byl prokázán až v roce 1981 – vyšší výskyt rakoviny plic měly partnerky silných kuřáků, které však samy nekouřily. Od té doby se prokazují stále další souvislosti pasivního kouření a zdraví, účinky jsou v podstatě shodné s kouřením aktivním.

Nekuřácké by měly být všechny veřejné prostory včetně restaurací. Restaurace je především pracovištěm, nejedná se tedy pouze o hosty. Zhruba každý pracovní den u nás zemře jeden zaměstnanec pohostinství kvůli pasivnímu kouření na svém pracovišti a ročně má v ČR pasivní kouření možná až 3000 obětí.

Již během těhotenství má na zdraví dítěte vliv matčino kouření či častý pobyt v zakouřeném prostředí. Vzhledem k velikosti těla dítěte vdechnou v přepočtu více chemikálií než dospělí. Děti z kuřáckých domácností mají častěji různá infekční onemocnění, protože kouření snižuje odolnost (imunitu): hlavně kašel a bronchitidy, ale i zápalý plic. Mají i častější záněty středního ucha. Kuřácká domácnost se dokonce může podepsat na nezvladatelném a chování dítěte až do puberty.

#3.3 Alkoholová závislost

Alkohol je v celosvětovém měřítku jednou z nejstarších a nejrozšířenějších drog. Alkoholismus nebo též závislost na alkoholu je chronické recidivující onemocnění postihující nejen celou osobnost postiženého jedince po stránce psychické a fyzické, ale i jeho blízké, zvláště pak rodinné příslušníky. Patří mezi nejzávažnější a nejrozšířenější formy závislosti. (Skála, 1988, Nešpor, 2011)

Obecně lze o něm hovořit, dosáhne-li závislost na alkoholu takového stupně, že škodí buď jedinci, společnosti nebo oběma. Tuto nemoc je možno jako všechny ostatní duševní i tělesné poruchy léčit.

Průběh závislosti na alkoholu je různý. Odlišuje se mimo jiné podle toho, jaký alkohol je zneužíván.

V České republice je alkohol problém, který je často bagatelizován. Dá se říci, že lidé, kteří problematicky konzumují alkoholické nápoje, jsou v Česku desetitisíce. Z dostupných statistik vyplývá, že problém tohoto druhu má 25 % mužů a 10 % žen. Je znepokojující i rozšířenost konzumace alkoholu mezi mládeží. Tento fenomén je na okraji zájmu veřejnosti a zastiňuje ho viditelnější drogová problematika. Je nutné konstatovat, že alkohol, i přesto že je legální, pořád zůstává drogou srovnatelnou s heroinem nebo opiáty. Nabaluje na sebe celou řadu negativních jevů, jako je kriminalita, rozvodovost, sekundární chronická až smrtelná onemocnění.

Stěžejní pojmy související s užíváním alkoholu (Nešpor, 2011) jsou akutní intoxikace a škodlivé užívání.

Akutní intoxikace je přechodný stav po aplikaci alkoholu (či jiné psychoaktivní látky), vedoucí k poruchám na úrovni vědomí, poznávání, vnímání, emotivity nebo chování, nebo jiných psychofyziologických funkcí a reakcí.

Škodlivé užívání je vzorec užívání, který poškozuje zdraví. Poškození může být tělesné (např. u hepatitidy při intravenózní aplikaci látek) nebo duševní (např. epizody depresivní poruchy, objevující se sekundárně při těžkém pití). Škodlivé užívání by se nemělo diagnostikovat, jestliže je přítomen syndrom závislosti, psychotická porucha nebo jiné specifické poruchy vyplývající z požívání drog nebo alkoholu.

#3.3.1 Syndrom závislosti

Skupina fyziologických, behaviorálních a kognitivních fenoménů, v nichž užívání nějaké látky nebo třídy látek má u daného jedince mnohem větší přednost než jiné jednání, kterého si kdysi cenil více.

Centrální popisnou charakteristikou syndromu závislosti je touha (často silná, někdy přemáhající).

Definitivní diagnóza závislosti by se obvykle měla stanovit pouze tehdy, jestliže během posledního roku došlo ke třem nebo více z následujících jevů (Nešpor, 2011):

- silná touha nebo pocit puzení užívat látku,
- potíže v kontrole užívání látky, a to pokud jde o začátek a ukončení nebo množství látky,
- somatický odvykací stav, jestliže je látka užívána s úmyslem zmenšit jeho příznaky, což je zřejmé z typického odvykacího syndromu pro tu kterou látku nebo z užívání stejné (nebo velice příbuzné) látky se záměrem zmenšit nebo odstranit odvykací příznaky,
- důkaz tolerance jako vyžadování vyšších dávek látek, aby se dosáhlo účinků původně vyvolaných nižšími dávkami (jasné příklady lze nalézt u jedinců závislých na alkoholu a opiátech, kteří mohou brát denně takové množství látky, které by zneschopnilo nebo i usmrtilo uživatele bez tolerance,
- postupné zanedbávání jiných potěšení nebo zájmů ve prospěch užívané psychoaktivní látky a zvýšené množství času k získání nebo užívání látky, nebo zotavení se z jejího účinku,
- pokračování v užívání přes jasný důkaz zjevně škodlivých následků: poškození jater nadměrným pitím (depresivní stavy, vyplývající z nadměrného užívání látek) nebo toxické poškození myšlení; je třeba snažit se určit, zda pacient byl nebo mohl být vyšetřen a zda mohly být zjištěny příčiny a rozsah poškození,

Osoby pijící alkohol můžeme rozdělit do čtyř skupin dle toho, co od alkoholu žádají (Skála, 1998):

- abstinent – odmítá z jakéhokoliv důvodu alkohol
- konzument – většina lidí pijících „příležitostně.“ Pijí pro tekutinu a chuť.
- piják – žádá účinky alkoholu – tj. především euforii.
- alkoholik - pije vše co mu přijde pod ruku, pije denně, je to droga.

#3.3.2 Léčba

- ambulantní – nevyžaduje pracovní neschopnost, praktická, ale omezení (nejde uhlídat)
- ústavní – nutná hospitalizace a soustavná léčba
- denní stacionář – dochází na léčbu jako do práce, bývá v pracovní neschopnosti
- noční stacionář – zůstává přes noc, ráno jde do zaměstnání (u nás vzácností)

Prvky léčby – tělesné vyšetření, psychoterapie, relaxační techniky, disulfiram (antabus) – zaveden dánskými vědci v r. 1948. Je-li lék v těle v dostatečném množství, dojde k reakci

(zčervenání kůže, zarudnutí spojivek, bušení srdce, nevolnost, zvracení, změny TK). Lék pomáhá těm, kdo chtějí s pitím přestat a chrání je před impulzivním napitím se.

#3.3.3 Některé alkoholické psychózy (Skála, 1988, Nešpor, 2011)

#3.3.3.1 Delirium tremens

Pacient pokud zemře, umírá na rozvrat minerálního a vodního hospodářství – vyžaduje tak spolupráci odborníků.

Místem léčení je psychiatrická jednotka intenzivní péče nebo interní jednotka IP s psychiatrickou konziliární službou.

Americká literatura popisuje delirium tremens jako nejzávažnější stupeň odvykacího syndromu po alkoholu (= ne vždy jasná hranice mezi odvykacími syndromy a psychotickými poruchami, které vyvolaly psychoaktivní látky)

Vlastní léčba zahrnuje:

- péči o minerální a vodní hospodářství
- farmakologickou léčbu psychomotorického neklidu. Heminevrin – výhodný pro jeho protizáchvatový účinek, nízká toxicita, nepůsobí nepříznivě na kognitivní funkce a dobrá snášenlivost- Mladí lékaři se dopouštějí nejčastější chyby a to je nízké dávkování
- náležitá ošetrovatelská péče a léčba prostředím – nepřetržitý dohled a sledování vitálních funkcí, klidná místnost, polosvětlo, tma vyvolává zrakové halucinace a strach
- adekvátní léčba dalších nejčastěji interních komplikací – anémie, bronchopneumonie, febrilní stavy apod.

#3.3.3.2 Alkoholická halucinóza a alkoholická paranoidní psychóza

V popředí psychická alterace, největší riziko – jednání pod vlivem psychotických příznaků – vyústění např. v suicidiální pokus, důležitý je nepřetržitý dohled

#3.3.3.3 Alkoholická demence a Korsakova psychóza

Kromě léčby somatického stavu podáváme vysoké dávky vitamínů B (hl. thiaminu), důležitá součást léčby – pacienta zaměstnávat a vést.

#3.3.4 Psychoterapie v léčbě závislosti

Užívá se častěji skupinová než individuální psychoterapie, specifické postupy u různých pacientů (např. konfrontativní postupy u pacientů s oslabeným sebevědomím).

Kaufman (in Skála, 1988) uvádí 3 stádia léčby závislých na alkoholu:

- stádium dosažení střízlivosti – užívá se některá z forem detoxifikace, posoudí se stav, léčí se přídatné choroby, spoluúčast rodiny,
- stádium časně údravy – většinou direktivní psychoterapie, vytvářejí se nové vzorce chování, napravuje sociální a jiné škody, stoupá sebedůvěra (stádium trvá 6 měsíců až 2 roky abstinence),
- stádium pokročilé údravy – tradiční na vhléd orientovaná psychoterapie.

#3.3.5 Problémy sociálně psychologické související s alkoholovou závislostí

Vliv rodiny v dětství a dospívání - uvádí se (Nešpor, 2011), že osoby závislé na alkoholu měli dominantní matku a pasivního otce. Jedinci z nepříznivého rodinného prostředí mají sklony k alkoholismu (odkoukají to od rodičů). Jiné studie ovšem ukazují, že větší vliv na požívání alkoholu mají kamarádi a „partičky“ do kterých se mladistvý dostane. Rodina alkoholika znamená pro společnost jakousi ekonomickou zátěž, podílí se na sociálně nežádoucích jevech a je velice nestabilní (neplní svou funkci).

Jedinec alkoholik a společnost - Když se člověk stane závislým na alkoholu, nebo jiné návykové látce je to nebezpečné jak pro něj, tak také pro společnost. U něj může dojít

k naprostému vyloučení na okraj společnosti, což způsobí ještě větší bezmoc a je těžké takovému jedinci pomoci. Může se začít zadlužovat a přetrhávat tak společenské vazby. Pokud ohrožuje své okolí svým nevhodným chováním, bývá odstrkován a zavrhnut. Dostává celou rodinu do nepříznivé situace. Pokud jde o matku malého dítěte, ohrožuje během těhotenství a v době kojení, také život dítěte apod.

#Shrnutí kapitoly

Pokud jedinec drogu užívá ve větším množství a opakovaně, zvyšuje se nebezpečí rozvoje závislosti na této látce. Častá a nadměrná konzumace drog může vést k tělesnému poškození či psychickému, které může být pouze dočasné, ale také trvalé – a jež mohou v nejhorších případech skončit až smrtí

Zda jedinec začne užívat drogy či se na nich stane závislým, nelze jednoznačně předem určit. Nicméně existují rizikové faktory, které zvyšují pravděpodobnost vzniku problémů s užíváním drog v pozdějším věku. Jedná se o kombinaci dědičných, psychologických (osobnostních) a psychosociálních faktorů.

Vzhledem k tomu, že závislostní chování ohrožuje nejen uživatele drogy (nealkoholové, alkoholové), ale i celou společnost, je v zájmu společnosti působit v této oblasti aktivně preventivně a vyvíjet takový systém pomoci, který slouží nejen uživateli, ale i k ochraně společnosti.

#Úkoly k textu

1. Popište systém prevence látkových závislostí.
2. Popište systém léčby látkových závislostí (k tomu použijte relevantní literaturu). Srovnajte systém léčby alkoholové a nealkoholové závislosti.

#Citovaná literatura

FISCHER, S., ŠKODA, J. Sociální patologie. Prah: Grada, 2009, s. 88 – 122.

NEŠPOR, K. Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy léčby. Praha: Portál, 2011.

SCHULTE, B. Přehled účinnosti intervencí protidrogové léčby v Evropě. Praha: Úřad vlády České republiky, 2010.

SKÁLA, J. Až na dno!?: fakta o alkoholu a jiných návykových látkách. Zneužívání a závislost. Praha: Avicenum, 1988.

ŠŤASTNÁ, L. Drogy a ohrožené skupiny mladých lidí. Praha: Centrum adiktologie, 2010.

#4. Problematika závislostí – nelátkové závislosti

V této kapitole se dozvíte: jaké činnosti řadíme do skupiny nelátkových závislostí; jak lze tyto závislosti léčit.

Po jejím prostudování byste měli být schopni: vysvětlit pojmy gambling, kyberzávislost, závislost na ideologii; objasnit příčinnou souvislost vzniku nelátkové závislosti; charakterizovat kroky první pomoci.

Klíčová slova kapitoly: gambling, kyberzávislost, závislost na ideologii, sekta

#4.1 Patologické hráčství

V zásadě jde o návykové a impulzivní poruchy dle MKN-10 vedle např. pyromanie, kleptomanie (patologické kradení), trichotilomanie (impulzivní vytrhávání vlasů), dále do této skupiny závislostí řadíme např. patologické poruchy příjmu potravy (mentální anorexie, mentální bulimie) nebo závislost na sektách. (Nešpor, 2011)

#4.1.1 Gambling

Patologické hráčství (gambling, gamblerství) patří mezi návykové a impulzivní poruchy.

Jde o časté, opakující se epizody, které dominují v životě jedince a vedou k poškození sociálních, pracovních, materiálních a rodinných hodnot a k zadlužení. Takto postižená osoba pokračuje v hráčské aktivitě i poté, co došlo k rozvoji sociálních a ekonomických problémů spojených s hráčstvím, popř. i poté, co došlo ke střetu se zákonem.

Abychom mohli určitou činnost jedince označit jako patologické hráčství, je třeba, aby tato činnost splňovala tato kritéria (dle MKN – 10 in Fišer, Škoda, 2009):

- v období 1 roku se vyskytnou dvě nebo více epizod hráčství,
- tyto epizody neznamenají pro jedince zisk, naopak pokračují navzdory narušování běžného života a osobní pohody,
- jedinec popisuje obtížně kontrolovatelné intenzivní puzení k hraní a neschopnost zastavit hráčství vlastní vůlí,
- myšlenkami na hru je zcela zaujat.

Mezi první symptomy patologického hráčství patří zejména potíže spojené s nedostatkem financí (půjčky na vracení půjček), ty mohou vést až ke snaze získat finance nelegitimními prostředky.

Častěji se vyskytuje tato porucha u mužů než u žen (2:1).

Patologické hráčství se neprojevuje pouze v souvislosti s hracími automaty, ale v mnohem širším spektru aktivit – karetní hry, ruleta, hry v kasinech, hry online, sázení v různých loteriích, na výsledky sportovních utkání, na výsledky voleb apod. (patologické sázkařství).

U mnoha patologických hráčů je základním motivem ke hře pocit vzrušení, nabytí energie. Případný finanční zisk je většinou v pozadí. U žen bývá častou příčinou patologického hráčství deprese. (Nešpor, 2011)

Patologické hráčství (na rozdíl od jiné návykové poruchy – workoholismu) bývá obvykle společensky odmítáno a odsuzováno, postižený je často stigmatizován. Mezi typické problémy spojené se závislostí na hře patří ohrožení profesní role až ztráta zaměstnání, narušení rodinných vztahů a vztahů s okolím, sekundárně může dojít k delikvenci a kriminální činnosti. (Nešpor, 2011) Obecně je hráčství z hlediska společnosti považováno za jednu z největších oblastí vzniku kriminality.

Tato porucha nebývá často pokládána za nemoc – je vnímána spíše jako důsledek užívání alkoholu apod. Léčba bývá zahájena poté, co jedinec své chování sám problematizuje. (Rusnáková in Ondrejko, 2009)

Léčba může být (stejně jako u jiných závislostí) ambulantní nebo ústavní. Její efektivita je ovlivněna motivací postiženého. (Nešpor, 2011)

Je využíváno psychoterapie, kognitivně behaviorální terapie (individuálně i skupinově), často je doporučována rodinná terapie.

#4.1.2 Kyberzávislosti

Jde o závislost na mobilních telefonech, počítačích, internetu.

Zatím neexistuje oficiální psychiatrická diagnóza závislosti na internetu. Určení hranice mezi běžným užíváním internetu a závislostí není jednoduché. Různé studie považují za nadužívání internetu rozmezí 5 až 25 hodin týdně a neshodují se ani ve vymezení pojmu „normální využití“. Psychologové používají k definování závislosti na internetu kritéria, která jsou

společná všem závislostem a poukazují na hlubší a univerzální příčiny závislosti. (Kyberšikana, 2009)

Obecně lze závislost vymezit skrze přítomnost následujících symptomů:

- důležitost (resp. nejvyšší důležitost) přikládána aktivitě na ICT médiu,
- změna nálady mezi činností a nečinností na ICT médiu,
- zvyšování tolerance a abstinenční příznaky,
- konflikty s okolním světem, recidivy.

Většina závislých také používá internet k sociálním kontaktům nebo k hraní. Virtuální realita jim poskytuje alternativu k běžnému životu.

Závislost na internetu lze rozdělit na 5 specifických podkategorií (Kyberšikana, 2009):

- závislost na počítači - především hraní počítačových her,
- informační přetěžování - surfování po webových stránkách a vyhledávání v databázích,
- internetová kompulzivita - online gambling, online nakupování, online obchodování,
- závislost na kybervztahu - přílišné zapojení do online vztahů skrze chaty, profily, komunikátory,
- závislost na kybersexu - používání webových stránek pro kybersex.

Typický závislý na Internetu je mladý muž, který má málo nebo žádné sociální zkušenosti a nízké sebevědomí. Podle výsledků výzkumů jsou závislí častěji muži než ženy, a častěji než nezávislí lidé Internet využívají k hledání přátel, bavení se, hraní interaktivních her či k virtuálnímu sexu. Je možné, že k závislosti je vede jejich osamělost v běžném životě a neschopnost navázat kontakt. Protože komunikace neprobíhá tváří v tvář, ale textově, využívají ji k seznámení i lidé nějakým způsobem fyzicky handicapovaní.

Strategie léčby závislosti na internetu jsou založeny na práci s motivací, na změně životního stylu, na rozpoznání spouštěcích mechanismů vedoucích k opětovné závislosti, zvyšování sebevědomí, k poznání vlastní osobnosti. Protože právě únikem k internetu řeší mnoho lidí jiné problémy a duševní stavy.

#4.2 Závislost na ideologii

Závislost na ideologii může mít různou podobu, obvykle jde o nekritickou identifikaci s určitým náboženským, paraleligiálním nebo politickým učením, která bývá kombinována se závislostí sociální, na skupině, jež je jejím nositelem, resp. jejími vůdci. Jako patologickou můžeme tuto závislost označit ve chvíli, kdy v jejím důsledku dochází k zásadnímu omezení v různých oblastech života, k psychické deformaci či biologickému poškození daného jedince či k ohrožení dalších lidí. (Danics, 2003)

Ideologie – je systémem idejí, na němž je založeno cílevědomé jednání ve společnosti. Ideologie znamená vždycky určité zjednodušení. Širokou veřejnost nejvíce oslovují zjednodušené doktríny, které nabízejí jasná a jednoznačná vysvětlení spolu s jednoduchými návody na řešení. (Danics, 2003)

Pokud chceme dát svému životu řád a chápat jeho smysl, přijímáme určitou ideologii. Většina lidí si však dokáže zachovat o ideologii odstup a vnímat je kriticky.

#4.2.1 Sekty a jejich mechanismus

Náboženství může dát životu člověka stabilní rámec přesahující materiální svět a harmonizující jeho psychiku, smysl života a jeho směřování. Stabilizuje tedy nejen člověka, ale i život společnosti. Náboženství však může být i zneužito. Patologická religiozita je typická netolerancí, nenávisť proti jinak smýšlejícím, má tendenci k duchovnímu nátlaku

s důrazem na plnění náboženských pravidel a s tím související hrozbou izolace v případě prohřešků. Negativní vliv má takové učení, resp. náboženská skupina, které zásadním způsobem manipuluje a deformuje život svých členů. Tyto skupiny bývají označovány jako sekty. (Abgrall, 2000)

#4.2.1.1 Vymezení pojmu sekta

Výraz sekta pochází z latinského *sequi*, následovat.

Z historického hlediska jde o náboženské skupiny, které se oddělily od původní církve. Po určité době mohou status církve získat (např. adventisté). (Abgrall, 2000)

Náboženskou sektu lze definovat ze tří hledisek (Vojtíšek, 2004):

- teologie – učení sekty je vytrženou součástí nějakého náboženského učení, vytrženého z kontextu; tato část je absolutizována a interpretována jako samostatná věrouka.
- sociologie a kulturní antropologie – sekty jsou definovány svým protispolečenským zaměřením, odmítáním majoritní kultury, společnosti, státu a všech jejích sociálních institucí.
- sociální psychologie – totalitním způsobem organizované skupiny s pevnou ideologií a vůdcem, manipulující veškerý život svých členů.

Vůdce sekty je absolutní autoritou pro její členy, jeho jednání nepodléhá žádné kontrole. Často jde o charismatickou osobnost, je skupinou idealizován, což vyplývá z jeho privilegovaného vztahu k posvátnému. Je nezastupitelný tím, že jen on umožňuje členům sekty dospět k pravé víře. On sám také bývá přesvědčen o své vyvolenosti, přisvojuje si statut svatého (někdy jej pragmaticky využívá).

Sekta je přísně hierarchicky organizována a podřízena normám učení. Tyto normy a pravidla významně omezují základní práva členů sekty. Míra autonomie poskytovaná řadovým členům je minimální. Aby toto všechno zůstalo zachováno, je sekta sociálně izolována a je v ní udržována atmosféra strachu z okolního světa. Kontakty členů s nečleny jsou striktně vymezeny, popř. zakázány. Přestože je soudržnost sekty vynucena, sekta má vysokou kohezi. Typickým znakem učení sekty je netolerantnost k jiným názorům, učení je považováno za jediné pravdivé. Skupina se tak považuje za vyvolenou.

Často se sekta prezentuje jako alternativa rodiny (srov. Abgrall, 2000, guru = otec, sekta = matka), která členy chrání před nejistotou individuálního postavení. Podřízení a poslušnost jsou odměněny pocitem bezpečí, které sekta členům poskytuje.

#4.2.1.2 Základní typy sekt

Kromě náboženského obsahu mohou mít sekty také politický, léčitelský, psychotherapeuticko-výchovný nebo komerční charakter. Z religionistického hlediska lze rozlišit tři základní typy (Secondin, 1999, Abgrall, 2000, Vojtíšek, 2004):

1. sekty s křesťanským zaměřením – v ČR např. Svědkové Jehovovi, Mormoni (Církev Ježíše Krista svatých posledních dnů), Moonova církev sjednocení
2. sekty s orientální inspirací, vycházející z východních duchovních tradic – Hare Krišna
3. sekty, jejichž zdrojem je gnose, esoterismus a okultismus – gnostická orientace vyjadřuje důraz na objev získaný studiem, nekážou zjevenou skutečnost; toto poznání mohou zprostředkovat duchovní mistři (guruové). Např. satanismus, scientologické církve

V ČR je velké množství náboženských skupin, což ztěžuje orientaci v nich a rozlišování. (Vojtíšek, 2004) Ne všechny jsou sektami škodlivými, ale to je pro případné členy individuální.

#4.2.1.3 Příčiny vstupu do sekty

Velmi obecně můžeme uvést různé příčiny vstupu do náboženské skupiny (Abgrall, 2000):

- Potřeba duchovní orientace – nejčastěji jde o potřebu smyslu života, potřebu absolutně platných morálních pravidel, potřebu přesahu vlastního života. Tyto potřeby jsou velmi silné v adolescenci, ale i v dalších vývojových obdobích, kdy dochází k bilancování života.
- Potřeba transcendentního zakotvení života – základem je potřeba přijmout učení, které není omezeno jen na přítomnost a materiální hodnoty. Učení tradičních církví také obsahuje transcendentní smysl života, ale neumí oslovit radikální mladé lidi, postrádají často misijní zápal.
- Potřeba kořit se a potřeba oddanosti – tato je psychology považována za primární motiv k náboženské orientaci; jde o spojení s potřebou bezpečí.
- Potřeba jistoty a řádu.
- Potřeba autority – vyžadovaná bezvýhradná poslušnost je odměněna skupinovou identitou.
- Potřeba bezvýhradného přijetí a sociálního zakotvení.
- Potřeba seberealizace – k potvrzení vlastního významu může sloužit i pocit privilegovanosti, který členství ve skupině poskytuje.
- Potřeba intenzivního a autentického prožitku.
- Projev protestu a úniku ze světa.
- Reakce na životní zátěže.

#4.2.1.4 Proces manipulace

Přijetí víry ovlivňuje určitým způsobem všechny složky psychiky, ve smyslu pozitivní i negativní. Psychická manipulace náboženskou skupinou působí primárně tam, kde je člověk nejcitlivější, ale postupně může ovlivnit celou osobnost. Způsobuje změny v prožívání, myšlení, chování, v sebepojetí.

Závislost na určité duchovní učení, resp. na vůdci a skupině, vzniká obvykle postupně. Proces manipulace probíhá určitou dobu a lze ho rozdělit do 6 fází, které lze charakterizovat jako mezníky proměny osobnosti (Abgrall, 2000):

1. úvodní kontakt a vzbuzení zájmu – předpokladem prvního zaujetí je určité psychické vyladění potenciálního člena; působivější je osobní kontakt se členy skupiny, kteří obvykle působí štěstě a vyrovnaně; zpočátku jsou informace o učení zkreslovány, zjednodušovány, postupně jsou potenciální členové systematicky zpracováváni, což lze označit za psychickou manipulaci.
2. lákání – přesvědčování je zaměřeno především na emoce, zejména je pracováno se dvěma mechanismy – aktivací pozitivního citového prožitku a posilování negativních emocí ve vztahu k okolí.
3. adaptace na život v náboženské skupině – vstup do náboženské skupiny bývá spojen s opuštěním dřívějšího sociálního zázemí, se změnou rolí. Konverze dává člověku novou identitu.
4. vznik závislosti na náboženské skupině – jde o období, kdy se jedinec s duchovním učením, resp. vůdcem, identifikoval. Náboženské skupině je pak člověk zcela podřízený, ale k nečlenům se chová nadřazeně. Přijímá skupinovou identitu, která jej anonymizuje a stírá jeho individuální rysy (podobně působí další totalitní ideologie, např. nacismus a komunismus). Typická je ztráta samostatnosti v uvažování.

5. pochybnosti a rozhodování o odchodu – nadměrná zátěž vyplývající z mnoha požadavků sekty a minimální pozitivní stimulace vede k nespokojenosti a pochybnostem o platnosti učení. Lze reagovat apatií a pasivní poslušností nebo pokusem o změnu (vyžadování řešení problémů). V tomto případě jsou vzpurní členové ztrestáni, vyloučeni nebo sami odcházejí.

6. odchod ze skupiny – častým důvodem odchodu bývá znechucení, vyčerpání a vyhoření, popř. přesvědčení, že členství ve skupině už neumožňuje další osobnostní rozvoj. Skupina někdy v odchodu brání násilím, jindy po odchodu vyvíjí na bývalé členy nátlak (prokletí, výhrůžky). Bývalí členové mají často po odchodu potíže odvíjející se od stupně a délky závislosti – poruchy emočního prožívání (deprese, pocity prázdnoty, úzkosti), neschopnost kriticky uvažovat, potíže v sociálním kontaktu, zdravotní potíže.

Postoj k novým náboženským skupinám je v české společnosti převážně obecně negativní. Zejména v 90. letech 20. století, kdy do ČR začaly pronikat nové náboženské skupiny ve velké míře, bylo možné mluvit o obavách z organizované religiozity, která by ovládla společnost. Důvodem tohoto postoje může být zkušenost s komunistickou ideologií, stejně tak výlučnou a nepřipouštějící pochybnosti.

Mnoho sekt manipuluje soukromý život svých členů, výběr partnera, rodinný život, mají tendenci zasahovat do výchovy dětí. V některých náboženských skupinách bývají rodičovská práva minimalizována. Dítě je často považováno za majetek sekty, o způsobu výchovy rozhoduje vůdce sekty.

#4.2.1.5 Pomoc lidem závislým na náboženských skupinách a jejich resocializace

Léčba a resocializace bývalých členů sekt se orientuje na řešení čtyř hlavních problémů (Abgrall, 2000):

- psychosomatické potíže,
- vztah klientů k sobě,
- vztah klientů k náboženské skupině, kterou opustili,
- vztah klientů k okolnímu světu, kam se vrací.

Tento proces léčby a resocializace obecně zahrnuje tři fáze (Abgrall, 2000):

1. první pomoc – léčba akutních somatických a psychických poškození.
2. psychiatrická a psychoterapeutická péče – redukce úzkosti a deprese, obnovení sebedůvěry, sociálních dovedností.
3. resocializace, znova začlenění do společnosti – zde je důležitá práce s rodinou a podpora rodinného zázemí.

#Shrnutí kapitoly

Nelátkové závislosti jsou v zásadě návykové a impulzivní poruchy dle MKN-10, kam řadíme patologické hráčství vedle např. pyromanie, kleptomanie, trichotilomanie, dále do této skupiny závislostí řadíme např. patologické poruchy příjmu potravy (mentální anorexie, mentální bulimie) nebo závislost na sektách. V případě gamblingu jde o časté, opakující se epizody, které dominují v životě jedince a vedou k poškození sociálních, pracovních, materiálních a rodinných hodnot a k zadlužení, přičemž převažuje silné vzrušení ze hry před výhrou samotnou. Dále mluvíme o kyberzávislosti, kdy jde o závislost na mobilních telefonech, počítačích, internetu. Většina uživatelů není závislá na internetu samotném, ale internet může být použit jako prostředek k podpoření jiné závislosti, např. na sexu, na hraní her a podobně.

Závislost na ideologii může mít různou podobu, obvykle jde o nekritickou identifikaci s určitým náboženským, paraleligiálním nebo politickým učením, která bývá kombinována se závislostí sociální, na skupině, jež je jejím nositelem, resp. jejími vůdci. Jako patologickou můžeme tuto závislost označit ve chvíli, kdy v jejím důsledku dochází k zásadnímu omezení v různých oblastech života, k psychické deformaci či biologickému poškození daného jedince či k ohrožení dalších lidí.

#Úkoly k textu

1. Vyhledejte české (alespoň 3) a mezinárodní organizace (alespoň 2) poskytující pomoc lidem potýkající se s určitou nelátkovou závislostí. Identifikujte činnosti, které tyto organizace cílové skupině poskytují.

#Citovaná literatura

ABGRALL, J.-M. *Mechanismus sekt*. Praha: Karolinum, 2000.

DANICS, Š. *Extremismus*. Praha: Nakladatelství TRITON & Existencialia, 2003.

FISCHER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009.

CHMELÍK, J. *Extremismus a jeho právní a psychologické aspekty*. Praha, Linde, 2001, s. 7 – 54.

Kyberšikana a její prevence – příručka pro učitele. Plzeň: Člověk v tísni, 2009.

NEŠPOR, K. *Jak překonat hazard: prevence, krátká intervence a léčba*. Praha: Portál, 2011.

RUSNÁKOVÁ, J. Společensky nežiaduce javy z pohľadu Rómov. In ONDREJKOVIC a kol. *Sociálna patológia*. Bratislava: VEDA, 2009.

SECONDIN, B. *Nová hnutí v církvi*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.

VOJTÍŠEK, Z. *Encyklopedie náboženských směrů v České republice*. Praha: Portál, 2004.

#Doporučená literatura

ABGRALL, J. - M. *Mechanismus sekt*. Praha: Karolinum, 2000. s. 11 – 17, 63 – 232.

NEŠPOR, K. *Jak překonat hazard: prevence, krátká intervence a léčba*. Praha: Portál, 2011.

#5. Prostituce

V této kapitole se dozvíte: co znamená a co obnáší poskytování placení sexuálních služeb; kdo a z jakých důvodů poskytuje své služby v sexbyznyse; jaké jsou možnosti sociální práce s osobami poskytujícími placené sexuální služby.

Po jejím prostudování byste měli být schopni: Vysvětlit, co je poskytování placených sexuálních služeb a zasadit je do legislativního kontextu České republiky. Objasnit motivace k poskytování placených sexuálních služeb. Charakterizovat sociální práci s osobami pracujícími v sexbyznyse.

Klíčová slova kapitoly: prostituce, sexbyznys, resocializace, zmírňování škod, osoby poskytující placené sexuální služby

#5.1 Prostituce a její vývoj v ČR po roce 1990

Většina autorů jako prostituci označuje propůjčování se k sexuálnímu styku za úplatu, která může mít materiální i nemateriální podobu. Z pohledu trestně právního se pod pojmem prostituce rozumí „nejen pohlavní styk s jinými osobami za úplatu uskutečněný formou soulože, ale i všechny další formy ukájení pohlavního pudu jiné osoby stejného nebo opačného pohlaví tělesným stykem za úplatu“. (Malinová in Matoušek, 2005)

O prostituci jako o společenském jevu lze hovořit tehdy, když ve společnosti objektivně existuje možnost platit za sexuální styk.

Lze rozlišit prostituci příležitostnou, pouliční/silniční, v erotických podnicích, hotelovou, bytovou. (Chmelík, 2003) Novější formou je tzv. eskort servis.

#5.1.1 Vývoj prostituce v ČR po roce 1990

Do roku 1990 byla prostituce považována za trestný čin příživnictví nebo přečin příživnictví. Od roku 1990 prošel vývoj prostituční scény třemi fázemi (Chmelík, 2003, Malinová in Nedělníková, 2007):

1. boom spojený s otevřením hranic zemí západní Evropy – módní se stala neprofesionální, levná děvčata z východu, což s sebou neslo i negativní jevy (zvýšený výskyt sexuálně přenosných infekcí, hrozba HIV infekce). Česká republika převzala zkušenosti z preventivní práce zemí západní Evropy a rozdělila aktivity prevence do dvou úrovní – (1) primární prevence, tj. celoplošné kampaně, výuka na školách, (2) sekundární prevence se zaměřila na rizikové skupiny, zejména drogově závislé a prostitutky (chápáno obecně v kontextu sociálně patologických jevů).

2. institucionalizace prostituce – prostituce se začíná odehrávat v domech a bytech, stává se luxusnější službou, stále více je organizována muži.

3. vstup ČR do EU – centrem nabídky se stává Praha, kde existuje několik sex-supermarketů, v nichž nabízí své služby až 100 žen různých národností. Zájem o sexuální služby v příhraničních oblastech naopak upadá. Do sexbyznysu zasahuje internet. Eskort servis nabývá světových rozměrů.

#5.1.2 Legislativní kontext

Od počátku 90. let 20. století se vedou v ČR diskuze o legalizaci prostituce. Otázka legalizace rozdělila veřejnost i odborníky na dva tábory – odpůrce a vyznavače legalizace. Z rozhovorů se sexuálními pracovníky vyplývá, že o legalizaci zájem nemají. Důvodem je většinou to, že prostituce je způsob obživy většinou považovaný za nemorální a jeho legalizace (tedy coming out) může vést nejen ke stigmatizaci a sociální izolaci sexuálních pracovníků, ale i jejich rodin a blízkých. (Chmelík, 2003)

Existující zákony upravující problémy spojené s provozováním prostituce lze rozdělit do skupin:

- zdravotní odpovědnost provozovatele sexuálních služeb – šíření nakažlivé choroby, ohrožování pohlavní nemocí,
- kořistění z prostituce včetně nucené a násilné prostituce – kuplířství, obchodování s lidmi za účelem pohlavního styku, zavlčení do ciziny, znásilnění,
- mládež chrání hlavně Trestní zákon – svádění k pohlavnímu styku, ohrožování mravnosti.

#5.2. Charakteristika žen poskytujících sexuální služby a jejich motivace

Průměrný věk prostitutek je ovlivněn poptávkou po sexuálních službách – 23 – 24 let. Mladé dívky jsou při poskytování sexuálních služeb pochopitelně vystaveny většímu riziku než dospělé ženy – a to z hlediska fyziologického, tak psychologického. Důsledkem je statisticky významně vyšší výskyt pohlavně přenosných nemocí u této věkové skupiny (přesněji do 21 let). Problémem zde je i vyšší náchylnost k závislosti na drogách. Prostitutky starší 23 let bývají ve své práci většinou profesionálnější a opatrnější. (Malinová in Nedělníková, 2007)

Motivaci k prostitutivnímu chování lze rozdělit v zásadě do třech skupin (Malinová in Matoušek, 2005):

1. Motivace vnějším tlakem – k nabízení sexuálních služeb je žena vmanipulována okolnostmi a okolím. Do této skupiny často spadají dívky, které opustili dětský domov (ať už z důvodu plnoletosti nebo utekly). Často je také důvodem to, že žena je jedinou živitelkou rodiny (ať už dětí nebo i partnera, popř. širší rodiny). V neposlední řadě do této skupiny

motivů lze zařadit situaci v původní rodině (chudoba, hrubé chování, násilí, ponižování, nedostatek pracovních příležitostí v místě bydliště)

2. Motivace vlastní potřebou – jde o skupinu žen majících sklon k promiskuitnímu chování

3. Motivace racionální rozvahou – zde je stěžejní racionální úvaha o tom, že sex je práce, za kterou lze vydělat poměrně dost peněz, a je profesí mnohem svobodnější a nezávislejší než profese jiné. Takto motivovány jsou často ženy a dívky, kterým vyhovují i další aspekty prostituce, a to práce v nočních hodinách (často matky dětí), možnost pracovat jen některé dny v týdnu a možnost oddělovat svět práce od osobního života (zvláště snadné je to pro ženy lesbičky, pro které je sex s muži pouze práce).

Poslední dobou roste počet prostitutek studentek, které vnímají svou prostituci jako velmi výhodnou brigádu (časová flexibilita, vysoký výdělek v krátkém čase). Často nabízí své sexuální služby na internetu nebo v eskort servise.

Ne všechny prostitutky mohou plně disponovat svými příjmy. Za nejlepší dosažitelnou úroveň participace na vlastním příjmu lze dnes u nás považovat stav, kdy poskytovateli zůstává 50% částky, kterou zaplatí zákazník. U pouličních prostitutek se tato částka pohybuje okolo 20%, situace cizinek je ještě horší.

#5.3 Sociální práce s osobami poskytujícími placené sexuální služby

Situace v ČR po roce 1990 související s otevřením hranic znamenala pro sociální práci mimo jiné potřebu zaměřit se na ty cílové skupiny, které byly nejrizikovější z hlediska nákazy HIV. Sociální práce tedy v této oblasti zaměřila svou preventivní činnost především na uživatele drog, homosexuály a prostitutky. (Chmelík, 2003)

Ženy pohybující se v sexbyznysu jsou považovány za neomezený zdroj peněz nejen pro svou rodinu a nejbližší okolí, ale i pro dealery drog.

V sociální práci s prostituujícími se osobami lze vymezit dva základní směry: zmírňování škod (harm reduction) a resocializaci. (Malinová in Nedělníková, 2007)

#5.3.1. Zmírňování škod

Jde o zmírňování negativních důsledků pro společnost, mezi ně řadíme:

- prevenci pohlavně přenosných nemocí,
- prevenci sociálního propadu (ve smyslu státu občana),
- prevenci kriminality – jak ve smyslu prostitutky pachatelky trestného činu tak oběti,
- prevenci, popř. zprostředkování léčby závislostí,
- všestrannou pomoc klientkám při vytváření vlastní rodiny, resp. rodinného zázemí.

#5.3.2. Resocializace a prevence návratu do prostituce

Proces resocializace (odchodu z prostituce) je závislý na tom, co klientka sama od svého působení na prostituční scéně očekávala a jaké zdroje (v nejširším smyslu) ke svému odchodu má.

Pokud se klientka svěří s úmyslem odchodu z prostituce je prvotním úkolem sociální pracovnice zaměřit se na oblast jejího budoucího zaměstnání.

Resocializace přináší mnoha klientkám finanční problémy (jsou zvyklé na určitý životní standard). Mnoho z nich se proto do prostituce vrací zpět, protože efektivnější způsob jak vydělat peníze neznají.

Dalším problémem resocializace je nuda. Současný svět pro ně neskýtá tolik intenzivních a vzrušujících podnětů.

Pokus o odchod ze sexbyznysu je velmi náročný – ženy se často nemají kam vrátit; pokud ano, tak ne bez peněz, které často blokují jejich pasáci. Velkou roli při pokusu o resocializaci hraje především ekonomické pouto k profesi nebo pasákovi. Další komplikací jsou výhrůžky mafie směrem k rodině ženy. Toto riziko nepochopitelně přenáší i na pracovníka, který ženě v procesu resocializace pomáhá.

#5.3.3 Specifika práce se ženami poskytujícími placené sexuální služby

Na ulici – klientkám jsou nabízeny informace o bezpečném sexu, testy na HIV ze slin, rychlotesty na syfilis, preventivní materiály (např. kondomy, lubrikační gely), základní a odborné poradenství, krizovou intervenci, není zde prostor pro delší, intimnější rozhovor, některé organizace mají vlastní vyšetřovací jednotku (např. Rozkoš bez rizika, poskytuje zde kompletní gynekologicko-venerologické vyšetření)

V klubech – proniknout do klubu je složitější, informace v rámci preventivní prevence jsou poskytovány podobně jako při práci na ulici, podobně i aktivity v oblasti sekundární prevence, obecně se doporučuje terénním pracovnícím/terénním sociálním pracovnícím chodit do terénu ve dvojicích, popř. trojicích, pokud je, může dojíždět i pojízdná ambulance.

V privátech – zde je složité zjistit, kde vůbec priváty jsou a jak kontaktovat sexuální pracovníce (zde je možné využít stejnou formu kontaktu jako zákazníci, popř. kontakt přes kolegyni, která již služeb sociální práce využívá), při prvním kontaktu je třeba dbát zvýšených bezpečnostních opatření.

Obecně lze rozdělit sociální práci s osobami poskytující sociální služby na sociální práci na ulici (streetwork), sociální práci v klubech a institucionální pomoc, kde institucí se myslí zařízení, které dokáže klientkám poskytnout, zdravotní, psychosociální pomoc případně další služby (hygienu, jídlo, ošacení apod.)

#Shrnutí kapitoly

Za prostituci označujeme propůjčování se k sexuálnímu styku za úplatu, která může mít materiální i nemateriální podobu. O prostituci jako o společenském jevu lze hovořit tehdy, když ve společnosti objektivně existuje možnost platit za sexuální styk. Lze rozlišit prostituci příležitostnou, pouliční/silniční, v erotických podnicích, hotelovou, bytovou a eskort servis. K rozhodnutí poskytovat placené sexuální služby existují různé důvody, které často nemusí souviset se svobodným rozhodnutím dotyčné osoby. Sociální práci s prostitutkami a prostitutky lze rozdělit do dvou úrovní – zmírňování škod (harm reduction) a resocializace.

#Kontrolní otázky

1. Jak vypadá aktuální česká diskuze o legalizaci prostituce? Jaké výhody pro prostituující se osoby může případná legalizace přinést? A jaké nevýhody?
2. Je poskytování placených sexuálních služeb vždy svobodným rozhodnutím dotyčné osoby?

#Úkoly k textu

Vyhledejte české (alespoň 3) a mezinárodní organizace (alespoň 2) poskytující sociální práci osobám pracujícím v sexbyznysu. Identifikujte činnosti, které tyto organizace cílové skupině poskytují.

#Citovaná literatura

CHMELÍK, J. a kol. *Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita*. Praha: Portál, 2003.

MALINOVÁ, H. Sociální práce se ženami, které poskytují placené sexuální služby. In MATOUŠEK, O., KODYMOVÁ, P., KOLÁČKOVÁ, J. (eds.) *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005.

MALINOVÁ, H., ŠÍDOVÁ, L. Ženy poskytující placené sexuální služby. In NEDĚLNÍKOVÁ, D. (ed.) *Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2007.

#Doporučená literatura

CHMELÍK, J. a kol. *Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita*. Praha: Portál, 2003, s. 55 – 68.

MALINOVÁ, H., ŠÍDOVÁ, L. Ženy poskytující placené sexuální služby. In NEDĚLNÍKOVÁ, D. (ed.) *Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2007, s. 108 – 120.

#6. Projevy netolerance ve společnosti

V této kapitole se dozvíte: jak z negativního postoje k určité skupině osob může vzniknout myšlenkový proud podporující nenávist a iniciující násilí proti této skupině osob. Co obsahuje pojem politický extremismus.

Po jejím prostudování byste měli být schopni: vysvětlit kauzalitu příčin netolerantní atmosféry ve společnosti. Objasnit podstatu pravicového a levicového extremismu. Charakterizovat opatření, která mohou různé subjekty v boji proti extremismu přijmout.

Klíčová slova kapitoly: rasismus, nacionalismus, interetnické konflikty, extremismus, radikalismus

#6.1 Rasismus, nacionalismus

Příchozí (jednotlivci nebo celé etnické skupiny) s sebou do majoritní společnosti přinášejí vždy něco nového, pro členy většiny neznámého. Tyto nové, neznámé prvky byly a jsou často zdrojem nepochopení, netolerance, většina k nim obvykle zaujímá značně kritické stanovisko. Obecně není obvyklé přijímat jakékoli odlišnosti od normy „hlavního proudu společnosti“ jinak než s obavami, se strachem z neznámého. Avšak tento strach často pramení jen z nedostatku objektivních informací a ze zobecněných zpráv o všem „cizím“, tedy ze zdrojů stereotypů a předsudků. Jakmile je něco cizí, objeví se riziko vzniku postoje vyznačujícího se nedůvěrou k odlišnostem, tj. riziko vzniku xenofobie. Společenská nebezpečnost tohoto jevu se stupňuje, když se za zcela odlišné označí ti lidé, jež se skutečně liší vzhledem, ne ale vlastnostmi. Xenofobie se pak přemění v rasismus.

Nahlížíme-li na situaci z druhé strany, tj. z hlediska vnímaných jako odlišní, cizí, nacházíme zde těžkost v podobě jejich ambivalentního postavení na hranici dvou světů – moje skupina a většinová společnost. (srov. Rusnáková, Pollák in Oláh, 2011) Příslušníci menšinových skupin nejsou zcela svobodní ve výběru své skupinové příslušnosti, přesto se zdá, že individuální cesta každého jedince zůstává jedinou možností jak se dostat ven ze začarovaného kruhu xenofobie – rasismu – diskriminace. Podmínkou na obou stranách (většiny i menšiny) je vytvoření atmosféry tolerance, tedy snahy minimalizovat prameny předsudků, být si jich vědomi a naučit se s nimi žít. V této snaze nám mohou být oporou poznatky koncepce kulturního relativismu a koncepce multikulturalismu.

#6.1.1 Xenofobie

Jde o soukromý pocit nebo postoj, proto není jevem, který by mohl být regulován právem. Právní definice tohoto pojmu tedy neexistuje. Teprve aktivní chování, které z xenofobie vychází, je předmětem právních úprav.

Pojem lze doslova přeložit jako „strach z cizího“ (z řečtiny *xénos* – příchozí, *fóbos* – bázeň, úzkost). Strach z toho, kdo přichází z ciziny, z cizího prostředí mimo vlastní sociologický útvar.

Je spojena se silným heterostereotypem a tím i autostereotypem. Xenofobie sama není ideologie, avšak dává základ různým nenávistným ideologiím, např. rasismu, fašismu, nacionalismu apod.

Xenofobie **vzrůstá v situaci velkých změn** (sociální útvary se ocitají v sociální, ekonomické nebo politické krizi nebo v kritické, nesrozumitelné situaci). Cizí se pak stává „obětním beránkem“ („snadno definovatelný původce“). (Frištěnská in Šišková, 2008)

#6.1.2 Rasismus

Rasismus předpokládá fyzickou a duševní nerovnost lidských plemen (ras) a rozhodující vliv rasových odlišností na dějiny a kulturu lidstva. Všechny rasové teorie stojí na představě rozdělení lidstva na vyšší a nižší rasy. Vyšší rasy jsou určeny k vládnutí, jsou nositeli civilizace a pokroku, nižší rasy jsou neschopné a je třeba je vést. (Frištěnská in Šišková, 2008)

Rasismus vychází z přesvědčení, že lidské vlastnosti jsou rasově podmíněné. Termín samotný se objevil ve třicátých letech 20. století, zejména v souvislosti s nástupem nacismu v Německu, ale odkazuje k ideám, které sahají do historie podstatně hlouběji. Na rozdíl od antisemitismu, jenž má v evropské historii dlouhou tradici, je rasismus, zejména ve své biologické podobě, fenoménem převážně moderním. Je ale třeba dát pozor na to, aby nebyl směřován s pojmy xenofobie nebo etnocentrismus. O rasismu můžeme hovořit tehdy, máme-li před sebou ideologii, která tvrdí, že rozdíly mezi jednotlivými etniky jsou vrozené a neměnné, přičemž se z faktu odlišností jednotlivých ras odvozuje existence rasové hierarchie – nadřazenost jedné rasy nad ostatními.

Přestože se termín rasa objevil již v 17. století, pojem rasismus se začal běžně užívat až ve 30. letech 20. století. Podle Machalové (2001) poprvé slovo „rasismus“ použil německý autor M. Hirschfeld, ale pouze v titulu své knihy, sám rasismus nijak nedefinuje, pouze jiným způsobem prezentuje názory o rasách.

Především po 2. světové válce se často v různých publikacích objevují kritické názory na interpretaci rasy, jež použili teoretici fašistických publikací.

Podle Velkého sociologického slovníku (II, 1996, s. 908) je rasismus na základě dlouhodobého používání v souvislosti s fašistickou ideologií, definován jako „*reakční, nevědecká teorie hlásající xenofobii, nepřátelský postoj vůči příslušníkům jiné rasy nebo etnika, který může nabýt fanatických podob a může přerůst v ideologii, ale i systematický teror.*“

Jiným úhlem pohledu se dívá česká socioložka Gerlinda Šmausová (in Hrachovcová, Dopita, Zívalík, 2000), která píše, že síla rasistického myšlení vyplývá z velké části z toho, že rychle a snadno uspokojuje lidskou zvědavost o původu a variabilitě lidských „forem“.

Jako rasistický předpoklad nebo stereotyp se označuje podle Šmausové (in Hrachovcová, Dopita, Zívalík, 2000) proces, ve kterém se jedinci neposuzují dle skutečných individuálních vlastností, nýbrž podle průměrných vlastností určité rasové skupiny. Další důležitou funkcí konstrukce ras je psychoanalytický proces projekce, jejíž pomocí se vytváří trvalejší představa o vlastní pozitivní identitě. Při tomto procesu dochází k odstranění nežádoucích vlastností od vlastní osobnosti a k jejich projekci do druhých. Čím více se nám tito druzí ve skutečnosti podobají, tím větší vzniká potřeba tuto podobnost popírat a vyzdvihovat rozdíly.

Rasismus je souhrnné označení pro takové jednání, které překračuje pouhé vnímání rasových odlišností a přetváří se na nepřátelské aktivity vůči příslušníkům jiné rasy, jež se projevují v diskriminaci, v agresivním chování (verbálním nebo fyzickém). (Průcha, 2004)

O rasismu lze mluvit tedy jen tehdy, kdy dochází k přímému ohrožování jedné rasové skupiny jinou rasovou skupinou. Nelze však ztotožňovat rasismus a pocity sociální distance nebo nízké oblíbenosti příslušníků jedné rasy u příslušníků rasy jiné. Britský sociolog Giddens (in Průcha, 2004) říká, že odmítavý postoj, popř. předsudek vůči jiné rase, kultuře ještě není rasismus – ten se projevuje až diskriminací.

V terminologii žádných vnitrostátně platných právních předpisů není termín rasismus použit. Jednání, které je předmětem právní regulace a je evidentně spojeno s rasismem, bývá obvykle označováno jako např.:

- rasová nenávist (Mezinárodní pakt OSN o občanských a politických právech),
- veřejné hanobení národa či rasy (Trestní zákoník) nebo
- národní a rasová nesnášenlivost (Vyhláška Ministerstva spravedlnosti o výkonu vazby). (Frištenská In Šišková, 2008, s. 13)

V příčinné vazbě postupně vznikají xenofobie, rasismus a nakonec jeho produkty – rasová diskriminace a rasové násilí.

#6.1.2.1 Historie²

Kořeny evropského rasismu leží ve 14. a 15. století, avšak vývoj evropského rasismu byl natolik spjat s antisemitismem, že oba fenomény v historii často splývaly. Společný mají například původně náboženský charakter, který později přerostl do biologické podoby. Tu získal rasismus až v průběhu 18. století.

Od 18. století se termín rasa (do té doby odkazující převážně ke zkoumání zvířecí říše) začal používat i pro kategorizaci lidských typů. V roce 1735 provedl první podobné třídění švédský přírodovědec Carl Linné. Na něj navázal Johan Friedrich Blumenbach, který jako první rozdělil lidstvo na pět skupin (kavkazskou, mongolskou, etiopskou, americkou a malajskou). Blumenbach sám ale ještě odmítal protičernošské předsudky. George de Buffon pak přišel s dodnes platným názorem, že různé barvy pleti vznikly díky odlišnému podnebí, avšak tento názor nebyl tehdy všeobecně uznáván. V této době ještě rasismus neměl tzv. vědeckou podobu. Tu získal až později.

Takzvaný **vědecký rasismus** se zformoval v průběhu 19. století. Vycházel z osvícenecké antropologie, která přišla jako první s materialistickým výkladem rasových rozdílů. Jedním z nejvýznamnějších teoretiků tohoto směru byl francouzský diplomat Joseph Arthur Comte de Gobineau (1816–1882). Ve svém díle Esej o nerovnosti ras (1853–1855) de Gobineau prezentoval svou tezi, že starověké civilizace zanikly v okamžiku, kdy se krev jejich tvůrců smísila s krví nižších ras. Díky tomu krev vyšších ras ztratila svou jedinečnost a duch civilizace podlehl barbarismu. Tento názor ho vedl až k historickému pesimismu, neboť čistá krev a čistá rasa byly podle něj již ztraceny a svět čekal pouze úpadek. Gobineau také definoval tři hlavní rasy, žlutou, černou a bílou, přičemž tvrdil, že árijská rasa má mezi ostatními rasami výsadní postavení. V Anglii tyto myšlenky reprezentoval Robert Knox (1798–1862), který ve své knize Lidské rasy (1850) dokládal podřadnost židovské rasy a

² Zdroj: Dovedu to pochopit? Hrozby neonacismu, 2008

nadřazenost dvou árijských ras, saské a slovanské, čímž se významně odlišoval od ostatních autorů tohoto směru, kteří za nadřazenou pokládali obvykle pouze rasu germánskou.

Významný moment pro rozvoj rasismu představoval vznik sociálního darwinismu, který se snažil na společenský vývoj aplikovat myšlenku přirozeného výběru a přežití nejsilnějších. Tato představa plně odpovídala rozvíjející se rasové teorii a byla do ní vstřebána. Klasickými představiteli tohoto spojení jsou Georges Vacher de Lapouge z Francie a Otto Ammon z Německa, kteří věřili v nadřazenost árijců (které definovali mimo jiné pomocí měření lebky) a v neměnnost rasového předurčení. Budoucí svět měl patřit jen těm nejsilnějším, tedy nejlepším.

Na těchto základech postavil Houston Stewart Chamberlain (1855–1927), další z významných teoretiků rasismu, svou vizi, která měla mít optimistické vyústění. Tento anglický myslitel žijící v Německu se pokusil de Gobineauovu pesimistickou předpověď vyvrátit ve svém díle *Základy XIX. století* (1911). Chamberlain s Gobineauem souhlasil v tom, že pád civilizace je způsoben míšením krve, ale nesouhlasil s představou, že je tento proces ireverzibilní. Naopak tvrdil, že přísnou rasovou hygienou lze opět dosáhnout očištění nadřazené krve a zabránit úpadku civilizace. Nutná je k tomu ale pochopitelně tvrdá rasová politika.

Všechny rasové teorie se shodovaly v tom, že nejvyšší rasa, která vytváří kulturu a civilizaci, je bílá, přičemž se již tehdy objevovaly termíny árijská (samostatně, nebo jako synonymum pro bílou rasu). Zároveň panoval i jistý souhlas s tím, že nejnižší rasu představují Židé, kteří tuto civilizaci ničí, avšak kteří – na rozdíl od árijců – jsou schopni udržet čistotu své krve neměnnou po tisíciletí.

Rasistické myšlenky byly v této době v Evropě relativně přijímány a významným způsobem napomohly k pozdějšímu nástupu nacismu.

@Schematické znázornění uplatnění rasové teorie v nacistickém Německu.

Schéma ukazuje, kdo je považován za Žida a na koho se tudíž vztahují norimberské zákony. *Archiv Židovského muzea v Praze &*

#6.1.2.2 Současný rasismus³

Biologický rasismus – tradičně chápáný rasismus, i když už ne tak rozšířen jako dříve. V Evropě se nejčastěji objevuje bělošský biologický rasismus, který se projevuje jako přesvědčení o „biologické nadřazenosti“ bílého etnika. Tyto myšlenky vycházejí částečně z prací teoretiků vědeckého rasismu 19. století (Gobineau, Chamberlain), opírají se však spíše o některé aktuální vědecké výzkumy (jako například kniha *Bell Curve* amerických autorů Murraye a Herrnsteina o rozdílech IQ černého a bílého etnika v USA, též *Tabu* v sociálních vědách, Bakalář, Praha, 2003). Tyto názory jsou však v současnosti většinou odmítány, a to i vědeckou komunitou, která mnohdy zpochybňuje samotnou biologickou existenci ras.

Kulturní rasismus - vzniká poukazováním na údajně hluboce zakořeněné kulturní odlišnosti jednotlivých etnik. Poukazováním na tyto rozdíly lze ospravedlňovat negativní postoje vůči konkrétnímu etniku jako celku, aniž by bylo nutné sahat k rasovým teoriím. Díky tomu kulturní rasismus dnes velmi často nahrazuje rasismus biologický, zatížený stigmatem nacismu. Kulturní rasismus vychází z přesvědčení, že příslušníci jiných ras jsou primárně příslušníky jiných kultur, které nejsou kompatibilní s evropskou kulturou a civilizací. Tento druh rasismu se obvykle spojuje s všeobecnější xenofobií, zaměřenou obecně vůči všem

³ Zdroj: Dovedu to pochopit? Hrozby neonacismu, 2008

cizincům. Ta se v jednotlivých zemích obvykle pojí s averzí vůči konkrétnímu etniku, kterému je kladeno za vinu zhoršování ekonomické situace („cizinci nám berou práci“) a parazitismus (často nemajetní, málo vzdělaní a jazykově špatně vybavení přistěhovalci se častěji dostávají do „záchytné sociální sítě“). To je obvykle ještě umocňováno kulturními, sociálními a náboženskými odlišnostmi, které tyto skupiny zřetelně oddělují od majoritní společnosti. Někdy dochází i ke ztotožnění této kulturní odlišnosti s konkrétním negativním jevem spojovaným s některými nositeli této kultury (muslimové jsou fundamentalisti, Romové kradou apod.), což ve svém důsledku obvykle vede k odmítání této kultury jako takové.

Racialismus - směr, který tvrdí, že mezi rasami existují dané a nepřekonatelné rozdíly. Přestože se vyhýbá se označení některé rasy na nadřazenou, požaduje striktní segregaci jednotlivých ras, pod záminkou zachování diverzity a kulturního dědictví. Termín racialismus, racialista se používá téměř výhradně v prostředí rasistických a neonacistických organizací a to většinou z toho důvodu, že termín rasismus je v současné době chápán negativně a označení „rasista“ je pejorativní, proto hledají moderní rasisté cesty, jak se tohoto označení zbavit.

#6.1.3 Nacionalismus⁴

Nacionalismus představuje ideologii, která je základem většiny směrů krajní pravice, ale významně ovlivnil i krajní levici. Sám o sobě nemusí být ani extrémní, ani radikální, avšak vnáší do politické praxe prvky, které je snadné zneužít.

Nacionalismus se jako ideologie objevuje od konce 18. století v souvislosti s Francouzskou revolucí a změnami, které vnesla do evropského politického prostoru změny (zejména emancipace třetího stavu) - idea lidové svrchovanosti přicházela s představou, že moc ve státě pochází od lidu, tedy od všech jeho obyvatel, tedy národa.

Nacionalismus vychází z představy, že lidstvo je přirozeně rozděleno do jednotlivých národů, které mají svou vlastní specifickou povahu. **Nacionalisté** předpokládají, že každý národ má svůj jazyk a kulturu a historické území, které ho formují. Cílem nacionalistů je tedy dosáhnout stavu, ve kterém **územní hranice státu splývají s hranicemi etnickými, jazykovými a kulturními**. O tom, jak tyto hranice přesně definovat, však nepanuje shoda a v minulosti bylo toto přesvědčení mnohokrát využito jako záminka k agresi.

Jako příklad mohou sloužit Německo a Itálie, tedy země, které byly historicky spíše volným sdružením samostatných politických jednotek, než unitárním státem s jasnými hranicemi. S etablováním nacionalismu v průběhu 19. století začaly do popředí vystupovat problémy vyplývající z chybných premis vložených do samotných základů této ideologie. Ukázalo se, že nelze říci, že by v Evropě obecně platil stav, kdy politická, etnická, jazyková i kulturní jednotka splývá. Zároveň se ukázalo, že většina evropských států má na svém území různé cizojazyčné či etnické menšiny. Vzhledem k výše popsané historii to nebylo nic zvláštního. Jestliže ale taková situace neznamenal problém pro mnohonárodnostní říše ve středověku, pro národní státy novověku to problém byl. Minority prostě nezapadly do konceptu národního státu, jakožto jednolitého organického těla. Situace se dramaticky změnila po první světové válce. Prohraná válka vedla v Německu k radikalizaci a **novému definování nacionalismu**, nikoli již na základě jazyka, ale **na základě krve**. Zatímco jazyk se lze naučit a kulturu

⁴ Machalová, 2004, Dovedu to pochopit? Hrozby neonacismu, 2008, s. 10 - 13

přijmout, tak krev kolující v lidských žilách vyměnit nelze. Tato myšlenková linie od národa definovaného jazykově k národu definovanému pokrevně je poměrně logická, avšak její důsledky byly nedozírné. V momentě, kdy se objevuje vize národa jakožto výlučné pospolitosti krve, pak není v takovém národě pro jakékoli minority místo a otevírá se cesta pro jejich násilné vyloučení z „národa“. Menšiny nadále nejsou součástí národa, i kdyby hovořily stejným jazykem a sdílely stejnou kulturu, protože pokrevně s ním totožné nejsou. Tím se otevřela cesta k ideologiím, jako byl **fašismus** a zejména **nacismus, které spojily etnický nacionalismus s rasismem a antisemitismem**. Nacionalismus tak vstoupil do své finální podoby, kdy se definitivně obrátil proti svým liberálním kořenům. **Zatímco liberalismus chápal národní stát jako záležitost občanskou, tak nacionalismus založený na pospolitosti krve je záležitostí silně exkluzivní.** Jestliže se moderní společnost vyvíjela směrem k občanství, pak tento „pokrevní“ nebo etnický (či etnicko-kulturní) nacionalismus představuje regresi a krok zpět do předobčanských společností založených na pokrevních svazcích.

#6.1.3.1 Formy nacionalismu

Jak je možné vypozařovat z výše uvedeného příkladu, nacionalismus prodělal zásadní vývoj, který ho vedl od liberalismu středních tříd, přes konzervatismus aristokracie až po fašismus nižších a středních tříd.

Liberální nacionalismus - představuje nejstarší typ nacionalismu. Vychází z přesvědčení, že národy tvoří přirozené a svrchované entity, a mají tudíž právo na svobodu a sebeurčení. Z tohoto důvodu vystupují liberálové proti národnostní nadvládě, jak v rámci mnohonárodních říší, tak i v případě kolonialismu. Zároveň podporují demokratické formy vládnutí, neboť podle nich splňují ideál vlády lidu, a tedy národa. Z liberalismu vyrůstá i představa, že jednotlivé národy jsou si rovny. Součástí tohoto myšlenkového proudu bylo tedy také uznávání sebeurčení i pro ostatní národy.

Konzervativní nacionalismus - objevuje se obvykle v již etablovaných národních státech. Vychází z přesvědčení, že národy jsou přirozeně vzniklé skupiny lidí, které se identifikují na základě společných hodnot, kultury a historie. Z tohoto důvodu je vztah konzervativců k imigraci přinejmenším opatrný a spíše negativní. Konzervativním cílem je naopak zachování národní svébytnosti, zejména prostřednictvím vlastenectví.

Expanzivní nacionalismus – obvykle se spojuje s šovinismem, tedy přesvědčením o výjimečnosti a nadřazenosti vlastního národa. Vypjaté formy šovinismu upřednostňují národ před jednotlivcem. Projevuje se militantně, zejména voláním po expanzi a válce. Válka je důkazem národní velikosti, podporuje národní hrdost a prověřuje oddanost členů národa. Mobilizační schopnosti šovinismu vycházejí převážně z „negativní integrace“, tedy z mobilizace proti jinému národu.⁵

Protikoloniální nacionalismus - koloniální expanze zanesla myšlenky nacionalismu i na kolonizovaná území a ironicky tak sama napomohla ideologickému zaštitění domorodých snah o národní osvobození. To bylo často ve svých počátcích formováno pod vlivem

⁵ Všechny tyto aspekty vedly k propojení evropského kolonialismu a imperialismu v 19. století s nacionalismem, resp. s jeho expanzivní podobou. V té době se v Evropě rozšířila **představa, že bílé národy stojí intelektuálně a kulturně výše než národy barevné**, a je tedy jistou morální povinností či dokonce břemenem Evropanů šířit vyšší civilizaci mezi barbary a divochy.

liberálního, osvobozujícího nacionalismu. V období po rozpadu koloniálních říší pak tato forma nacionalismu často přešla k odmítání západních idejí jako takových a mnohde podpořila narůstající vliv islámského fundamentalismu.

Kulturní nacionalismus - vnímá národ především jako určitou civilizaci. Stát (ani ten národní) nehraje větší roli, upřednostňuje emocionální pouto k národu, který chápe jako jedinečný a organický celek. V centru jeho zájmu obvykle leží spíše lidová kultura a tradice, než kultura vyšších vrstev.

Etnický nacionalismus - svým pojetím národa se blíží kulturnímu nacionalismu, hlavním měřítkem je zde však etnicita. Přesto se často s kulturním nacionalismem propojuje. Příkladem etnického nacionalismu je například nacionalismus černošských skupin v USA, který apeluje spíše na společné kulturní zázemí, než na skutečnou etnicitu, která je v případě amerických černochů obtížně definovatelná.

#6.2 Interetnické konflikty

Rozdělení na etnické skupiny je výrazným rysem současné společnosti. Konkurence a konflikt jsou pro vztahy různorodých skupin charakteristické a odrážejí se v následujících teoriích etnického konfliktu (Devore, Schlesinger, 1998):

- *Etnická soutěž/konkurence* (ethnic competition) se týká vzájemného protikladného úsilí etnických skupin zajistit ty samé omezené cíle. Tento koncept naznačuje, že zdroje a přístupy k práci, vzdělání nebo bydlení jsou vzácné (nedostatkové) a že skupiny využívají různé strategie k zajištění výhod nad ostatními v procesu získávání těchto zdrojů.

- *Etnický konflikt* (ethnic conflict) je forma skupinového vztahu zahrnující boj o odměny a zdroje společnosti nebo o sociální měřítka, ve kterém se konfliktní strany snaží o neutralizaci nebo poškození navzájem.

- *Etnická stratifikace* (ethnic stratification) se týká horizontální stratifikace etnických skupin, ve které mocnější etnické skupiny omezují přístup podřízených skupin k bohatství, moci a prestiži.

- *Etnocentrismus* se týká přesvědčení jedné skupiny, že její zevnějšek a způsob života jejích členů je lepší než členů jiných skupin.

Hlavním rysem uvedených vztahů je rasismus. Termín má mnoho významů. Někteří lidé omezují používání tohoto termínu k označování situací, ve kterých členové privilegovaných skupin zraňují nebo provádějí jiný druh poškozování členům znevýhodněných skupin. Dalším důležitým konceptem je koncept sociální stratifikace, který je výsledkem soutěže o bohatství a moc, která je používána k ovládnutí zdrojů.

Je mnoho rozdílných názorů na původ a zdroj etnického konfliktu. Někteří, zejména marxisté, věří, že bojovat o ekonomické výhody je primární motivací, která vyvolává a udržuje etnický konflikt.

Pro práci sociálních pracovníků je důležité, aby byli informováni o kontextu, ve kterém lidé (klienti sociální práce) žijí a o napětí a tlacích, na které naráží při hledání zaměstnání, pozvednutí rodiny, a řešení problémů, které se týkají nemoci, manželských sporů, péče o staré a problémů ve výchově dětí.

Devore a Schlesinger (in Payne, 2005) se zabývají politikou a ideologiemi sociálních vztahů mezi etnickými skupinami:

- *asimilace* – v USA je relevantní ideologie tavicího kotle (melting pot), které předpokládá, že různé kultury a skupiny se vzájemně integrují a vznikne tak jedna společná kultura,

- *etnický konflikt* – může být spojen s ideami etnické soutěže (konkurence), ve které etnické skupiny mezi sebou soutěží o dominanci nebo podřízenost,
- *etnický pluralismus* – idea předpokládající možnost koexistence různých etnických skupin v rozmanité společnosti,
- *etnická identita* – jazyk, rituály a oslavy, oddělené školy a referenční skupiny jsou považovány za udržování nebo rozvoj identifikačních znaků etnických skupin.

Zastánci etnického pluralismu se zaměřují na etnickou zkušenost, etnickou identitu. Navrhují, aby rozdílné etnické skupiny a etnicky založené způsoby života nezmizely jako různé skupiny usilující o adaptaci života v této zemi, tedy o asimilaci nebo akulturaci.

Zkušenost s asimilací různých skupin se velmi liší. Karter (1997) předpokládá, že existuje vztah mezi tím, jak lidé vstupují do nové společnosti a jejich asimilační zkušeností. V USA se etnické skupiny původních Evropanů, kteří do země přišli dobrovolně, asimilovaly velmi rychle, míra asimilace byla kontrolována jejich členy. Kontrastem jsou skupiny, které přišly nedobrovolně (Afroameričané, domorodí Američané a Mexičané).

People of color a mnoho dalších nových skupin imigrantů ještě neměly možnost, stejnou jako původní Evropané, zkušenosti širokého stupně asimilace. Mnoho lidí žádá rovnost příležitostí. A zároveň chce mnoho lidí udržovat vazby a identitu s jejich etnickou skupinou. Model, pomocí něhož lidé udržují silné etnické vazby, zatímco se začleňují do majoritní společnosti, odpovídá zkušenosti mnoha lidí.

#6.3 Extremismus, terorismus

Extrémní ideologie může být přitažlivá svou jednoznačností a deklarovanou absolutní platností, je trvalá a neměnná, musí poskytovat možnost potvrzení vlastní hodnoty. Poskytuje člověku identitu (často extrémně vymezenou) a snižuje tak pocity nejistoty. Požadavek absolutní poslušnosti ideologii, popř. jejímu vůdci, potvrzuje její hodnotu a dává možnost členům prokázat své kvality.

Extremismus mívá často charakter **fanatismu**⁶ – lidé nadšení určitou ideologií mají potřebu ji prosazovat za každou cenu, často i násilím.

Vznik vazby na skupinu, která je nositelem určité ideologie, vyplývá z obecně platné potřeby sociálního zakotvení, existence potřeby skupinové identity.

Četnost osob, které se staly závislé na nějaké ideologii, není jednoduché zjistit. Obecně se předpokládá, že v populaci existuje 5% mužů mladší generace, kteří mají sklony k extrémnímu vymezení. Počet lidí, kteří jsou závislí na určité náboženské skupině je necelých 0,1%.

Na vzniku fanatismu se obvykle podílí:

- individuální předpoklady – hlavní roli zde hraje osobnostní struktura jedince a dynamika jeho psychického vývoje. Roli hraje také psychické vyladění (nespokojenost) a vnější podnět (sociální situace nebo kontakt s nositelem ideologických názorů),
- společenské vlivy – význam má aktuální sociální postavení, politické a náboženské prostředí a celkové společenské klima,

⁶ Psychologickým a tematickým (ideologickým) předstupněm fanatismu je fundamentalismus – nastavení na danou základní hodnotu, názor, formulované pravidlo nebo historický dokument, které nesmějí být zpochybnovány. Obsah bývá často religiozní povahy. Křesťanský fundamentalismus vznikl jako reakce na svobodu myšlení a osvícenství. Islámský fundamentalismus vznikl jako obrana proti západní nadvládě.

Fanatismus může být náboženský, politický, ekologický. Nejsnáze zneužitelná je ideologie náboženská – ideál Boha je těžko zpochybnitelný, má absolutní charakter, který vyhovuje potřebě extrémního vymezení.

#6.3.1 Extremismus

Extremismus je společenský jev vyvolaný různorodými příčinami z oblasti sociální nebo ekonomické, ideologické, náboženské, etnické anebo ekologické.

Pojem vychází z latiny – „*extremus*“ označující nejdále ležící pozici. Jedná se o krajní, přemrštěný a výstřední postoj.

V této dikci by však mohl být za extremistu považován téměř každý člověk. Příchozí (jednotlivci nebo celé etnické skupiny) s sebou do majoritní společnosti přinášejí vždy něco nového, pro členy většiny neznámého. Tyto nové, neznámé prvky byly a jsou často zdrojem nepochopení, netolerance, většina k nim obvykle zaujímá značně kritické stanovisko. Obecně není obvyklé přijímat jakékoli odlišnosti od normy „hlavního proudu společnosti“ jinak než s obavami, se strachem z neznámého. Avšak tento strach často pramení jen z nedostatku objektivních informací a ze zobecněných zpráv o všem „cizím“, tedy ze zdrojů stereotypů a předsudků. Jakmile je něco cizí, objeví se riziko vzniku postoje vyznačujícího se nedůvěrou k odlišnostem, tj. riziko vzniku xenofobie. Společenská nebezpečnost tohoto jevu se stupňuje, když se za odlišné označí ti lidé, jež se skutečně liší, ovšem liší se pouze vzhledem, nikoliv vlastnostmi, které bývají často s jejich vzhledem spojovány. Xenofobie se pak přemění v rasismus. Ale ani v případě vyhraněných postojů jako je rasismus, nacionalismus, antisemitismus apod. nelze jejich nositele označit za extremisty. Abychom nositele těchto vyhraněných postojů mohli identifikovat jako extremisty, je podle Danicse (2003) třeba, aby takové své postoje projevíli vnějším jednáním (veřejné manifestace pravicových témat, členství v ultrapravicových organizacích apod.). Takové veřejné projevy jasně vyjadřují cíl popřít současný systém parlamentní demokracie a snahu o vytvoření společnosti založené na národním/rasovém principu se silným vůdcem. (Danics, 2003)

V souvislosti se snahou definovat extremismus se potýkáme se značnou terminologickou nejednotností znesnadňující mimo jiné jeho odlišení od pojmů jako je radikalismus, fundamentalismus, populismus a např. terorismus⁷. V akademické sféře je používán pro extremismus přídomek „antisystémový“ (viz níže). (Danics, Kamín, 2008)

V současné době existují různá pojetí extremismu, z nichž se odvíjí i členění extrémních projevů a různé stupně nebezpečnosti. Proto je třeba odlišit různá pojetí extremismu (Danics, 2003, s. 11 – 15):

1. Akademický pojem – užíván v rámci společenskovedních disciplín. Největší pozornost mu věnuje politologie považující extrém za krajní odchylku od zavedených společensko-politických norem. Takové jednání je spojeno s opozicí vůči politickému systému a jeho specifikem je kombinování užití legálních politických prostředků s nelegálními praktikami (včetně násilí). V akademické sféře stále ještě nedošlo ke shodě na teoretických východiscích a pojmovém aparátu extremismu, např. hranice mezi projevy radikálními a extrémními⁸.

⁷ Extremismus představuje politický postoj; terorismus je metoda prosazování tohoto postoje

⁸ Určení hranice mezi extrémními a radikálními opozičními projevy a subjekty je klíčové – radikálové představují opozici vůči vládě (existence takové opozice je nutnou podmínkou demokracie); extremisté představují opozici nejen vůči vládě, ale vůči celému politickému systému, který chtějí nahradit jiným (proti takové opozici se brání každý politický systém)

2. „Bojový pojem“ – toto pojetí extremismu deformuje jeho používání v běžném jazyce, kdy je pak vnímán jako negativní nálepka než jako věcné hodnocení krajního způsobu politického jednání. Je používán v mediální oblasti a oblasti praktické politiky zejména k očernění protivníka (nálepka „extrémní“) a závisí spíše na subjektivním názoru hodnotícího a je spojen s politicko-mocenskou účelovostí.

3. „Sběrný“/úřední pojem – extremismus nemá ve většině zemí EU právní zakotvení⁹. Není tedy pojmem právním, ale ve většině zemí je pojmem úředním – zahrnuje všechny projevy a formy uvažování a jednání zaměřené proti ústavnímu rámci demokratického státu. Tak pojem zahrnuje/sbírá i nepolitické extrémní projevy (ekologická a antiglobalizační hnutí, náboženské sekty, squatting, hooligans, graffiti apod.) Problematickým faktem je, že státní orgány formulují protiextremistickou politiku na základě různých definic extremismu. V rámci protiextremistické politiky jsou extrémní projevy a jejich nositelé monitorováni a evidováni relevantními bezpečnostními orgány a v souvislosti s nimi je přijímána řada preventivních i represivních opatření.¹⁰

#6.3.1.1 Extremista x radikál

Největší nebezpečí představuje podle Danicse (2003) politický extremismus, neboť popírá a snaží se narušit základní pilíře demokracie a může být příčinou politické krize společnosti. Politology je často vymezován jako „antiteze“ demokracie.

Popírá tedy základní principy demokracie, jako jsou:

- moderní pojetí lidských práv,
- suverenita moci lidu,
- dělba státní moci (zákonná, výkonná a soudní),
- odpovědnost a kontrolovatelnost vlády,
- legálnost a transparentnost státní správy,
- nezávislost soudnictví,
- pluralita stran ve společnosti a jejich svobodná konkurence ve vztahu ke státní moci svobodné a legální působení opozice.

Charvát (2007) upozorňuje na to, že kritika společnosti nemusí být hned považována za projev extremismu. Přitom je však nutné si uvědomit, že motivem některých skupin není kritika, ale spíše nenávisť. A té je podle Charváta třeba se postavit na odpor.

Pojetí opozice je důležité pro definování politického extremismu a politického radikalismu:

- extrémní opozice se vyznačuje fundamentalismem a opozičními názory a jednáním proti celému systému. Usiluje nejen o změnu vlády ale o nahrazení celého současného politického systému politickým systémem jiným. K dosažení cíle využívá legální i nelegální prostředky, vč. násilí.
- radikální opozice usiluje také o změnu vlády, avšak v rámci stávajícího politického systému, k tomu používá všechny dostupné legální prostředky (i ty na hranici zákona). Představuje legální opozici vůči dané vládě.

⁹ Podle některých odborníků není smyslem právních věd definovat hranice mezi „normálním“ a „extrémním“, ale určit míru dovoleného a nedovoleného jednání.

¹⁰ V oblasti politického extremismu – od r. 1989 nebyla zakázána státními orgány za extremistickou činnost žádná politická strana. Ale MV ČR byla odmítnuta registrace politickým subjektům a občanským hnutím, které neměly demokratické stanovy (např. český Ku-Klux-Klan, Komunistické hnutí Československa).

@K ultralevicovým silám patří levicový extremismus a levicový radikalismus. K ultrapravicovým silám řadíme pravicový extremismus a pravicový radikalismus. Mezi levicovým a pravicovým radikalismem se nachází demokratický střed. Levicový radikalismus spolu s demokratickým středem a pravicovým radikalismem označujeme jako ústavně-konformní demokratické spektrum.

#6.3.1.2 Populismus a *leaderless resistance* jako techniky extremismu

Extremisté používají různé metody a techniky ve svém boji s demokratickým systémem. Danics a Kamín (2008) uvádějí dvě nejvýraznější – populismus a *leaderless resistance*.

Populismus využívají pravicoví i levicoví extremisté jako metodu politické propagace/agitační techniku. Jde o způsob oslovování lidu s cílem získat jeho podporu a tak i moc ve státě. K tomuto je využíváno aktuální nálady veřejnosti, předsudků a současných problémů obyvatelstva. Typické pro populismus je, že nabízí jednoduchá řešení složitých společenských problémů.

Charakteristickým rysem levicového populismu je kritika vzrůstající sociální nerovnosti. Pro pravicový populismus je typický sklon k netoleranci k odlišnostem a cizincům.

Leaderless resistance (odpor bez vůdce) je pravicově extremistická technika, jejíž strategií je neexistence jakýchkoliv vazeb mezi jednotlivcem a skupinou nebo skupinami navzájem, neboť existují-li takové vazby, může je státní moc odhalit nebo zničit. Principem je fungování samostatných buněk („vlk samotář“) bez vazeb na ostatní. Odhalení, popř. zničení jedné buňky tak nemůže ohrozit činnost ostatních.¹¹

#6.3.1.3 Politický extremismus

Akademici se snaží mnohovrstevný fenomén extremismu definovat a popsat jeho projevy. Při jeho zkoumání je kladen důraz na interdisciplinární přístup. Někteří autoři hovoří v rámci teorie extremismu (Backes), jiní spíše mluví o parciální teorii extremismu (von Beyme), která je pouze normativní a rámcová, jejímž účelem interpretace základních pojmů a popis extrémních jevů. (Danics, Kamín, 2008)

Největší pozornost extremismu věnuje politologie – za extremistické vnímá „individuální postoje, skupinovou a organizovanou veřejnou činnost, která se uskutečňuje především v rámci politických stran či občanských sdružení, přičemž za extremistické mohou být označeny některé tiskoviny, nakladatelství, hudební skupiny šířící takové nástroje a postoje“ (Danics, Kamín, 2008, 29). Směrodatným pro označení nějakého jednání a uvažování za extremistické je takové, které je spojeno s opozicí vůči celému politickému systému.

Jinak na politický extremismu nahlíží Almond (in Danics, Kamín, 2008) – a to v souvislosti s politickými stranami v Evropě a ztotožňuje ho spíše s pojmem polarizace uvnitř systému. Tzn., že podle něj jsou extremistické politické strany ty, jejichž posláním je změnit, popř. odstranit demokracii.

Politologie je politický extremismus obvykle označován jako „antiteze“ liberální demokracie. Taková negativní forma definice je některými autory odmítána a naopak se extremismus snaží definovat pozitivně. Např. Kotlán (in Danics, Kamín, 2008) vymezuje extremismus na základě konstitutivních znaků, ke kterým patří neomezený politický styl – politická pravidla hry jsou obcházeny, přímá politická akce, vytváření kategorií přítel nepřítel, vůdcovský princip, mýtus a symbolika, mesianismus.

¹¹ Na české pravicové extremistické scéně se k *leaderless resistance* hlásí zejména neonacisté (Národní odpor).

Politický extremismus je kontroverzním pojmem. Je používán zejména médii a v policejní praxi, akademici se mu raději vyhýbají. „V zásadě označuje jakékoliv aktivity směřující proti stávajícímu systému s cílem nahradit tento systém systémem zcela odlišným.“ (Charvát, 2007, s. 19)

#6.3.1.4 Pravicový a levicový politický extremismus v České republice

Politický extremismus lze rozdělit na pravicový extremismus (ultrapravice) a levicový extremismus (ultralevice).¹²

Pravicový extremismus popírá princip rovnosti; vyznačuje se vyšším hodnocením vlastního etnika, rasy nebo národa (etnocentrismus, rasismus, vyhraněný nacionalismus) a podceňováním skupin „jiných“, „cizích“ (xenofobie, antisemitismus). Usilují o systém legitimizující nerovnost lidí vycházející z původu, národní, etnické nebo rasové příslušnosti. (Danics, 2003)

Kromě fašismu a nacismu nemají pravicoví extremisté ucelenou ideologii. Většina myšlenkových koncepcí vychází z nacionalistického a rasistického základu, podstatou je myšlenka, že příslušnost k etniku, národu nebo rase určuje hodnotu a kvalitu člověka.

Představa společnosti postavené na monokulturnosti; propagace autoritativního politického systému.

Termín ultrapravice se používá v praxi jako souhrnné označení skupin širokého ideologického rozptylu od ultrakonzervativního nacionalismu přes pravicový populismus až k neofašismu a neonacismu¹³. Typologie organizačních formací ultrapravicových skupin se značně liší – parlamentní i mimoparlamentní politické strany, občanská sdružení, i teroristické organizace. Jednotlivé ultrapravicové formace se od sebe, alespoň na veřejnosti, distancují, avšak kontakty mezi jednotlivými subjekty existují napříč celou ultrapravicovou scénou. (Charvát, 2007)

Levicový extremismus zdůrazňuje princip rovnosti a projevuje snahu o jeho rozšíření na všechny oblasti společenského života. V důsledku to pro ně znamená osvobození člověka od všech společenských vlivů (politických, ekonomických, kulturních), „odmítání dosavadního jednání lidstva a předpovídání zrození „nového člověka“, který se rozejde se všemi dosavadními formami společenského uspořádání a přivodí stav úplné spokojenosti a harmonie na zemi“ (Danics, 2003, s. 27).

Vychází z ideologií anarchismu a komunismu. Levicoví extremisté prosazují „revoluční násilí“, snaží se docílit nastolení socialisticko-komunistického systému nebo společnosti bez vlády.

Ultralevice je shrnujícím pojmem pro ideologie od komunistické po anarchistickou. Hranice vymezující ultralevicový prostor nejsou tak jasné jako hranice ultrapravice (příčinou nejasnosti je neshoda v postavení se ke komunistickým stranám), s tím je spojena i složitost vzájemných vztahů ultralevicových skupin. Např. v postkomunistické části Evropy je oddělení marxistické a anarchistické levice zřetelnější než v Evropě západní. (Charvát, 2007)

¹² Ještě jsou vydělováni tzv. „noví extremisté“

¹³ Termín ultrapravice není synonymem k neonacismu

#6.3.1.5 „Antipolitický“ extremismus

Ostatní projevy netolerantního chování motivované ideologickou nebo náboženskou nesnášenlivostí lze označit jako „apolitický“¹⁴ extremismus. S extremismem jsou v tomto smyslu spojovány i některé subkultury (squatting, graffiti, hooligans, darking). (in Danics, Kamín, 2008)

#6.3.1.6 Nové extremismy

Se silícími vlivy globalizace vznikají nová sociální formace fundamentálně nábožensky, ekologicky a antiglobalizačně orientovaná. Tato nová sociální hnutí nelze kategorizovat jen na základě jejich politické orientace (pravolevá osa). Proto mluvíme o tzv. „nových extremismech“ (in Danics, Kamín, 2008), ke kterým patří náboženský extremismus, etnický a regionální extremismus, environmentální extremismus.

#6.3.1.7 Protiextremistická politika

Protiextremistická politika je součástí celkové činnosti státu, která zabezpečuje pro své občany takové podmínky, ve kterých se budou cítit bezpečně. Jde tedy o součást bezpečnostní politiky státu, která se dělí na vnější, vnitřní, environmentální, hospodářskou a jiné sféry bezpečnosti státu. Z hlediska extremismu (zejm. politického) jde o ohrožení bezpečnosti vnitřní.

Opatření proti extremismu přijímají jak státní orgány a instituce zaměřené primárně na oblast vnitřní bezpečnosti státu (MV, BIS, policie a justice), tak další státní orgány (MO, státní orgány zaměřené na kulturu, školství, mládež a lidská práva. (Danics, 2003, s. 39 – 41))

V ČR je protiextremistická politika realizována na několika úrovních (Danics, 2003, s. 41 – 42), a to na lokální, regionální, celostátní (nejvýznamnější, prostřednictvím státních orgánů ČR formuluje a koordinuje provádění protiextremistické politiky) a mezinárodní úrovni (s trendem globalizace roste význam této úrovně protiextremistické politiky).

K metodám a nástrojům protiextremistické politiky v ČR (Danics, 2003)

1. Ústavně právní ochrana demokratického zřízení – zákazy politických stran, občanských sdružení, shromáždění apod. (zákon č. 424/1991 o politických stranách; registraci politických stran provádí MV ČR; rozpustit stranu může pouze Nejvyšší správní soud¹⁵; pozastavit její činnost rovněž Nejvyšší správní soud), (Zákon č. 83/1990 o sdružování občanů¹⁶).

2. Správně (administrativně) právní ochrana demokratického zřízení - zřizování nebo pověřování institucí a bezpečnostních orgánů k monitorování a potlačování extremismu. (ústředním orgánem státní správy pro působení proti extremismu je MV ČR, kde se extremismem zabývá řada jeho složek – odbor bezpečnostní politiky, civilně-správní úsek provádějící registraci politických stran a občanských sdružení, multirezortní Komise pro boj s extremismem, rasismem a xenofobií). Ozbrojeným bezpečnostním sborem, který provádí úkoly ve věcech vnitřního pořádku a bezpečnosti (včetně vedení boje proti extremismu) je

¹⁴ Extrémní chování nemusí být tedy primárně motivováno politicky, ale může mít politické souvislosti a dopady (např. Czechtek)

¹⁵ První rozhodnutí od roku 1989 tohoto typu padlo 17.2.2010, kdy Nejvyšší správní soud rozpustil Dělnickou stranu pro její extremistickou činnost

¹⁶ MV ČR rozpustilo za extremistické projevy tato o.s. – Národní aliance (200), Republikánská mládež (2003), Komunistický svaz mládeže (2006)

Policie ČR (oddělení extremismu odboru terorismu a extremismu Útvaru pro odhalování organizovaného zločinu¹⁷).

3. Trestněprávní ochrana demokratického zřízení - různé právní normy, které přímo nebo nepřímo slouží k potlačování extremismu (zejména Trestní zákon § 198 a 260).

4. Diskursivní ochrana demokratického zřízení – ideově-politické vypořádání se s politickým extremismem. Podílí se na něm stát (vydávání zpráv o problematice extremismu, kampaně proti rasismu, školení a semináře pro státní zaměstnance) i občanská společnost (formou iniciativ – demonstrace, vznik o. s.¹⁸, vědecké výzkumy s následnou osvětou apod.).

#6.3.2 Terorismus

Obecně jde o násilnou metodu extremistických hnutí/skupin (organizované, plánované vraždění, ničení, vyhrožování), jejímž prostřednictvím chtějí aktéři dosáhnout svých cílů, nejčastěji politických, národnostních nebo jiných. Terorismus tak vyvolává psychologický pocit nebezpečí, díky němuž se teroristé snaží vyvolat změnu postojů ve společnosti, popř. krizí.

Terorismus je cílevědomé používání organizovaného násilí proti objektům, věcem nebo osobám, které nejsou zainteresované na cíli teroristů, za účelem dosažení politických, kriminálních nebo jiných cílů. (Chmelík, 2001, s. 27)

K nejčastějším motivům teroristických činů patří jednoznačně ideologie. Motivem může být ale také experiment, vandalismus, zisk, afekt, touha získat uznání. Výjimkou mohou být teroristé, kteří jsou psychopatickými osobnostmi, jejich teroristická akce je obvykle jejich vlastním, samostatným činem. Není však výjimkou, že jsou zneužiti extremistickou skupinou ke spáchání teroristického činu.

Příbuznost s teroristickými akcemi mají výhrušné telefonáty o explozi, likvidace podnikatelů a vlivných osob, destrukce objektů (u nás obvyklé extremistické akce napadající obydlí Romů a bezprostředně tak ohrožující jejich životy).

#Shrnutí kapitoly

Ve společnosti nové, neznámé prvky byly a jsou často zdrojem nepochopení, netolerance, většina k nim obvykle zaujímá značně kritické stanovisko. Obecně není obvyklé přijímat jakékoli odlišnosti od normy „hlavního proudu společnosti“ jinak než s obavami, se strachem z neznámého. Avšak tento strach často pramení jen z nedostatku objektivních informací a ze zobecněných zpráv o všem „cizím“, tedy ze zdrojů stereotypů a předsudků. Jakmile je něco cizí, riziko vzniku xenofobie. Společenská nebezpečnost tohoto jevu se stupňuje, když se za zcela odlišné označí ti lidé, jež se skutečně liší vzhledem, ne ale vlastnostmi. Xenofobie se pak přemění v rasismus, nacionalismus, nacionální šovinismus, případně zdánlivě nevinou kritiku jinakosti v podobě např. (klausovskohájkovského) odporu proti homosexualismu atp. Ačkoliv extremismů je několik různých druhů, nejzásadnější pro atmosféru ve společnosti je extremismus politický pohybující se v prostoru pravolevého politického spektra. Jeho podoba a intenzita zcela zásadně ovlivňuje míru tolerance ve společnosti a tedy má dopad na celospolečenské problémy, které má sociální práce řešit.

¹⁷ <http://www.policie.cz/clanek/vitam-vas-na-strankach-utvaru-pro-odhalovani-organizovaneho-zlocinu-570688.aspx>; <http://www.policie.cz/clanek/extremismus.aspx>

¹⁸ např. Tolerance a občanská společnost, o.s.

#Úkoly k textu

1. Vyhledejte české a mezinárodní organizace orientující se na práci s radikály a extremisty a působící v této oblasti preventivně. Identifikujte činnosti, které tyto organizace cílové skupině poskytují.
2. Vyhledejte, které ultrapravicové subjekty působí v současnosti v České republice. K tomuto využijte relevantní zdroje (strategické vládní dokumenty, analýzy, výroční zprávy).
3. Nastudujte nejpoužívanější symboliku pravicových extremistických hnutí tak, abyste byli schopni ji identifikovat a znát její význam (symbolika barev, symbolika čísel, základní runová symbolika).
4. Vyhledejte, které ultralevicové subjekty působí v současnosti v České republice. K tomuto využijte relevantní zdroje (strategické vládní dokumenty, analýzy, výroční zprávy).

#Citovaná literatura

- DANICS, Š. *Extremismus*. Praha: Nakladatelství TRITON & Existencialia, 2003.
- DANICS, Š., KAMÍN, T. *Extremismus, rasismus a antisemitismus*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2008. 2. vyd.
- DEVORE, W., SCHLESINGER E. G., *Ethnic-Sensitive Social Work Practice* 5th edition. Needham Heights: Allyn&Bacon, 1998.
- HRACHOVCOVÁ, M., DOPITA, M., ZÍVALÍK, P., (eds.) *Multikulturalita, tolerance a odpovědnost*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000.
- CHARVÁT, J. *Současný politický extremismus a radikalismus*. Praha: Portál, 2007.
- CHMELÍK, J. *Extremismus a jeho právní a psychologické aspekty*. Praha, Linde, 2001.
- Kolektiv autorů. *Dovedu to pochopit? Hrozby neonacismu*. Praha: Varianty, Člověk v tísní, o.p.s., 2008.
- MACHALOVÁ, T. *Lidská práva proti rasismu*. Brno: Doplněk, 2001.
- MURPHY, R., F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998.
- PRŮCHA, J. *Interkulturní psychologie*. Praha: Portál, 2004.
- PAYNE, M. *Modern Social Work Theory*. 3rd edition, Palgrave Macmillan, 2005.
- RUSNÁKOVÁ, J., POLLÁK, P. Sociální práce s marginalizovanými rómskými komunitami In OLÁH a kol. *Metódy sociálnej práce v praxi*, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety Bratislava, Ústav sociálnych vied a zdravotníctva bI. P. P. Gojdiča v Prešove, 2011.
- ŠIŠKOVÁ, T. *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha: Portál, 2008.
- VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008.
- Velký sociologický slovník*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum, 1996.

#Doporučená literatura

- DEVORE, W., SCHLESINGER E. G., *Ethnic-Sensitive Social Work Practice* 5th edition. Needham Heights: Allyn&Bacon, 1998, s. **34 – 37**.
- CHMELÍK, J. *Symbolika extremistických hnutí*. Praha: TRIVIS, 2000.
- CHMELÍK, J. *Extremismus a jeho právní a psychologické aspekty*. Praha, Linde, 2001, s. **7 – 54**.
- Kolektiv autorů. *Dovedu to pochopit? Hrozby neonacismu*. Praha: Varianty, Člověk v tísní, o.p.s., 2008, s. **18 – 21**.
- PAYNE, M. *Modern Social Work Theory*. 3rd edition, Palgrave Macmillan, 2005, s. **239, 289**.

ŠIŠKOVÁ, T. *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha: Portál, 2008, s. 12 – 34.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008, s. 691 – 729.

#7. Fenomén bezdomovectví

V této kapitole se dozvíte: jak lze bezdomovectví vymezit a že být bez domova neznamená pouze být na ulici.

Po jejím prostudování byste měli být schopni: vysvětlit širokost pojmu bezdomovectví. Objasnit příčiny bezdomovectví a jejich kauzalitu. Charakterizovat možnosti pomoci osobám bez domova.

Klíčová slova kapitoly: bezdomovectví, kategorizace bezdomovectví

#7.1 Vymezení bezdomovectví

Bezdomovectví obvykle nebývá svobodnou volbou, častěji je výsledkem procesu postupného sociálního propadu a následné rezignace na jiný (lepší, „normální“) život. Je více než nedostatkem přístřeší a více než jen chudobou. Je součástí širšího procesu marginalizace, založeného na neschopnosti bezdomovců participovat na způsobu života, který je standardní pro většinu společnosti. (Hradecký, 2007)

Výsledkem eurounijní snahy sjednotit pohled na bezdomovectví a vyloučení z bydlení je následující kategorizace bezdomovců, popř. lidí ohrožených bezdomovectvím (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012):

- **Lidé, kteří jsou bez přístřeší (rooflessness)** – jedná se o nejviditelnější formu bezdomovectví. Lidé spí mimo klasické ubytovací kapacity.
- **Lidé, kteří jsou bez bytu (houselessness)** – lidé žijící v institucích (ubytovny, noclehárny).
- **Lidé bydlící v nejistých podmínkách (living in insecure accommodation)** – lidem hrozí vystěhování.
- **Lidé bydlící v nepříznivých podmínkách (living in inadequate accommodation)** – hodně lidí v jednom bytě, jsou bez pitné vody a elektřiny).

V České republice je obvyklé toto rozdělení forem bezdomovectví (Hradecký, 2007):

- **Zjevné bezdomovectví** - jedná se o osoby, které se otevřeně hlásí ke statusu člověka na ulici. Lidé žijící na ulici, stanech, přístřešcích, garážích. Přijímají sociální služby pro bezdomovce. Osoby, které mají ztížený či zamezený přístup ke zdrojům umožňující naplňovat základní životní potřeby (jídlo, osobní hygienu, zdravotní péči). Prioritní je pro ně pocit svobody a nezávislosti.
- **Latentní (skryté) bezdomovectví** - kategorie lidí, kteří sice nemají možnost stálého bydlení, ale jsou schopni, např. díky pravidelnému příjmu (brigádám), využít nabídky dočasného ubytování (u příbuzných, v ubytovnách, aj).
- **Potencionální bezdomovectví** - lidé, kteří jsou bezprostředně ohroženi bezdomovectvím. Patří sem zejména kategorie občanů žijících na hranici životního minima. (lidé, kteří mají exekuci na byt, apod.). Bezdomovectví je rovněž ohrožena mládež v institucionálních zařízeních.

Protože označení „bezdomovec“ je používáno také v pejorativním smyslu, je možné se v odborných zdrojích spíše setkat s označením „osoba bez přístřeší“, „osoba bez domova“.

#7.2 Situace v ČR

Před rokem 1989 tento jev formálně neexistoval. Každý občan ČSSR měl povinnost pracovat a bydlet, pokud toto nesplňoval, mohl být trestán např. za příživnictví a následně vězněn.

Pojmy bezdomovec a bezdomovectví v ČR zdomácněly na počátku devadesátých let 20. století, kdy se lidé bez domova přestali skrývat a začali se objevovat na ulicích velkých měst (zejména v Praze). (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012)

Celkový počet osob bez přístřeší se nedá přesně zjistit, odhaduje se, že jich je asi 100 tisíc a předpokládá se, že každým rokem tato čísla stoupají asi o 10 %. (Hradecký, 2007) Prvním pokusem o zpřesnění údaje o počtu osob bez přístřeší je Sčítání lidu, domů a bytů provedené v roce 2011, kdy poprvé v historii ČR toto Sčítání bylo provedeno i mezi osobami bez přístřeší. Co se týče složení osob bez přístřeší – v ČR převažují muži středního věku. Přibývají však jak mladší tak starší ročníky, také ženy. (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012)

Rizika ženského bezdomovectví jsou částečně kompenzována posílenou sociální ochranou. Tato „ochrana“ se týká především žen s malými dětmi, které mohou v krizové situaci využít služeb azylových domů, speciálního poradenství, aj. Na rozdíl od mužů totiž ženy ohrožené fenoménem bezdomovectvím usilují více o udržení bydlení a snaží se toto bydlení udržet i za cenu soužití s náhodnými partnery či bydlením v naprosto nevyhovujících podmínkách. Mnohdy akceptují i různé formy domácího násilí, jen aby zajistily sobě a dětem alespoň nějaké bydlení. (Kosová, Omelková, Sedláčková, 2004, Krzikallová, 2011)

#7.3 Příčiny bezdomovectví a možnosti pomoci

Příčin můžeme identifikovat mnoho, obvykle působí několik najednou nebo v kauzální vazbě (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012):

- kumulace dlouhodobě neřešených závažných problémů a zátěžových situací - úzce souvisí s ekonomickými faktory, mírou nezaměstnanosti, s růstem chudoby
- komplexní – somatický, psychický i sociální – handicap
- dysfunkční rodina nebo její neexistence
- dlouhodobý pobyt v institucionálním zařízení (VTOS, dětský domov, psychiatrická léčebna), což s sebou může nést přerušování původních sociálních vazeb a dotýčný se v zásadě nemá kam vrátit (rodiny, bydlení, zaměstnání)
- omezené kompetence – vrozené, získané (mentální retardace, porucha osobnosti, důsledky zneužívání alkoholu, drog, duševní onemocnění)
- kumulace sociálních problémů, zejména dlouhodobě neřešených nebo nezvládnutých

Stěžejními prvky začarovaného kruhu bezdomovectví je **ztráta zaměstnání a (vhodného) bydlení**.

#7.3.1 Možnosti pomoci

Primární pomoc - zahrnuje poskytnutí možnosti přespát, použít hygienické zařízení (umýt se teplou vodou), dostat teplé jídlo a čisté oblečení. Tedy zajištění základních lidských potřeb. Tyto služby nabízejí různá zařízení, která poskytují pomoc této cílové skupině např. azylové domy a ubytovny. Pro mnohé jsou ale nabízené služby nedostupné kvůli hlavní podmínce poskytnutí služby - příchod v určitou dobu a absence vlivu návykové látky.

Pomoc a podpora při hledání vhodného zaměstnání – většina osob bez přístřeší není v evidenci ÚP a často nejsou schopni překonat bariéry, které k zaevidování se počítují (základem je např. platný OP), což celkovou pomoc značně komplikuje.

Hledání vhodného ubytování - v současnosti je mnoho institucí, které nabízejí jak dlouhodobé pobyty (ubytovny, domy na půl cesty), tak krátkodobé (noclehárny, denní centra aj.). Také zde je třeba si uvědomit, že někteří klienti nemusí disponovat dostatkem

kompetencí k udržení si takového bydlení. Značným deficitem na poli českých sociálních služeb je nedostatečný až absentující systém dostupnosti bydlení.

Klíčová je v případě pomoci osobám bez přístřeší terénní sociální práce (Krzikallová, 2011, Marek, Strnad, Hotovcová, 2012), od které se zejména očekává zajištění komplexu provázaných a navazujících sociálních služeb. Což pro terénní sociální pracovníky znamená navázání a zajištění spolupráce s mnoha subjekty (sociální kurátoři, zdravotníci, úřad práce, relevantní sociální služby, policie, městská policie apod.)

#Shrnutí kapitoly

Bezdomovectví je více než nedostatkem přístřeší a více než jen chudobou. Je součástí širšího procesu marginalizace, založeného na neschopnosti bezdomovců participovat na způsobu života, který je standardní pro většinu společnosti. Vyjdeme-li z širšího pojetí bezdomovectví jako stavu vyloučení z bydlení, pak můžeme bezdomovectví chápat jednak jako stav bez přístřeší, stav bez bytu, bydlení v nejistých podmínkách a bydlení v podmínkách nepříznivých. V této souvislosti lze rozlišit tři formy bezdomovectví – zjevné, skryté, latentní. Příčin můžeme identifikovat mnoho, obvykle působí několik najednou nebo v kauzální vazbě. Stěžejními prvky začarovaného kruhu bezdomovectví je ztráta zaměstnání a (vhodného) bydlení. Kromě akutní primární pomoci je proto nutná pomoc s hledáním zaměstnání a vhodného bydlení, přičemž klíčovou roli v práci s touto cílovou skupinou sociální práce hraje terénní sociální práce.

#Kontrolní otázky

1. Lze bezdomovectví vnímat pouze jako život na ulici?
2. Jaké mohou být příčiny bezdomovectví a které prvky jsou v kauzalitě vyloučení z bydlení klíčové? Jak toto poznání ovlivňuje systém pomoci lidem bez domova?

#Úkoly k textu

Vyhledejte české a mezinárodní organizace orientující se na práci s lidmi vyloučenými z bydlení a působící v této oblasti preventivně. Identifikujte činnosti, které tyto organizace cílové skupině poskytují.

#Citovaná literatura

- HRADECKÝ, I. *Profily bezdomovství v České republice*. Praha: Tematická zpráva, 2007
- KOSOVÁ, P., OMELKOVÁ, L., SEDLÁČEK, P. *Bezdomovectví v hlavním městě Praze*. Praha: Městské centrum sociálních služeb prevence, 2004.
- KRZIKALLOVÁ, K. *Fenomén bezdomovectví v regionu Hlučínsko. Bakalářská práce*, Ostrava: Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií, 2011.
- MAREK, J., STRNAD, A., HOTOVCOVÁ, L. *Bezdomovectví. V kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál, 2012.

#Doporučená literatura

- MAREK, J., STRNAD, A., HOTOVCOVÁ, L. *Bezdomovectví. V kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál, 2012.

#8. Násilí na dětech a mezi dětmi

V této kapitole se dozvíte: co znamená syndrom CAN a citová deprivace dítěte, jaké mohou mít následky. Co znamená šikana a jakých podob může nabývat.

Po jejím prostudování byste měli být schopni: vysvětlit příčiny a důsledky násilí na dětech. Objasnit příčiny výskytu šikany. Charakterizovat kroky první pomoci při výskytu uvedených jevů.

Klíčová slova kapitoly: syndrom CAN, citová deprivace, Münchhausenův syndrom by proxy, šikana, kyberšikana

#8.1 Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte

(syndrom CAN – Child Abuse and Neglect)

Autoři Fišer, Škoda (2009) definují syndrom CAN jako poškození tělesného, duševního i společenského stavu a vývoje dítěte, které vznikne v důsledku jakéhokoliv **nenáhodného** jednání **rodičů nebo jiné dospělé osoby**, jež je v dané společnosti hodnoceno jako **nepřijatelné**.

Dítě tedy trpí týráním, zneužíváním či zanedbáváním jeho základních životních potřeb, jde tudíž o **aktivní ubližování nebo nedostatečnou péči** o něj. Dítě nejčastěji poškozuje jeho rodiče, popř. další členové rodiny. K popsání chování patří taktéž **nezabránění** tomuto způsobu zacházení s dítětem.

Uvádí se, že v zemích srovnatelných s ČR je výskyt syndromu CAN mezi 1-2%. To by v českém případě ročně znamenalo 25 000 týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí do 18 let věku. Ve skutečnosti je zjištěno ročně 5 000 takovýchto případů.

#8.1.1 Fyzické týránění a jeho formy

Jde o všechny nepřiměřené akty násilí prováděné na dítěti. Vedle hrubých útoků (s následkem zranění, trvalého poškození či smrti dítěte) k fyzickému týránění řadíme také pravidelné tělesné trestání jako převažující nástroj výchovy – např. nepřiměřené bití rukou nebo různými nástroji, kopání dítěte, popáleniny, opaření, bodné rány, vytrhávání vlasů, tahání za uši, škrcení, dušení, silné třesení, svazování, připoutání, odnímání spánku nebo potravy, šikanování. (Vágnerová, 2008)

#8.1.2 Psychické týránění a jeho formy

Chování vůči dítěti mající negativní efekt na jeho citový vývoj, vývoj osobnosti a sebehodnocení. V podstatě vždy provází ostatní kategorie CAN, ale může se vyskytovat i samostatně. Nejčastěji jde o časté nadávky, ponižování, opovrhování, výhrůžky, cílené vyvolávání strachu, citová deprivace, odmítání, srovnávání s úspěšnějšími, požadování nereálných výkonů, nepřiměřené zatěžování péčí o domácnost či sourozence, šikanování. Do této kategorie CAN řadíme také psychické týránění dítěte v souvislosti se situací před rozvodem, během něj a po něm. (Fišer, Škoda, 2009)

Týrajícími rodiči bývají často lidé mající obecně zvýšený sklon reagovat násilím, lidé soustředění na své problémy, lidé, kteří o děti obecně nestojí, se zvýšenou potřebou moci nad dítětem, s negativní zkušeností z dětství. Týrajícím rodičem bývá častěji muž. (Vágnerová, 2008)

Děti, které bývají týrány, jsou často děti, jejichž chování je nesrozumitelné (úzkostné děti, neslyšící, mentálně postižené), děti, které svým chováním rodiče nadměrně zatěžují (syndrom hyperaktivity, nemocné děti), nesplňující očekávání rodičů, děti vymáhající uspokojení svých potřeb (typická reakce deprivovaných dětí).

#8.1.3 Sexuální zneužívání a jeho formy

Jde o každé vystavení dítěte sexuálnímu kontaktu nebo chování, které vede k uspokojování sexuálních potřeb zneuživatelé. Základními formami je zneužívání bezkontaktní (obnažování se, masturbace, pozorování nahého dítěte s cílem sexuálního sebeuspokojení, vystavení dítěte sledování pornografických časopisů a filmů, sledování soulože); zneužívání kontaktní (osahávání či líbání dítěte na intimních místech, nucení dítěte, aby manipulovalo pohlavními orgány svými nebo zneuživatelé, orální a anální sex, sexuální styk); komerční zneužívání (donucení k pornografii nebo prostituci). Dospělí zneužívající děti – výrazně častěji muži, někdy mohou být odlišné sexuální orientace, morálně narušení a sexuálně nevyzrálí, ztrácející schopnost kontroly pudového jednání (z důvodu onemocnění nebo abúzu); rizikem může být i rodinná konstelace. Děti, které bývají zneužívány – jde především o dívky, často také děti postižené či jinak znevýhodněné. (Weiss, 2000)

#8.1.4 Zanedbávání a jeho formy

Jedná se o nedostatek péče, který zapříčiňuje vážnou újmu na vývoji dítěte v oblasti duševní i v oblasti tělesné, je charakteristický strádáním, tedy deprivací. (Vágnerová, 2008)

Formy – tělesné (neuspokojování fyzických potřeb, nedostatek jídla, přístřeší, oblečení, zanedbávání lékařské péče i prevence); bezpečí (ponechání bez dozoru); citové (neuspokojování emocionálních potřeb); seberealizace (zanedbávání výchovy a vzdělávání, bránění ve školní docházce). (Vágnerová, 2008)

Zanedbávající rodiče – lidé, kteří nemají pro rodičovskou roli dostatečné kompetence, nejsou schopni nebo momentálně nemohou se o dítě starat (mentálně postižení, psychicky, somaticky nemocní, lidé se závislostí) nebo lidé, kteří nemají k rodičovství dostatečnou motivaci (mladí a nezralí rodiče). (Vágnerová, 2008)

Děti, které bývají zanedbávány – natolik pasivní, apatické a nevýrazné, že nedovedou své rodiče zaujmout; děti, které jsou nějak znevýhodněné a proto méně žádané (postižené, nemocné). (Vágnerová, 2008)

K dalšímu poškození dítěte v kontextu CAN může dojít tzv. **sekundární viktimizaci** – vyplývá z necitlivého řešení situace dítěte (opakované výsledky, opakovaná psychologická vyšetření, nutnost stále opakovat co se stalo) nebo z reakcí společnosti. (Chmelík, 2003)

#8.1.5 Münchhausenův syndrom by proxy (v zastoupení)

- patří dle MKN-10 do skupin předstíraných poruch – charakteristické je vymýšlení či zveličování příznaků somatického nebo duševního onemocnění, toto pak vede k opakování vyšetření nebo léčbě, která neodpovídá objektivní skutečnosti; postižený pak má nějaké výhody (pobírá sociální dávky, okolí ho lituje)

- uvedené problémy může dospělý přenášet na dítě

#8.1.6 Pozdní důsledky zkušenosti s týráním v dětství

Zkušenost s týráním obvykle vede ke ztrátě schopnosti přiměřené sociální orientace a z toho plynoucí potíže v mezilidských vztazích. Obecně platí, že způsob jakým rodič dítě vychovává a jak se k němu chová, do značné míry odpovídá způsobu, jakým se k němu chovali jeho rodiče. U těchto lidí je zvýšené riziko asociálního chování, jehož objektem nemusí být jen vlastní děti, ale i jiní lidé. (Weiss, 2000)

#8.2 Syndrom deprivovaného dítěte (citová deprivace)

Autorka Vágnerová (2008) popisuje syndrom deprivovaného dítěte jako neuspokojování potřeb citové jistoty a bezpečí v dostatečné míře a po dostatečně dlouhou dobu.

Vzniká v situaci, kdy matka (nebo jiná rodičovská osoba) nemá o dítě zájem, zanedbává je a zaujímá k němu ambivalentní postoj. Dítě se proti zanedbávání může jen těžko bránit, mimo jiné proto, že jde o dlouhodobý proces, často trvajícím od jeho narození a dítě toto chování tedy považuje více či méně za normu. Případné pokusy o rodičovskou přízeň bývají odmítány nebo trestány.

#8.2.1 Psychické důsledky citové deprivace

- deprivace zkušenost negativně působí na celkový vývoj dítěte, působí na různé děti odlišně, v zásadě však lze stanovit dvě základní oblasti psychických důsledků citové deprivace – kognitivní odlišnosti deprivovaných dětí (jejich rozumové schopnosti nebývají dostatečně využívány – horší prospěch ve škole) a citové prožívání a vztahy k okolí (emoční plochost, nedůvěřivost, celková obtížnost orientace ve svých pocitech). (Fišer, Škoda, 2009)

Mírnější variantou deprivace zkušenosti je **citová subdeprivace** – dítě může být nadprůměrně zabezpečeno po materiální a sociální stránce, ale strádá v oblasti citů. Citová deprivace bývá o to obtížněji identifikovatelná. Důsledky subdeprivace jsou sice méně intenzivní nicméně stejné jako u deprivace. (Vágnerová, 2008)

Postoje rodičů signalizující rizikové chování – snížená akceptace dítěte (přílišná kritika), snížená empatie k dítěti, snížená frekvence interakcí.

Lidé s deprivací zkušeností v dětství mohou mít problémy ve všech oblastech budoucího života – profesní uplatnění, partnerská a rodičovská role, obecná sociální adaptace.

#8.3 Postoj společnosti k zanedbávání, týrání a zneužívání dětí

Jakékoli násilnosti páchané na dětech jsou veřejností obecně odsuzovány, toto negativní hodnocení často nezahrnuje pachatele ale i matku dítěte a považují ji za spoluviníka.

Přestože je postoj veřejnosti k násilí na dětech negativní, bývá převážně pasivní. Zde hraje nejen roli riziko potenciálních nepříjemností, ale převládající mínění, že do záležitostí cizích rodin se nemá míchat. Důvodem pasivity ale nebývá pouze alibismus, často jde o obavu z dalšího poškození dítěte, popř. celé rodiny, pokud by se podezření nepotvrdilo. (Weiss, 2000, Chmelík, 2003)

Týrané nebo zneužívané dítě získává určité sociální stigma, stejně jako jeho rodina. Lidé dítě-oběť litují, ale zároveň se od něj distancují (je poznamenán a tedy mimo mantinely sociálních norem)

#8.4 Léčba zanedbávaných, týraných a zneužívaných dětí a další formy pomoci

I v případech pouhého podezření může první pomoc poskytnout krizové centrum nebo jiná organizace poskytující profesionální krizovou intervenci.

Hlavním cílem dlouhodobé terapie je pomoc dítěti a celému rodinnému systému tzn., že musí být zaměřena nejen na úpravu aktuální situace, ale i odstranění příčin. (Weiss, 2000)

- lékařská péče – včetně farmakoterapie
- psychoterapie – jako hlavní prostředek nápravy důsledků týrání nebo zneužívání
- terapeutická pomoc – zaměřena na práci s rodinou jako celkem
- individuální psychoterapie, popř. skupinová
- socioterapie – zaměřena na úpravu rodinných poměrů a zlepšení péče o dítě; zde je vhodná spolupráce psychologů a sociálních pracovníků

#8.5 Šikánování

Šikana je řazena mezi závažnější agresivní poruchy chování vzhledem k tomu, že na rozdíl od impulzivních rvaček bývá **plánovaná, dlouhodobá, spojená s potřebou moci nad slabším jedincem**. (Kolář, 2011) Jde o násilné, ponižující chování jednotlivce nebo skupiny namířené proti slabšímu jedinci. Tento často není schopen se bránit.

Přestože lze tuto poruchu chování sledovat ve zvýšené míře ve středním školním věku (7. – 9. třída ZŠ), nejde o poruchu objevující se pouze v dětském věku. Nicméně exponované období je charakteristické přirozeným formováním a profilací struktury školní třídy do skupiny jasně hierarchizované a schematizované.

Šikana je pak projevem zneužití postavení a moci, kterou jedinec ve skupině získal.

Zvýšené riziko vzniku šikany vykazují případy, kdy měl jedinec již dříve tendence jednat agresivně nebo nezná jiný způsob jak se prosadit.

Se šikanou se v ČR setkává jako oběť nebo pachatel šikany 5 – 35% školních dětí. (Kolář, 2011)

#8.5.1 Šikanující agresor

- obvykle se již v raném dětství projevuje agresivně,
- je často fyzicky a/nebo psychicky (některé výzkumy uvádějí, že i intelektově) zdatný,
- za své chování většinou necítí vinu,
- disponuje zvýrazněnou potřebou sebeprosazování, kterou buď nedokáže prosadit jinak, nebo má návyk vše řešit násilím,
- někdy zvnitřní postoj, který odpovědnost za šikany přesouvá na oběť,
- často je v pozadí zkušenost z vlastní rodiny (upřednostňování fyzických trestů, odmítavý postoj rodičů k dítěti).

#8.5.2 Šikanovaná oběť

- disponuje nějakým prvkem znevýhodnění (fyzická slabost, neobratnost, obezita, příslušnost k nižší sociální vrstvě, etnická odlišnost apod.),
- často jde o jedince s nízkým sebevědomím, plaché, samotářské,
- jejich matky někdy bývají zvýšeně úzkostlivé, což brání rozvinutí samostatnosti a sebeprosazování.

#8.5.3 Pohled společnosti na šikanu

Problémem je společenská tolerance šikany a její bagatelizace.

Agresor je přesvědčen o své beztrestnosti, protože věří, že oběť je natolik slabá a neschopná se komukoliv svěřit, a protože cítí podporu skupiny, ať už otevřenou nebo tichou (část např. školní třídy se může s agresorem identifikovat, protože jim imponuje svou schopností získat moc). Ovládání slabších je často považováno za přirozené, proto mu většinou ostatní nebrání. Částečná nebo vnucená konformita může také pramenit z obavy nestát se také obětí šikany. Ale důvodem může být také bezmocnost nebo nevědomost jak tento problém řešit.

Významným prvkem je v této souvislosti i názor na šikanovaného. Zde hraje mimo jiné roli úroveň sebehodnocení v kontextu skupiny. Je zcela žádoucí, aby byl ve skupině někdo, kdo je obecně hůře hodnocen, než já, protože pak prestiž ostatních (včetně mě) v porovnání s ním stoupá. Často je pak postoj ostatních k šikanovanému ambivalentní (směs soucitu a pohrdání). V některých sociálních skupinách bývá šikana normou (uzavřené skupiny, instituce jako je vězení, armáda apod.).

Šikana je vždy záležitostí celé skupiny a vede k deformaci sociálních vztahů a postojů k normám. Kdyby ji členové skupiny odmítli, nebyla by možná. (Kolář, 2011)

#8.5.4 Formy šikany dle Koláře (2011)

- skryté – sociální izolace oběti, její vyloučení ze skupiny
- zjevné – fyzické násilí a ponižování, psychické ponižování a vydírání, destruktivní aktivity zaměřené na majetek oběti, v poslední době se objevuje tzv. ekonomická šikana (ubližování kvůli nevládní značkovému, reklamou propagovanému zboží)

#8.5.5 Důsledky šikany

- silný sociální stres – ohrožení aktuálního jak psychického tak somatického vývoje oběti, deprese a úvahy o sebevraždě, někdy se objevuje posttraumatická stresová porucha,
- zafixování zkušenosti s nepotrestanou šikanou – jak v případě agresora, tak ostatních, kteří o šikaně věděli a pasivně přihlíželi (ztráta pocitu bezpečí, u oběti snížené sebehodnocení),
- riziko budoucího kriminálního jednání agresora,
- riziko budoucího násilného jednání oběti.

#8.5.6 Pomoc

- urgentní - linka bezpečí,
- dlouhodobější – psychoterapie, psychiatrické vyšetření oběti i agresora,
- významná je také práce se skupinou, v níž se skupina odehrávala,
- obecně (platící také pro kyberšikanu) – poučit/být poučen o tom, jak v situaci jednat – ukončit komunikaci a blokovat útočníky (v případě kyberšikany), ohlásit neprodleně útok někomu blízkému nebo někomu, kdo může pomoci, uchovat důkazy, vyhledat pomoc psychologa. Svědci a okolí by navíc měli být poučeni o riziku nevšímavosti si svého okolí a nutnosti připravenosti oběti pomoci nebo pomoc vyhledat.

#Shrnutí kapitoly

Syndrom CAN zahrnuje poškození tělesného, duševního i společenského stavu a vývoje dítěte, které vznikne v důsledku jakéhokoliv nenáhodného jednání rodičů nebo jiné dospělé osoby, jež je v dané společnosti hodnoceno jako nepřijatelné. Patří sem taktéž, nezabránění tomuto způsobu zacházení s dítětem. Syndrom CAN má několik forem – fyzické týrání, sexuální zneužívání, psychické týrání a zanedbávání. Existuje několik predispozic obětí i

pachatelů této činnosti. Ačkoliv společnost obecně násilí na dětech odsuzuje, je pozoruhodný její obecně pasivní, popř. bagatelizující postoj k realitě násilí jak na dětech, tak mezi dětmi. Šikana je řazena mezi závažnější agresivní poruchy chování vzhledem k tomu, že na rozdíl od impulzivních rvaček bývá plánovaná, dlouhodobá, spojená s potřebou moci nad slabším jedincem. S rozvoje informačních technologií narůstá počet případů i forem kyberšikany, která z podstaty charakteristik elektronické komunikace je mnohem závažnější svými následky a komplikovanější k odhalení.

#Kontrolní otázky

1. V čem spatřujete nebezpečí užívání elektronických informačních médií?
2. Jaké preventivní kroky může podnikat sociální práce v oblasti násilí na dětech a mezi dětmi?

#Úkoly k textu

Vyhledejte české a mezinárodní organizace orientující se na práci s dětmi, na kterých je/bylo páčáno násilí (CAN, šikana) a působící v této oblasti preventivně. Identifikujte činnosti, které tyto organizace cílové skupině poskytují.

#Citovaná literatura

- FISCHER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009, s. 145 – 149.
- HULANOVÁ, L. *Internetová kriminalita páchaná na dětech. Psychologie internetové oběti, pachatele a kriminality*. Praha: TRITON, 2012.
- CHMELÍK, J. *Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita*. Praha: Portál, 2003.
- KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011.
- KOUKOLNÍK, F., DRTILOVÁ, J. *Zlo na každý den. Život s deprivanty I*. Praha: Galén, 2001
- Kyberšikana a její prevence – příručka pro učitele*. Plzeň: Člověk v tísni, 2009.
- VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008, s. 597 – 632.
- WEISS, P. *Sexuální zneužívání. Pachatelé a oběti*. Praha: Grada, 2000.
- www.sikana.org
- www.minimalizacesikany.cz

#Doporučení literatura

- FISCHER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009, s. 145 – 149.
- KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011, s. 39 – 116.
- VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008, s. 597 – 632.
- WEISS, P. *Sexuální zneužívání. Pachatelé a oběti*. Praha: Grada, 2000, s. 8 – 37.

#9. Domácí násilí, násilí na seniorech

V této kapitole se dozvíte: Co je to domácí násilí a syndrom EAN, kdo jsou pachatelé o oběti domácího násilí a násilí na seniorech, jaké jsou jejich motivace. Jak na projevy domácího násilí a násilí na seniorech reaguje společnost. Jaké jsou možnosti právní a sociální pomoci v této oblasti.

Po jejím prostudování byste měli být schopni: vysvětlit obsah pojmu domácí násilí a pojmu syndrom EAN. Objasnit příčiny takového druhu násilí a motivace pachatelů i obětí. Charakterizovat kroky pomoci obětem i pachatelům.

Klíčová slova kapitoly: domácí násilí, vykazání, intervenční centrum, násilí na seniorech, syndrom EAN

#9.1 Domácí násilí – vymezení, pachatelé, oběti

Domácí násilí je **nejrozšířenější** formou násilí a zároveň formou **nejméně kontrolovanou a nejvíce podceňovanou**. Jde o závažný problém přítomný ve všech zemích a sociálních vrstvách bez ohledu na vzdělání, náboženskou orientaci, věk nebo etnickou příslušnost pachatelů, popř. obětí. Závažnost násilných činů v rodině lze spatřovat zejména v jejich následcích – narušení pocitu bezpečí může způsobit vážná a dlouhodobá psychická poškození vedoucí až k neurotickým a psychosomatickým poruchám, popř. sebevražedným sklonům. (Ševčík, Špatenková, 2011)

Zahrnuje všechny formy fyzického, psychického a sexuálního týrání, včetně výhrůžek, ve všech druzích blízkých mezilidských vztahů. Ve většině případů je toto násilí páčáno muži na ženách, někdy na dětech nebo rodičích (dospělého dítěte). (Voňková, 2008, Bednářová, 2009)

Charakteristické je pro domácí násilí jeho **opakování, dlouhodobost, stupňování a téměř každodennost**. Může nabývat různých podob – od nadávek a stálou kritiku přes omezování osobní svobody po přímé tělesné napadení (tedy linie útoky proti lidské důstojnosti – útoky proti zdraví – útoky proti životu). (Ševčík, Špatenková, 2011)

#9.1.1 Pachatelé

U většiny kriminálních činů převažují podrobné informace o pachatelích nad poznatky o obětech. U domácího násilí je tomu naopak.

Poznatky o pachatelích lze čerpat v zásadě ze tří zdrojů (Králičková, 2011, Ševčík, Špatenková, 2011):

1. kriminologické výzkumy – zejména hledisko jejich sociálního ukotvení – zde lze rozlišit domácího násilníka s dvojí tváří (tzn. doma agresor, venku seriózní osoba) a sociálně problémový pachatel domácího násilí. Je třeba také připomenout zjištění že, čím je pachatel závislejší na sociálních vazbách a procesech konformity, tím citlivěji reaguje na negativní sankce.

2. oběti jako zdroj informací o pachateli – lze stanovit 8 základních typů domácích násilníků, které se mohou individuálně kombinovat – surovec, žárlivec, špatný otec, lhář, vyděrač, sexuální násilník, pán domu a psychický utlačovatel. V ČR převládá vyděračský surovec praktikující fyzické a psychické týrání.

3. psychologicky zaměřené výzkumy – zabývají se např. otázkou, v čem se liší domácí násilníci od ostatních kriminálních.

Existuje i třídění pachatelů, které zohledňuje **příčiny a spouštěče násilí** – čistý domácí agresor (dvojí tvář), generalista (obecně násilnický), situační domácí agresor (příčinou násilí jsou konkrétní situační změny), na droze závislý pachatel domácího násilí, sadistický agresor. V ČR převládá zřejmě první typ, taktéž tyran závislý na alkoholu. (Ševčík, Špatenková, 2011)

Týrání/zneužívání partnera/ky jsou v současné době (pod vlivem feministicky orientovaných teorií) vnímány spíše jako volba, rozhodnutí. Klíčovými pojmy jsou potřeba moci a kontroly, dominance a projevy zranitelnosti. Jde o diskuzi o tom, zda je násilí pachatelem používáno svobodně a strategicky (ne tedy coby projev osobnostního problému) k tomu, aby oběť vykazovala žádoucí chování. (Čírtková, Vitoušová in Matoušek, 2005)

#9.1.2 Oběti

Jako oběti domácího násilí jsou většinou uváděny ženy (92 – 98% z celkového počtu obětí). Nicméně tato čísla nelze vnímat jako jediná platná a o skutečnosti objektivně vypovídající. Lze mluvit o příčinách mlčení mužů-obětí o domácím násilí páchaném na nich.

Avšak pokud se zaměříme na **měření násilí závažností újmy**, kterou pachatel způsobí své oběti, pak oběti násilí velmi závažné intenzity jsou ve velké většině ženy. (Ševčík, Špatenková, 2011)

K **rizikovým faktorům** obětí patří zejména sociální izolace, např. mateřská/rodičovská dovolená, starobní důchod.

Pokud se mezi blízkými lidmi objeví poprvé agresivní chování, doporučuje se ho netolerovat ani nepodceňovat a za pomoci odborníků hledat zdroje agresivity partnera. Často nelze sklony k násilí rozpoznat ihned, teprve až v zátěžových životních situacích začne takový člověk jednat a reagovat odlišně. (Bednářová, 2009) A právě v tomto období má oběť často pocit, že jí chybí síla násilí řešit. Oběti často setrvávají v domácnosti, kde dochází k násilí, a to z různých důvodů, mezi něž hlavně patří:

- ekonomická závislost,
- strach z budoucnosti – co bude oběť sama (s dětmi) dělat, jak partner na odchod zareaguje, jak okolí,
- vědomí o nedostatečné legislativě a chybějícímu systému pomoci
- tradiční obraz role ženy.

#9.1.3 Reakce společnosti

Největší překážkou poznání a uznání domácího násilí jako vážného společenského problému jsou existující pověry ve společnosti – přesvědčení, že násilí v rodině je záležitostí soukromou, že si o to oběť koleduje, že si ho zaslouží nebo že má násilí ráda.

Do 70. let 20. století se o domácím násilí nemluvalo, protože jako problém pojmenováno nebylo. V polovině 80. let se mluví o tom, že domácí násilí, na rozdíl od jiných kriminálních činů, vyžaduje specifické přístupy – nejde jen o otázku represivních orgánů, ale o propojení trestního systému se systémem sociálně-právním a se službami v oblasti duševního zdraví. Autoři Bednářová, 2009, Ševčík, Špatenková, 2011 uvádějí **dva specifické znaky domácího násilí**, a to oběti znají pachatele velmi dobře a většinou s ním mají mnoho společného, za druhé intimní vztahy snižují ochotu oběti trestný čin oznámit.

Dosud jsou ve světě popisovány **tři základní společenské reakce na domácí násilí** (Bednářová, 2009):

- bez reakce (je to soukromá věc),
- důsledná a okamžitá kriminalizace,
- flexibilní a diferencovaná reakce (kombinace opatření právní a sociální povahy).

Preferována je možnost třetí, tj. neformální způsob řešení konfliktů za předpokladu, že bude použito včas. To však vyžaduje umět násilí ve vztazích rozpoznat včas a začít ho řešit.

Výskyt domácího násilí v ČR se uvádí minimálně v 16% populace starší 15 let (www.domacinasili.cz)

#9.1.4 Obraz domácího násilí v ČR¹⁹

Forma násilí – dominuje fyzické a psychické násilí, tj. fyzické napadání oběti a její současné ponižování.

Výskyt domácího násilí je zastoupen napříč celým demografickým spektrem, je tedy nezávislé na faktorech, jako je věk, příjem, vzdělání, profese, sociální statut, typ partnerského vztahu apod. Nicméně co se týká dosaženého vzdělání obětí – 52% respondentek mělo alespoň středoškolské vzdělání. Nedá se určit typická oběť domácího násilí.

Nejvyšší výskyt domácího násilí byl zaznamenán mezi manželi, typickým agresorem je pak muž.

Fenomén zachránců – tj. osoby, které začaly hledat pomoc pro někoho ze svého okolí, kdo trpí domácím násilím, sám však z různých důvodů pomoc nevyhledal. Často jde o kolegy nebo kolegyně ze zaměstnání, sousedky či dřívější přítelkyně.

Asistence dětí – přítomnost dětí domácímu násilí nebo jeho sekundárním projevům (pozorování zranění apod.) je v českých rodinách udávána u 80 % případů.

Dvojitá tvář pachatelů – 60% respondentek identifikovalo dva vzorce chování partnerů-násilníků. Tento fakt významně komplikuje rozhodnutí oběti domácí násilí řešit – je pro oběti zdrojem viny a obavy, že jí nikdo neuvěří, brání tak odvaze svěřit se.

Domácí násilí bývá v drtivé většině **dlouhodobé**, průměrná doba 6 let. Oběti vyhledávají často pomoc ve chvíli, kdy se agresor chová tak, jakoby je chtěl zabít. Což potvrzuje fakt, že domácí násilí má tendenci eskalovat. Určitou výjimku z tohoto vzorce tvoří ženy vysokoškolačky.

Příčiny násilí (v případě tohoto průzkumu jde o názor oběti) – povahové založení partnera, alkohol, psychická porucha, neshody související s vedením domácnosti.

Ani v jednom zkoumaném případě nezaznamenali pracovníci BKB pokusy o vytvoření tzv. **bezpečnostní mapy**. (tato strategie je odborníky považována za základní nástroj řešení aktivních případů domácího násilí).

Místa, kde oběti domácího násilí nejčastěji vyhledávají pomoc – lékař, policie, sociální pracovníci. Je zřejmé, že uvedení profesionálové by měli disponovat znalostmi a dovednostmi potřebnými pro zacházení s oběťmi domácího násilí.

#9.1.5 Práce s oběťmi domácího násilí

Zde by měl převažovat vždy zájem oběti a rodiny.

Obecně, u lehčích forem násilí, je vysledováno přání oběti řešit konflikt, ale ne za pomoci bezpodmínečných prostředků trestního práva. **Oběti vyhledávají často pomoc, ne trest pro pachatele**. Pro pomáhající profese to znamená klást důraz na neformální způsoby řešení konfliktů a pomoc obětem. Je třeba uvědomovat si riziko sekundární viktimizace obětí. (Čírtková, Vitoušová in Matoušek, 2005)

Významná je duševní i praktická podpora obětí (Bednářová, 2009):

- materiální pomoc – bezpečné bydlení, péče o dítě, přístup k veřejným službám,
- psychické pomoc – rady, vedení k rozhodnosti, podpora sebeúcty a sebedůvěry, svépomocné skupiny,
- právní pomoc – týkající se dětí a jejich opatrovnictví, majetku, financí, sociální podpory.

¹⁹ Jde o výsledky průzkumu mezi oběťmi v organizaci Bílý kruh bezpečí. Údaje průzkumu ukazují tedy pouze pohled obětí. Průzkum byl realizován na vzorku 162 obětí domácího násilí, tedy klientek BBK, tedy obětí, které se rozhodly problém domácího násilí řešit.

Základem komunikace s oběťmi domácího násilí je předpoklad, že nejsou odpovědné za násilí agresora. Prioritou je ale vždy bezpečnost oběti.

Autoři Čírtková, Vitoušová (in Matoušek, 2005) nabízí doporučení pro sociální práci s oběťmi domácího násilí, a to vhodnou komunikaci, poskytnutí informací, odhad rizika dalších incidentů (popř. vypracování bezpečnostních plánů), odhad zdravotních rizik pro oběť, případně děti, přesné a podrobné dokumentování případu a případných opatření.

Klíčová otázka – předcházení případům domácího násilí a kontrola domácího násilí prováděná celou společností.

Je zřejmé, že tato otázka je komplexní a musí se jí zabývat více vládních resortů (MV, MS, MPSV, MZ). Pilotní projekt takové praxe byl ověřen Bílým kruhem bezpečí v Ostravě v letech 2003 – 2004. Klíčové role v tomto projektu hraje Policie ČR a DONA centrum.

#9.1.6 Zákon č. 135/2009 Sb., na ochranu před domácím násilím

§ 21 Oprávnění rozhodnout o vykázaní ze společného obydlí a zákazu vstupu do něj

Vykázání v ČR je nově upraveno s platností od 1. 1. 2009 v zákonu č. 273/2008 Sb., o Policii České republiky, konkrétně v §§ 44 až 47 „Oprávnění vykázat z bytu nebo domu i z jeho bezprostředního okolí“.

Přehled hlavních změn, které jsou na rozdíl od předchozí právní úpravy řešeny odlišně:

- Vykázání (jen tato jediná forma rozhodnutí, dříve byl i zákaz vstupu) Policie ČR poskytuje ohrožené osobě současně vždy personální i teritoriální ochranu (dříve byla pouze ochrana teritoriální).

- Faktický úkon – opatření preventivního charakteru (dříve policista rozhodoval ve správním řízení).

- Základní lhůta vykázaní: 10 dnů (stejně).

- Forma: Ústní oznámení osobám (násilné i ohrožené), vydává se jen potvrzení o vykázaní, předání proti podpisu (vymezení prostoru vykázaní, poučení, práva a povinnosti osob, místo uložení kopie úředního záznamu).

- Nepřítomná vykázaná osoba: při prvním kontaktu poučení o právech a povinnostech při vykázaní, předání potvrzení o vykázaní nebo lze získat informace o vykázaní na lince 158.

- Nesouhlas s vykázaním: námitka, která nemá odkladný účinek, na místě zapsaná do potvrzení o vykázaní nebo námitka podaná písemně do tří dnů. O námitce rozhoduje krajské ředitelství Policie ČR.

- Oznamovací povinnost Policie ČR: kopie úředního záznamu o vykázaní: Intervenční centrum, OSPOD (jsou-li přítomny děti), nově i příslušnému civilnímu soudu – to vše do 24 hodin od vstupu do společně obývaného bytu nebo domu.

- Kontrola dodržování povinností vykázané osoby ze strany Policie ČR: Do tří dnů od vykázaní.

Povinnost vykázané osoby:

- Zákaz vstupu do vymezeného prostoru.

- Zákaz navazování styku nebo kontaktu s ohroženou osobou.

- Odevzdat na místě všechny klíče od společného obydlí, které drží.

Právo vykázané osoby:

- Vzít si věci osobní potřeby, osobní cennosti a osobní doklady před odchodem.

- Vzít si věci nezbytné pro podnikání nebo výkon povolání, pouze jedenkrát v průběhu desetidenního vykázaní a jen v přítomnosti policisty.

- Být policistou poučen o právech a povinnostech, o možnostech dalšího ubytování.
- Sdělit adresu pro doručování.
- Ověřit vykázání na tísňové lince 158.
- Vyzvednout si kopii úředního záznamu o vykázání.

V roce 2007 bylo vykázáno 862 osob, v roce 2008 pak 679, do října 2010 v daném roce 888.

#9.1.7 Intervenční centra

Od 1. ledna 2007 působí ve všech krajích České republiky pracoviště poskytující krizovou pomoc osobám ohroženým domácím násilím. Tato centra poskytují přechodnou odbornou pomoc a nehmotnou podporu v konkrétních případech domácího násilí a zároveň koordinují interdisciplinární spolupráci mezi dalšími navazujícími službami na úrovni kraje. V případech vykázání spolupracují s Policií České republiky.

Jsou určena osobám, které jsou ohroženy domácím násilím a jsou v ochranném režimu „vykázání“, tzn., že násilná osoba byla ze společného bydliště vykázána, nebo osobám ohroženým domácím násilím, které svou situaci chtějí řešit a hledají pomoc, radu a informace. V případě rozhodnutí Policie ČR o vykázání násilné osoby ze společného obydlí je nejpozději do 24 hodin doručen Úřední záznam o vykázání místně příslušnému Intervenčnímu centru. Pracovníci Intervenčního centra na základě tohoto rozhodnutí nejpozději do 48 hodin kontaktují ohroženou osobu a nabídnou jí své služby. Osoba ohrožená se sama rozhoduje, zda nabídku pomoci ze strany Intervenčního centra přijme či nikoli.

V případě, že se osoba ohrožená na základě vlastní potřeby rozhodne řešit svůj problém s domácím násilím, může se obrátit telefonicky, písemně či osobně na Intervenční centrum.

Mezi základní služby, které Intervenční centrum poskytuje, patří sociálně terapeutické činnosti a pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí. Osobám ohroženým je také zprostředkována následná pomoc (sociální, psychologické, právní povahy, a případně zprostředkování ubytování v azylových domech).

#9.2 Násilí na seniorech

Syndrom týraného a zneužívaného seniora - **Syndrom EAN** (*Elder Abuse and Neglect*).

Zatím nedošlo k úplnému sjednocení české terminologie syndromu EAN, nejčastěji se hovoří o týrání, zneužívání a zanedbávání seniorů, či o špatném zacházení se seniory, nebo obecněji o **násilí na seniorech**.

Světová zdravotnická organizace (WHO) převzala definici od Mezinárodní sítě pro prevenci násilí na seniorech (INPEA), která definovala násilí „elder abuse“ již z pohledu seniora jako: *„Jednotlivé či opakované činy nebo chybění přiměřené činnosti, objevující se v jakékoli souvislosti a v jakémkoli osobním vztahu, pokud lze oprávněně očekávat, že povedou k poškození či ohrožení starého člověka.“* (Nerenberg, 2008)

Národní centrum násilí na seniorech (Martinková, 2005) podotýká, že ačkoli definice jsou různé, tak existují tři hlavní kategorie násilí na seniorech (elder abuse):

- domácí násilí (domestic elder abuse),
- institucionální týrání (institutional elder abuse),
- zanedbávání péče o sebe sama (self abuse).

Dosud největší výzkum v České republice v oblasti týrání seniorů v institucionální péči, byl proveden v roce 2007 pod názvem *Život v domovech pro seniory 2007*, byl proveden v 17 Domovech pro seniory, ve třech krajích ČR, celkem bylo osloveno 516 seniorů. Ze zprávy

výzkumu dle Vidovicové a Lormana (2008) vyplývá následující: 18% obyvatel Domovů pro seniory uvedlo, že sestry při vstupu do pokojů neklepou. 13% respondentů má zkušenost s tím, že jim někdo vzal nějaké věci bez jejich svolení. Svoji intimní hygienu může 63% respondentů provádět dle vlastních potřeb, zatímco 37% respondentů uvedlo, že se musí podvolovat režimu domova. 8% z dotázaných navíc uvedlo, že nemají možnost provádět osobní hygienu v dostatečném soukromí. 6% dotazovaných se domnívá, že nedostává takové léky, které by odpovídaly jeho potřebám. Více než 3 % obyvatel Domovů pro seniory někdo vyhrožoval fyzickým násilím. Téměř 6 % respondentů se dle vlastních slov stalo v Domově pro seniory terčem špatného zacházení, týrání či zanedbávání péče. Některou formu špatného zacházení v různé intenzitě zažilo téměř 20 % z celého vzorku dotázaných. Výzkum dospěl k řadě alarmujících zjištění poukazující na nedostatek soukromí seniorů, ochrany vlastnictví, či omezené možnosti seniorů rozhodovat o svém každodenním životě.

#9.2.1 Formy násilí

Jak uvádí odborná literatura, první typologie násilí na seniorech (elder abuse) byla vytvořena v 80. letech minulého století. (Nerenberg, 2008) Její autoři Wolf a Pillemer rozlišili následující formy násilí: fyzické násilí, psychické násilí, hmotné zneužívání, sexuální zneužívání, aktivní zanedbávání a pasivní zanedbávání. Postupem času se v odborné literatuře objevuje další kategorie, která je ale podle některých autorů samostatným problémem, a tím je sebezanedbávání seniorů. Další formou násilí, která se dostává do popředí až v několika posledních letech, je porušování základních lidských práv. (Martinková, 2005, Nerenberg, 2008, Ševčík, Špatenková, 2011):

#9.2.1.1 Tělesné násilí

Tělesné násilí je nejhrubší a nejzjevnější forma násilí. Jde o vědomé způsobování fyzické bolesti, zraňování nebo bezdůvodné fyzické omezování starší osoby. Zahrnuje zejména zlomeniny, otoky, škrábance, stopy po vbodnutí, popáleniny (na neobvyklých místech - žehlička, cigareta), podlitiny, stopy po kousnutí.

Ve zdravotnictví jde především o kurtování, umístování na zavřená oddělení či o nepřiměřené tlumení psychofarmaky. Někdy se projevuje tzv. pasivní agrese – neposkytnutí či nepřivolání pomoci, nebo úmyslné zabránění hrozícímu poranění. Prokázání tělesného týrání je u seniorů komplikovanější než u jiných věkových skupin, protože různé modřiny, popř. zlomeniny mohou být považovány za příznak nemoci.

#9.2.1.2 Materiální/finanční násilí

Jedním ze závažných typů týrání seniorů je tzv. ekonomické násilí. Ekonomickým násilím je nejčastěji myšleno neoprávněné vymáhání finančních prostředků, např. důchodu či úspor, vymáhání sepsání závěti, popřípadě její změny, vymáhání převodu majetku, převodu bytu, neochota ve financování ošetrovatelské nebo zdravotnické péče (např. úhrady léků). Osoby disponující financemi starých lidí jim odmítají hradit ošacení, jídlo nebo jim tyto výdaje vyčítají. Významným projevem ekonomického násilí může být i stav, kdy senior nedovede logicky vysvětlit způsob, jakým nakládá se svými příjmy. Nelze v žádném případě tvrdit, že se ekonomické násilí vyskytuje samostatně. Velmi často je odhaleno jako součást komplexní problematiky násilí na seniorech nejčastěji v souvislosti s fyzickým a psychickým násilím.

Do kategorie ekonomického násilí bychom mohli zařadit i tzv. *všimné*, které by se dalo přirovnat ke spropitnému v restauraci. Starší lidé mají často pocit, že za službu (například pečovatelská služba), která je jim poskytnuta, musí zaplatit ještě něco navíc. Ať už se jedná o

bonboniéry nebo „drobné mince“. O ekonomickém násilí můžeme mluvit v případech, kdy by neposkytnutí těchto částek mohlo vyvolat pocit horší kvality jak služby, tak i vztahů mezi pečovateli a seniory.

#9.2.1.3 Emocionální/psychické násilí

Pravděpodobně nejčastější a také nejhůře postižitelnou formou násilí je násilí psychické. Myslí se jím ponižující výroky, sekýrování, včetně hrozeb či odloučení osoby od rodiny, přátel nebo zdůrazňování nepotřebnosti, nadbytečnosti a obtěžování seniora. Časté je vyhrožování přestěhováním nebo umístěním do dlouhodobé ústavní péče.

Může se vyznačovat takovými stavy jako je zmatenost, přehnaný strach, nespavost, nezájem o sebe sama, o jakoukoli činnost nebo o okolí, rezignace, stáhnutí se do sebe sama, úzkostné nebo panické stavy, zabývání se suicidiálními myšlenkami.

K tomuto týrání patří také úmyslné či neobvyklé bezohledné likvidování a poškozování předmětů s citovým významem pro týraného či agrese proti domácím zvířatům. WHO definuje psychické týrání jako: „*Působení duševního utrpení.*“ V odborné literatuře se můžeme setkat s anglickým pojmem „*elderspeak*“, který označuje způsob komunikace se starými lidmi, který je podobný způsobu, jakým hovoříme s malými dětmi.

#9.2.1.4 Sexuální zneužívání

Sexuální zneužívání je nejméně častou formou násilí a obětí jsou zpravidla ženy. K příznakům se řadí: roztrhané, potřísněné, zakrvácení spodní prádlo podlitiny, krvácení v oblasti genitálu. Podle WHO jde o: „*Nedobrovolný sexuální kontakt jakéhokoliv druhu, kterému je vystaven starý člověk.*“

#9.2.1.5 Zanedbávání péče

Zanedbávání, neboli neplnění povinnosti zaopatřovat jiného, můžeme rozdělit na *aktivní zanedbávání*, kdy se jedná o odmítnutí nebo selhání v ošetrovatelských povinnostech včetně vědomé a úmyslné snahy vyvolat fyzické a emoční utrpení. Naopak *pasivní zanedbávání* charakterizuje odmítnutí nebo selhání v plnění poskytování péče, kromě vědomé a záměrné snahy vyvolat psychické nebo emoční utrpení starého člověka.

K zanedbání péče může dojít jak ze strany druhého člověka, tak i k tzv. vlastnímu zanedbání péče o sebe sama. O *zanedbání druhou osobou* se jedná v případě, kdy tělesné a psychické zdraví starého člověka může být vážně ohroženo, když osoba, která o ní pečuje, není dostatečně schopná splnit povinnosti, opatřit svému svěřenci dostatek potravy, přístřeší, oděv, lékařskou péči. Zanedbání druhou osobou se může týkat jak rodinných příslušníků, kteří o starého člověka pečují, tak k němu může dojít i při poskytování pečovatelské služby nebo v ústavní péči.

Zanedbání můžeme označit jako nečinnost, v jejímž důsledku nejsou uspokojeny potřeby starší osoby. Není jí poskytována adekvátní strava, čisté oblečení, bezpečné a pohodlné místo k životu, dobrá zdravotní péče a osobní hygiena, jsou jí odpírány sociální kontakty, nejsou jí v případě potřeby (například je-li zdravotně postižena) poskytovány potřebné pomůcky, není zajištěna prevence její tělesné újmy a není jí poskytován potřebný dohled. K **vlastnímu zanedbání péče o sebe sama** dochází v případě, kdy starý člověk není schopen si sám opatřit stravu, přístřeší, oděv, lékařskou péči a jeho tělesné a psychické zdraví je vážně ohroženo. K příznakům takového zanedbání se řadí dehydratace, podvýživa, nadměrná zanedbalost nebo zápach, nedostatečné oblečení, postrádá brýle, pomocná sluchátka, zubní náhrady, neočekávané nebo nevysvětlitelné zhoršení zdravotního stavu, proleženiny.

#9.2.1.6 Porušování základních lidských práv

Pokud rodinní příslušníci nebo zaměstnanci zařízení nerespektují lidskou důstojnost, mluvíme o porušování základních lidských práv. V rámci zdravotní a sociální péče jsou pošlapávána občanská práva seniorů, pokud např. starý člověk neobdrží srozumitelné, přesné informace o svých právech a možnostech. Není respektováno soukromí seniorů-vstup bez zaklepání, dochází k vystavování obnažených či nedostatečně oděných pacientů, jejich oslovování zdobnělinami, přemísťování po chodbách zařízení, nadužívání pomůcek proti inkontinenci.

#9.2.1.7 Institucionální násilí

Institucionální násilí je definováno buď jako specifická forma nebo kategorie násilí nebo jednoduše jako místo, kde se násilí odehrává. Jde o tzv. utrpení způsobené institucemi, popř. nevhodnými normami. Důsledkem tohoto týrání je tzv. druhotné ponižování. Někdy můžeme hovořit o systémovém násilí, které je způsobeno systémem, jenž byl původně budován s opačným záměrem. Odborná literatura rozlišuje tři kategorie násilí v institucích. Jedná se o abusivní chování (např. bití, strkání apod.), abusivní praktiky (násilné krmení, omezování, nadměrná medikace, zanedbávání) a abusivní postoje (ponižování přehlížení, neposkytování soukromí).

Tato forma týrání, mimo výše uvedené, také v sobě zahrnuje zanedbávání a korupci ve vedení jako jsou např. falešně udané záznamy, které zakrývají chyby, nedostatečné prověřování zaměstnanců přímé péče atd. Vedení zařízení rovněž selhává v ochraně svých obyvatel, kteří jsou týráni ze strany pracovníků přímé péče, dalších obyvatel zařízení nebo návštěvníky zařízení.

#9.2.1.8 Opuštění

Zanechání starého člověka bez dozoru na veřejných místech, v ústavní péči bez jeho souhlasu se označuje jako opuštění. Jedná se o zbavení se odpovědnosti za povinnou péči o starého člověka.

#9.2.2 Rizikové faktory vzniku násilí

Zjišťování a pomoc seniorům, kteří jsou oběťmi násilí, jsou velmi komplikované. Je velmi důležité věnovat co nejvíce profesionální bedlivosti k odhalení takového násilí. A proto by profesionální pečovatelé měli mít představu o faktorech, které zvyšují pravděpodobnost, že se daný člověk stane obětí násilí. Tyto faktory nazýváme rizikovými.

K rizikovým faktorům na straně oběti, patří k největšímu riziku věk nad 75 let a přítomnost demence či deprese, ale také celkový špatný zdravotní stav, z něhož vyplývá sociální izolace a omezení možností úniku a obrany. Rizikovým faktorem jsou i osobnostní charakteristiky oběti, kterými může svého agresora 'provokovat' k násilnému chování, ať už se na straně oběti jedná o váhavost, agresivní reakce či paranoidní obviňování.

Rizikové faktory na straně pachatele. Pachatelem může být jak pečující rodinný příslušník, tak i profesionální pečovatel v institucích přímé péče. Takoví pečovatelé mají mnohdy nedostatečné povědomí o právech k seniorům a o respektování jejich důstojnosti, když se k tomu přidá pracovní přetíženost, neuspokojivé platové podmínky a přísná vnitřní pravidla stanovená managementem zařízení, je syndrom vyhoření, který představuje značné riziko pro seniora, takřka pravděpodobností.

U rodinného příslušníka, který mnohdy sám zajišťuje péči o starého člověka, je velkým rizikovým faktorem přetíženost spojená se stresem a neznalost, jak péči provádět správně.

Taková péče je finančně náročná natolik, že se starý člověk může stát rychle přítěží rodiny, a odtud je už jen krok ke špatnému zacházení s touto osobou.

Důvody a motivy, které mohou pachatele k násilnému chování vést. Jedná se o problémy duševního zdraví př. poruchy osobnosti, demence, kdy dospělé děti, o které se starali jejich rodiče, mohou být nezpůsobilé opětovat svým rodičům potřebnou péči. Dalším důvodem může být mezosobní dysfunkčnost. K násilnému chování pak dochází ze zlosti nebo žárlivosti. Neméně významným motivem je závislost pachatele na oběti a snaha získat její zdroje. Nerenberg (2008) takový vztah závislosti nazývá *oboustrannou pavučinou závislosti*, protože oběť je na druhé straně závislá na péči pachatele.

#9.3 Prevence

Jedná se o soubor opatření zaměřených na předcházení nežádoucím jevům. Rozlišujeme prevenci primární, sekundární a terciární. **Primární prevence** se zaměřuje na předcházení ohrožujících situacích v celé sledované populaci. **Sekundární prevence** se zaměřuje již na rizikovou skupinu zvláště ohroženou negativním jevem. **Terciární prevence** se orientuje přímo na jednotlivce, u nichž se negativní jev už projevil, a jejím cílem je snížení pravděpodobnosti jeho opakování.

Základními preventivními opatřeními jsou poradenská činnost, preventivní programy, společenská podpora poskytovanými odborníky ale i osobami blízkými. Dalo by se také říct, že nejdůležitějším bodem prevence je informovanost.

Jak odborná literatura uvádí, prevence zaměřená na násilí a seniory je dosud povětšinou přehlížena. Veřejné informační kampaně se obvykle zaměřují na viktimizaci seniorů ve veřejné sféře (loupeže atd.) Senioři se ale bohužel stávají oběťmi násilí častěji v domácím prostředí, ať už jsou pachateli členové rodiny nebo ošetřující personál.

#9.3.1 Občanské sdružení Život 90

Toto sdružení se pomocí starším lidem věnuje dlouhodobě. Mimo jiné služby (Sociální poradenství, pečovatelská služba...), poskytuje seniorům telefonickou krizovou pomoc- *Senior telefon*. Jedná se o sociální službu zaměřenou na uživatele seniory, kteří se nachází v těžké životní situaci. Jejím cílem je poskytnout uživatelům bezpečí, podporu, naději a pochopení, aby pocítili úlevu, aby se zvýšila jejich schopnost situaci zvládat tak, aby se vrátili na předkrizovou úroveň. V roce 2008 bylo přijato na telefonické krizové pomoci přes 12 000 hovorů (195 x suicidiálních tendencí, 200x zneužívání/týrání, 181x domácí násilí). Občanské sdružení Život 90 se vůbec jako první připojilo k mezinárodní kampani „Týden proti násilí na seniorech“, jejíž cílem bylo zvýšit povědomí o násilí na seniorech v České republice informováním veřejnosti o dané problematice, vyvoláním zájmu u laické, odborné a politické veřejnosti o tento jev a získáním novinářů pro zlepšení situace v České republice. Cílem bylo také dát obětem násilí naději na řešení. (Výroční zpráva za rok 2008, 2010)

#9.3.2 Bílý kruh bezpečí (BKB)

Bílý kruh bezpečí je nepolitické humanitární sdružení zaměřené na pomoc obětem trestné činnosti a na prevenci trestné činnosti. Bílý kruh bezpečí poskytuje bezplatnou, odbornou a diskrétní pomoc formou morální, psychologické a právní pomoci. Jeho posláním je zlepšení právního postavení poškozených v trestném řízení a ve společnosti. Je zřizovatelem *DONA linky*- telefonické krizové pomoci obětem domácího násilí s nepřetržitým provozem. Reakcí této organizace na vzrůstající případy domácího násilí bylo založení Intervenčních center. (Výroční zpráva BKB 2008, 2010)

#9.3.3 Intervenční centra

Toto pracoviště působí v České republice od 1. 1. 2007. Jsou jednou ze služeb sociální prevence podle § 60 zákona č.108/2006 Sb., o sociálních službách. Jeho hlavní činností je poskytování krizové pomoci osobám ohroženým domácím násilím. Nabízí individuální sociálně-právní pomoc v konkrétních případech a zároveň koordinuje interdisciplinární spolupráci mezi navazujícími službami na úrovni kraje. Pomoc Intervenčního centra může být poskytnuta buď na základě žádosti osoby ohrožené násilným chováním jiné osoby obývající s ní společné obydlí, nebo na základě podnětu Policie České republiky. (Intervenční centra v České republice ke dni 31. prosince 2008, 2009)

#Shrnutí kapitoly

Domácí násilí je nejrozšířenější formou násilí a zároveň formou nejméně kontrolovanou a nejvíce podceňovanou. Jde o závažný problém přítomný ve všech zemích a sociálních vrstvách bez ohledu na vzdělání, náboženskou orientaci, věk nebo etnickou příslušnost pachatelů, popř. obětí. Závažnost násilných činů v rodině lze spatřovat zejména v jejich následcích – narušení pocitu bezpečí může způsobit vážná a dlouhodobá psychická poškození vedoucí až k neurotickým a psychosomatickým poruchám, popř. sebevražděným sklonům. Zahrnuje všechny formy fyzického, psychického a sexuálního týrání, včetně výhrůžek, ve všech druzích blízkých mezilidských vztahů. Ve většině případů je toto násilí páčáno muži na ženách, někdy na dětech nebo rodičích (dospělého dítěte). Charakteristické je pro domácí násilí jeho opakování, dlouhodobost, stupňování a téměř každodennost. Může nabývat různých podob.

Násilí na seniorech je někdy zařazováno pod aktivity domácího násilí, tedy je zde významný faktor blízkého vztahu mezi obětí a pachatelem. Nicméně mezi formy syndromu EAN je řazeno i násilí institucionální, které svou mírou výskytu a závažnosti není zanedbatelné.

Významným legislativním nástrojem v řešení domácího násilí v ČR je zákon na ochranu před domácím násilím.

#Kontrolní otázky

1. V čem je domácí násilí ve svých důsledcích závažnější, než jiné druhy násilí?
2. Jaký je obraz domácího násilí ve společnosti a jak může ovlivňovat postupy řešení tohoto jevu?
3. Jak může k řešení tohoto jevu přispět sociální práce?

#Úkoly k textu

Vyhledejte české a mezinárodní organizace orientující se na práci s pachateli a oběťmi domácího násilí a syndromu EAN a působící v této oblasti preventivně. Identifikujte činnosti, které tyto organizace cílově skupině poskytují.

#Citovaná literatura

BEDNÁŘOVÁ, Z. Domácí násilí: zkušenosti z poskytování sociální a terapeutické pomoci ohroženým osobám. Praha: Acorus, 2009.

Čírtková, L., Vitoušová, P. Sociální práce s oběťmi násilí v rodině. In Matoušek, O., Kodymová, P., Koláčková, J. (Eds.) Sociální práce v praxi. Praha: Portál, 2005.

KRÁLIČKOVÁ, Z. Právo proti domácímu násilí. Praha: C.H.Beck, 2011.

MARTINKOVÁ, M. Špatné zacházení s osobami pokročilého věku – se zvláštním zřetelem k domácímu násilí. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2009. Dostupné z: <http://www.ok.cz/iksp/docs/362.pdf>

NERENBERG, L. Elder abuse prevention: emerging trends and promising strategies. New York: Springer, 2008.

ŠEVČÍK, D. ŠPATENKOVÁ, N. Domácí násilí: kontext, dynamika, intervence. Praha: Portál, 2011.

VOŇKOVÁ, J. Domácí násilí v českém právu z pohledu žen. Praha: proFem, 2008.

Zákon č. 135/2009 Sb., na ochranu před domácím násilím

www.domacinasili.cz

#Doporučená literatura

MARTINKOVÁ, M. Špatné zacházení s osobami pokročilého věku – se zvláštním zřetelem k domácímu násilí. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2009. Dostupné z: <http://www.ok.cz/iksp/docs/362.pdf>

ŠEVČÍK, D. ŠPATENKOVÁ, N. Domácí násilí: kontext, dynamika, intervence. Praha: Portál, 2011, s. 21 – 126.

VOŇKOVÁ, J. Domácí násilí v českém právu z pohledu žen. Praha: proFem, 2008, s. 88 – 96, 157 – 176.

#10. Sebeпоškození a sebevražedné jednání

V této kapitole se dozvíte: co obsahuje pojem „sebeпоškození“. Jaké jsou rizikové skupiny osob uvažujících o sebeпоškozovacích nebo sebevražedných aktivitách, případně je již realizující.

Po jejím prostudování byste měli být schopni: vysvětlit důvody sebeпоškození a sebevražedného jednání. Charakterizovat kroky pomoci osobám, které inklinují k sebeпоškozovacím či sebevražedným aktivitám, případně je již realizují/realizovali

Klíčová slova kapitoly: sebeпоškození, sebevražedné jednání, sebezabití, sebeobětování

#10.1 Sebeпоškození

Sebeпоškození je termín, který zahrnuje širokou škálu sebedestruktivního chování či jednání **bez záměru zemřít**. (Krieglová, 2008)

Obecně lze za sebeпоškození považovat piercingy a tetování, stejně jako poruchy příjmu potravy, užívání alkoholu, nelegálních drog a kouření cigaret až po typické záměrné ubližování si v podobě např. řezných ran a popálenin nebo dokonce sebevražd. (Koutek, Kocourková, 2003)

Vymezení samotného sebeпоškození, které bývá stále více respektováno odbornou veřejností. Dle Kriegelová (2008) se jedná o automutilaci, sebeпоškození jako rizikové chování, záměrné sebeпоškození a sebevražedné jednání.

Krieglová (2008) popisuje záměrné sebeпоškození (*deliberate self-harm*) jako kompulzivní nebo impulzivní zraňování vlastního těla, které je motivované potřebou vyrovnat se s nesnesitelnou psychickou bolestí či úzkostí a znovu získat pocit rovnováhy emocí; bez zjevného záměru ukončit život a bez záměru sexuálního nebo dekorativního.

Hlavním motivem tedy není sebevražedný úmysl, ačkoli se obecně sebevražedné myšlenky u jedinců objevují, zejména v období dospívání.

Metody ubližování jsou různorodé. Nejčastěji se jedná o řezání, škrábání, bití sebe samého, bít se něčím nebo bití o něco, popalování se, tápání cigaret či sirek, dušení, zabraňování dýchání, rytí do ran nebo jizev, nenechat rány se zhojit, propichování kůže např. jehlami, bodání se, požívání nebezpečných chemikálií nebo předmětů (baterie, špendlíky), požívání velkého množství léků (možno i s alkoholem) bez záměru se zabít.

Pro většinu lidí je důležitým momentem vzniklá bolest, která přehluší bolest psychickou. Fyzická bolest je něco hmatatelného, co člověk může vlastní vůlí ovládnout, na rozdíl od bolesti psychické. Při pocítění bolesti mozek začne produkovat endorfiny, a tak z dotyčného jedince spadne stres a úzkost. Většina dívek říká, že je to jakoby jim spadl obrovský balvan z hrudi a cítí se zase volné, schopné dýchat, schopné života.

V jakékoli situaci se sebepoškozování zdá být účinným vyjadřovacím mechanismem anebo "řešením". Sebepoškozující užívá ublížení si jako prostředek uklidnění, kontroly, anebo procítění čehokoli. Sebepoškozování se poté, a velice brzy, stává jakousi formou závislosti.

Sebepoškozování obvykle dává najevo, že člověk během vývoje nepoznal zdravou cestu, jak čelit problémům nebo stresu. Mnoho lidí, kteří se sebepoškozují, říká, že to dělají proto, aby uvolnili napětí, a řezání jim navíc pomáhá cítit se na živu. Ostatní mluví o pocitu kontroly, který jim sebepoškozování přináší. Toto může být první chvíle nebo čin, díky kterému pocítí možnost kontroly ve svém životě. Každé ublížení si však je dalším spouštěčem stresu a úzkosti. (Koutek, Kocourková, 2003)

Sebeubližování člověk většinou drží v tajnosti a sebeubližující často cítí veliký stud a vinu za to, co dělá. Těmto lidem hrozí časté infekce, když jejich zranění nejsou důkladně vyčištěna. Mnoho lidí, kteří se sebepoškozují, nosí dlouhé kalhoty, trika s dlouhými rukávy, roláky a to i v teplém počasí aby skryli jizvy, které jim zůstávají na těle.

#10.1.1 Hlavní důvody sebepoškozování

#10.1.1.1 Zmírnění úzkosti, vzteku či hněvu

- člověk se snaží uvést zpět do klidu z nepříjemných, neklidných, nekontrolovatelných nebo nepříjemných pocitů. Sebepoškozování mu přináší uklidnění, ulevění od fyzického a psychického napětí. Sebepoškozující tak vyjadřují vnitřní bolest, přesvědčují se, že stále něco cítí. Často je to také způsob, jak "utéct před sebevraždou", ke které dohánějí právě nesnesitelné pocity. (Krieglová, 2008)

#10.1.1.2 Způsob komunikace, vyjádření pocitů

- někteří lidé užívají sebepoškozování jako cestu, jak vyjádřit věci, které neumí, nesmí nebo nemůžou povědět. Když je komunikace řízena někým jiným, často se zdá, že sebepoškozující se s vámi snaží manipulovat, ovlivňovat komunikaci směrem, kterým si on přeje. Ve skutečnosti je manipulace obvykle nepřímý pokus, kdy člověk chce cítit potřebu blízkosti druhých. Sebepoškození je snaha navázat kontakt. (Krieglová, 2008)

#10.1.1.3 Potrestání/kontrola sebe samého

- je důsledkem opakovaného traumatu, zahrnuje smlouvání se sebou samým a cílem bývá snaha ochránit druhé (protože já jsem špatná/ý) a sebekontrola. Sebekontrola je víc než ovlivnění něčeho, ve skutečnosti nejvíce důvodů pro sebepoškozování má základ v potřebě se kontrolovat. (Krieglová, 2008)

#10.1.2 Odborná pomoc

- komplexní terapie – individuální, skupinová, rodinná

- zejména terapie kognitivně behaviorální

- v případě přímého ohrožení života hospitalizace, ale spíše se dává přednost ambulantní léčbě

#10.2 Sebevražedné jednání

Sebevražda (suicidium) je násilným jednáním charakteristickým úmyslem dobrovolně ukončit vlastní život. Spolu se sebepoškozováním je sebevražedné jednání řazeno mezi projevy autoagrese a poruchy pudu sebezáchovy.

Pokud je vlastní život ukončen bez vědomého úmyslu zemřít, vč. vynucení násilím, pak mluvíme o **sebezabití** (např. u psychických nemocí projevujících se bludy, halucinacemi, nebo při intoxikaci).

Sebeobětování pramení z dobrovolného a svobodného rozhodnutí obětovat vlastní život v zájmu vyšších hodnot., z hlediska motivace ho nelze považovat za sebevražedné jednání. (Koutek, Kocourková, 2003)

Suicidální jednání obecně chápeme jako krajní reakci na subjektivně významnou a nesnesitelnou zátěž, často představující ztrátu některé důležité životní hodnoty nebo její ohrožení. Sebevražednou aktivitu lze vnímat jako oslabení pudu sebezáchovy vyústující v komplexní obrannou reakci zahrnující jak únikový, tak útočný, způsob násilného řešení, agresí vůči vlastní osobě.

Sebevražda je 8. nejčastější příčinou smrti u dospělých, 2. nejčastější příčinou smrti v e věku 15 – 24 let. U více než 90% dokončených sebevražd je diagnostikována závažná duševní choroba, u 50 % sebevrahů je v době sebevraždy přítomna deprese.

Příčiny sebevražedného jednání jsou multifaktoriální.

#10.2.1 Rizikové faktory

- dědičnost v souvislosti s duševní poruchou/nemocí (deprese, schizofrenie, porucha osobnosti, zneužívání psychoaktivních látek),
- biologické faktory v souvislosti se subjektivní reakcí na nepříjemnost somatického onemocnění nebo trvalou invalidizaci (často bilanční sebevražda),
- faktor pohlaví ve smyslu jiných motivů žen a mužů a také jiných způsobů sebevraždy,
- sezónní a klimatické vlivy,
- sociálněpsychologické příčiny ve smyslu jak obecných společenských změn tak ve smyslu individuálních specifických zátěží (ztráta společenského postavení, vč. ztráty zaměstnání, osamělost, neuspokojivé sociální vazby, dysfunkční rodina, migrace, uvěznění). (Masaryk, 1998, Koutek, Kocourková, 2003)

#10.2.2 Typologie sebevražd (Monestier, 2003, Koutek, Kocourková, 2003)

#10.2.2.1 Z hlediska závažnosti motivace a úmyslu skutečně zemřít

- sebevražda jako cíl – buď jako únik před něčím nebo jako úsilí něco získat,
- sebevražedné jednání jako prostředek – demonstrováné sebevražedné jednání jako prostředek k manipulaci, k potrestání, pomstě.

#10.2.2.2 Z hlediska motivace, cíle a způsobu provedení

- bilanční sebevražda – často je výsledkem rozumové úvahy, je dobře připravena a proto častěji dokonána
- impulzivní sebevražedné jednání - často není vážný úmysl zemřít, jednání je zkratkovité, motivem bývá „volání o pomoc“, patří sem i výhrůžky sebevraždou
- skupinové sebevraždy – odlišuje se iniciátor a ostatní; skupinové sebevraždy s cílem spasení a skupinové sebevraždy s cílem záchrany života

Zvláště jsou uváděny rituální sebevraždy (např. samurajů).

#10.2.3 Fáze sebevražedného jednání

Většinou tendence k sebevražednému jednání nevzniká náhle, ale postupně se rozvíjí a konkretizuje. Má několik fází (Masaryk, 1998, Koutek, Kocourková, 2003):

První fáze počátečních úvah o sebevraždě – sebevražda se jeví jako jedno z východisek subjektivně obtížně zvladatelných problémů

Druhá fáze konkretizace způsobu sebevraždy – přijetí sebevraždy jako řešení, zvažování způsobu, jak ji realizovat

Třetí fáze realizace sebevražděného úmyslu – konečné rozhodnutí o vykonání sebevraždy; je spojena s uvolněním dotyčného, úlevou, což může okolí mylně interpretovat jako zlepšení jeho stavu

#10.2.4 Způsoby provedení sebevražd

V mezinárodní klasifikaci nemocí je identifikováno v kapitole „Úmyslné sebepoškození“ celkem 25 způsobů provedení sebevraždy. Trvale nejrozšířenějším způsobem bylo oběšení (uškrcení, zadušení). Tento způsob se zvyšujícím se věkem statisticky narůstá. S velkým odstupem následovala sebevražda zastřelením, otravou a skokem z výšky. V současnosti na prvním místě figuruje (u mužů) střelná zbraň, 2. oběšení, 3. skok z výšky. U žen je častější použití léků (Chtějí i po smrti zůstat krásné? Jako Sněhurka, Šípková Růženka?). Počet dokonáných sebevražd je u mužů 3,5x vyšší než u žen. (Monestier, 2003, Koutek, Kocourková, 2003)

#10.2.5 Sebevražděné jednání z hlediska věku

Dětský věk – četnost sebevražděného jednání je velmi řídká, stoupá mezi 10. a 12. rokem; nejrizikovějším faktorem jsou v tomto věku potíže ve škole nebo rodině; často jde o pokus úniku před trestem, strachem. (Koutek, Kocourková, 2003)

Adolescence – v tomto období se zvyšuje četnost sebevražděných pokusů; rizikovým faktorem jsou potíže v mezilidských vztazích (byť se jeví okolí jako malicherné, spojené s dospíváním, pro dotyčné jsou velmi významné), pocity osamělosti, problémy s identitou, první neúspěchy apod.; často jde o impulzivní jednání spojené s celkovou emoční labilitou období puberty. (tamtéž)

Mladá dospělost – zde převažují stabilizující prvky jako je partnerství, mladá rodina, otevřené možnosti budoucnosti apod. (Koutek, Kocourková, 2003)

Střední věk – je charakterizován obdobím bilancování dosavadního života (zejména ve 40. roce věku); hlavními příčinami sebevražděného jednání bývá ztráta partnera, problémy v zaměstnání, deprese, závislosti. (tamtéž)

Stáří – počet dokonáných sebevražd v tomto vývojovém období je 5x až 10x vyšší než ve středním věku; mezi hlavní příčiny patří ohrožení vážnými somatickými nemocemi, odchod do penze a s tím spojená ztráta významných životních rolí, ztráta blízkých, vyskytuje se vyšší četnost depresí (často neléčených); u osob starších 75 let je obecně v populaci nejvyšší výskyt sebevražd. (Koutek, Kocourková, 2003)

#10.2.6 Širší význam sebevražděného jednání

Reakce společnosti – ve společnosti vyvolává sebevražděné jednání ambivalentní reakce (projev zbabělosti, projev odvahy, právo nakládat svobodně se svým životem, otázka pohledu na závažnost motivu apod.). Lze pozorovat rozdílnost názorů na dokonanou sebevraždu a na sebevražděný pokus. Smrt je vnímána jako tragédie, pokus o sebevraždu je vnímán často s despektem a opovržením, dotyčný je stigmatizován, vnímán jako duševně chorý (ačkoliv se s ním pak často ale nepracuje dále), demonstrační sebevraždy jsou lidmi často odmítány. (Masaryk, 1998)

Reakce nejbližšího okolí – obecně znamená pro blízké lidi zátěž zahrnující pocity křivdy a opuštěnosti, pocity viny, případně může dojít ke změnám sebehodnocení, k idealizaci minulosti.

#10.2.7 Možnosti pomoci a prevence

Jakékoliv signály o úmyslu vykonat sebevraždu je třeba brát mimořádně vážně. Pozornost je třeba také věnovat situacím, kdy se jedinec ocitne (byť subjektivně) v osamělosti, prochází životní ztrátou, potýká se s nějakou životní krizí.

Bylo zjištěno, že u osob majících sklon k sebevraždě převládá touha žít a potřeba naděje na řešení svých problémů.

Pomoc – linky důvěry, centra krizové intervence, psychiatrické vyšetření (zejména po neúspěšném pokusu o sebevraždu), psychoterapie, socioterapie.

#10.2.8 Asistovaná sebevražda

Často je v této souvislosti používán termín eutanazie, nebo asistovaná sebevražda. V podstatě jde ale o asistovanou vraždu.

V odborné literatuře se stále častěji začíná užívat pojem „aktivní ukončení života jedince a rozhodnutí o něm“ (EOL – end-of-life decision).

Eutanazie byla rozdělována na aktivní (killing) a pasivní (letting die). Eutanazie je právně regulována v Nizozemí, Belgii a státě Oregon (USA).

Jako alternativa k eutanazii může být vnímána terminální sedace – podávání léčiv nemocnému s cílem udržet ho v umělém spánku nebo komatu až do smrti, bez podávání infuzí. Nejčastěji je aplikována u osob s onkologickým onemocněním.

#Shrnutí kapitoly

Záměrné sebepoškozování je označováno jako kompulzivní nebo impulzivní zraňování vlastního těla, které je motivované potřebou vyrovnat se s nesnesitelnou psychickou bolestí či úzkostí a znovu získat pocit rovnováhy emocí; bez zjevného záměru ukončit život a bez záměru sexuálního nebo dekorativního. V jakékoli situaci se pro daného jedince sebepoškozování zdá být účinným vyjadřovacím mechanismem anebo "řešením". Sebepoškozující užívá ublížení si jako prostředek uklidnění, kontroly, anebo procítění čehokoli.

Sebevražda (suicidium) je násilným jednáním charakteristickým úmyslem dobrovolně ukončit vlastní život. Spolu se sebepoškozováním je sebevražedné jednání řazeno mezi projevy autoagrese a poruchy pudu sebezáchovy. Pokud je vlastní život ukončen bez vědomého úmyslu zemřít, vč. vynucení násilím, pak mluvíme o sebezabití (např. u psychických nemocí projevujících se bludy, halucinacemi, nebo při intoxikaci). Sebeobětování pramení z dobrovolného a svobodného rozhodnutí obětovat vlastní život v zájmu vyšších hodnot., z hlediska motivace ho nelze považovat za sebevražedné jednání. (Koutek, Kocourková, 2003) Suicidální jednání obecně chápeme jako krajní reakci na subjektivně významnou a nesnesitelnou zátěž, často představující ztrátu některé důležité životní hodnoty nebo její ohrožení. Sebevražednou aktivitu lze vnímat jako oslabení pudu sebezáchovy vyústující v komplexní obrannou reakci zahrnující jak únikový, tak útočný, způsob násilného řešení, agresí vůči vlastní osobě.

#Kontrolní otázky

1. Má sebepoškozování souvislost s úmyslem poškodit vlastní život?
2. Jaké poselství může dotyčná/dotyčný sebepoškozováním okolí sdělovat?
3. Jak se zachovat pokud někdo vykazuje známky úmyslu se zabít?

#Úkoly k textu

Vyhledejte české a mezinárodní organizace orientující se na práci s lidmi se sebepoškozujícími nebo sebevražednými tendencemi a působící v této oblasti preventivně. Identifikujte činnosti, které tyto organizace cílové skupině poskytují.

#Citovaná literatura

KOUTEK, J., KOCOURKOVÁ, J. *Sebevražedné chování. Současné poznatky o suicidalitě a její specifika u dětí a dospívajících*. Praha: Portál, 2003.

KRIEGELOVÁ, M. *Záměrné sebepoškození v dětství a adolescenci*. Praha: Grada Publishing, 2008.

MASARYK, T. G. *Sebevražda*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1998.

MONESTIER, M. *Dějiny sebevražd. Dějiny, techniky a zvláštnosti dobrovolné smrti*. Praha: Dybbuk, 2003.

#Doporučená literatura

KOUTEK, J., KOCOURKOVÁ, J. *Sebevražedné chování. Současné poznatky o suicidalitě a její specifika u dětí a dospívajících*. Praha: Portál, 2003, s. 18 – 37, 105 – 111.

KRIEGELOVÁ, M. *Záměrné sebepoškození v dětství a adolescenci*. Praha: Grada Publishing, 2008y, s. 17 – 18, 60 – 66, 133 – 153.

#11.Stalking, internetová kriminalita

V této kapitole se dozvíte: Co znamená stalking a jak se projevuje. K jakým trestným činům může být zneužito informačních technologií.

Po jejím prostudování byste měli být schopni: Vysvětlit co je nebezpečné pronásledování. Objasnit nebezpečí virtuální komunikace. Charakterizovat pravidla bezpečného chování v kyberprostoru.

Klíčová slova kapitoly: stalking, kyberstalking, kybergrooming, kyberšikana

#11.1 Stalking

V kriminologickém smyslu je stalking definován jako **úmyslné pronásledování a obtěžování jiné osoby, které snižuje kvalitu jejího života a ohrožuje její bezpečnost**.

Za typické projevy stalkingu můžeme považovat následující druhy chování (Hulanová, 2012):

1. opakované a pro oběť skličující **pokusy o kontakt** cestou dopisů, telefonátů, emailů, SMS, zasílání drobných předmětů apod. Jsou dlouhodobé (min. 4 – 6 týdnů)
2. **demonstrování moci a síly** v podobě přímých nebo nepřímých výhrůžek, které u normální, „rozumné“ osoby vzbuzují oprávněný strach a obavy
3. **poškození a ničení věcí**. Patří zde například poškrábané auto, lak poškozený sprejem, propíchané pneumatiky, rozbité okno bytu nebo likvidace domácího zvířete včetně poškození osobních věcí. Můžeme sem zařadit například i zasílání virů e-mailem a tím mnohdy ztrátu dat v počítači oběti.
4. **fyzické pronásledování oběti** cestou do práce, na nákup, nebo naopak zpět k domovu, pronásledování autem, čekání na oběť před domem apod. Výjimkou zde nejsou ani výhrůžky přímého násilí, hrozba zabitím a podobně.

Způsobí-li stalker svým jednáním oběti úmyslně smrt, bude jeho jednání posuzováno jako **trestný čin nebezpečného pronásledování** v souběhu s trestným činem vraždy podle § 140 trestního zákoníku.

Za trestný čin nebezpečného pronásledování je možné uložit **trest odnětí svobody až na jeden rok** podle § 354 Trestního zákoníku:

Nebezpečného pronásledování se dopouští ten, kdo jiného dlouhodobě pronásleduje tím, že:

- vyhrožuje ublížením na zdraví nebo jinou újmu jemu nebo jeho osobám blízkým,
- vyhledává jeho osobní blízkost nebo jej sleduje,
- vytrvale jej prostřednictvím prostředků elektronických komunikací, písemně nebo jinak kontaktuje,
- omezuje jej v jeho obvyklém způsobu života, nebo zneužije jeho osobních údajů za účelem získání osobního nebo jiného kontaktu,
- a toto jednání je způsobilé vzbudit v něm důvodnou obavu o jeho život nebo zdraví nebo o život a zdraví osob jemu blízkých, bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok nebo zákazem činnosti.

Pokud pachatel spáchá uvedený čin a) vůči dítěti nebo těhotné ženě, b) se zbrání, nebo c) nejméně se dvěma osobami, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až tři roky.

#11.1.1 Jak pomoci?

Oběti stalkingu, případně chování, které vykazuje známky stalkingu lze poradit několik základních pravidel a paralelně pomoci vyhledat odbornou pomoc (krizová centra, intervenční centra, policie):

- nereagovat – jedno ze základních pravidel (nevšímat si agresora, nedopovídat na jeho vzkazy a nescházet se s ním)
- všechny zprávy/důkazy si ukládat (nemazat)
- dbát na svoje bezpečí – vyhýbat se osamělým místům a místům pravděpodobného setkání.

#11.2 Internetová kriminalita

Internetová (kybernetická) kriminalita obecně zahrnuje takovou trestnou činnost, kde je síťové připojení nástrojem, cílem nebo místem spáchání trestného činu. Internetová trestná činnost může zahrnovat spektrum potenciálně ilegálních aktivit (krádeže, podvody, vydírání, sexuální delikty atp.), obecně lze tyto aktivity rozdělit do třech kategorií (Hulanová, 2012):

- trestné činy, které se zaměřují přímo na počítačové sítě nebo zařízení (počítačové viry)
- trestné činy, které jsou pomocí počítačových sítí nebo zařízení usnadněny (kyberstalking, krádeže identity, phishing, pharming)
- trestné činy páchané pomocí počítačových sítí nebo zařízení na dětech (kyberšikana, kybergrooming, on-line dětská pornografie)

#11.2.1 Kybergrooming

Jde o chování uživatelů internetu, která má v oběti (nejčastěji dítěti) vyvolat pocit důvěry a připravit ho tak na schůzku, jejímž cílem je oběti ublížit, obvykle pohlavně zneužít. (Kolář, 2010, Hulanová, 2012)

Nejčastěji je k tomu využíván chat, sociální sítě, internetové seznamky, instant messagnery (ICQ, Facebook atp.), e-mail. Informační technologie takto nebezpečně rozšiřují možnosti a prostor působnosti sexuálním delikventům – prostřednictvím webu tak vyhledávají děti za účelem tvorby pornografického materiálu, prostituce, sexuální turistiky atp. (Hulanová, 2012)

Oběti kybergroomerů pocházejí napříč celým socioekonomickým spektrem, z hlediska věku a pohlaví jde nejčastěji o dívky mezi 13 a 17 lety, ale i děti mladšího školního věku.

Kybergroomeré jsou často velmi vytrvalí, dokáží s obětí udržovat dlouhodobý (několik měsíců) virtuální vztah, než ji přesvědčí k reálnému setkání. Proces manipulace s obětí má několik fází:

1. vzbuzení důvěry a snaha izolovat oběť – pachatel vystupuje pod falešnou identitou (změna věku), diskutuje s ní citlivá témata (problémy rodičů, s kamarády, intimní problémy), chápe ji a utvrzuje v tom, že kromě něj nikdo jiný. Často už nyní vyláká telefonní číslo, adresu bydliště nebo školy nebo jiný identifikační údaj.
2. podplácení dárky, službami, budování kamarádského vztahu.
3. vyvolání emoční závislosti oběti na pachateli – groomer zná tajemství dítěte (jeho problémy, intimní informace, případně již vylákané fotky), tedy silnou zbraň proti případnému přerušení kontaktu dítětem.
4. osobní setkání – aby groomer do poslední chvíle uchoval důvěru oběti, vydává se při setkání např. za otce/staršího bratra toho, s kým si oběť myslela, že je v kontaktu a že oběť jen na místo setkání doprovodí.
5. sexuální obtěžování, zneužití oběti.

#11.2.2 Kyberšikana

Cílem je někomu **ublížit nebo ho zesměšnit za použití elektronických prostředků**. Je to úmyslné, nepřátelské chování, které se obvykle opakuje. Řada jejích projevů může spadat do oblasti trestných činů, popřípadě může kyberšikana sloužit k posilování klasických forem šikany (užívá se také kyberstalking k posílení jiných forem stalkingu). (Hulanová, 2012)

Kyberšikana je například - hanlivé a urážlivé zprávy prostřednictvím SMS, MMS nebo internetu, zesměšňující nebo ponižující obrázky či videa posílané e-mailem nebo vyvěšené na webové stránce, webové stránky, blogy s cílem zesměšnit někoho, obtěžování prostřednictvím ICQ, SKYPE, zesměšňování prostřednictvím komunitních sítí, zneužití identity oběti rozesláním různých zpráv jejím jménem.

Kyberšikana není např. oprávněná kritika na internetu bez zlého úmyslu, bez nadávek a ponižování.

Vlastnosti virtuální reality, tím, že nabízí jiné nástroje ubližování, mění charakter celého procesu šikanování. Pro porozumění tomuto jevu proto bývají vyzdvihovány některé jeho charakteristické

Rysy kyberšikany (Kolář, 2011): anonymita, nezávislost na místě a čase, proměna agresora i oběti (podmínkou již není např. fyzická zdatnost agresora a určitá kategorie znevýhodnění oběti), pro pobavení kohokoliv, obtížná kontrola a rychlé šíření.

Typy kyberšikany, přičemž druhý typ je nebezpečnější z hlediska odhalení pachatele:

- **přímé útoky** – posílání obtěžujících nebo výhrůžných zpráv, kradení hesel a následné zneužívání účtu, zveřejňování choulostivých, lživých textů nebo obrazových materiálů, internetové hlasování (Kdo je největší kráva v 6. C?), interaktivní hry, hackování, posílání virů, zaslání pornografických a jiných nevyžádaných e-mailů zahlcujících schránku apod.

- **kyberšikana v zastoupení** – agresor šikanuje prostřednictvím třetího subjektu, který o tom často neví (např. docílí vyloučení oběti z diskuze/skupiny tím, že lživě nahlásí správci porušování pravidel; vydává se za oběť a posílání agresivních zpráv z jejího účtu apod.)

Prevence kyberšikany

- dodržování etikety (etiketa internetové komunikace)
- opatrnost při veškeré virtuální komunikaci, včetně komunikace s domnělými přáteli – neposílání osobních údajů, fotek, vč. intimních apod.; rozmyšlení si co a komu posílám
- nesdělování hesel, ani partnerovi, kamarádovi

- nevěřit každé informaci, kterou na Internetu najdu (viz tzv. hoaxy, tj. nepravdivé, poplašné zprávy šířené hromadně po internetu, www.hoax.cz) apod.

#Shrnutí kapitoly

V kriminologickém smyslu je stalking definován jako úmyslné pronásledování a obtěžování jiné osoby, které snižuje kvalitu jejího života a ohrožuje její bezpečnost. K takovému chování může agresor používat také informační technologie (internet, mobilní telefon).

S virtuálním prostředím (kyberprostorem) informačních technologií je spojována internetová kriminalita. V širokém slova smyslu mohou informační technologie sloužit jako nástroje nebo cíle obvyklých trestných činů. Mezi nejznámější a často orientované na děti jde o kybergrooming nebo kyberšikanu.

#Úkoly k textu

1. Vyhledejte české a mezinárodní organizace orientující se na práci s pachateli a oběťmi internetové kriminality a působící v této oblasti preventivně. Identifikujte činnosti, které tyto organizace cílově skupině poskytují.

2. Z textu kapitoly vyvodte pravidla bezpečného pohybu v kyberprostoru. Pokud si nejste jistí, vyhledejte webové portály, které se tomuto tématu věnují.

#Citovaná literatura

HULANOVÁ, L. *Internetová kriminalita páchaná na dětech. Psychologie internetové oběti, pachatele a kriminality*. Praha: TRITON, 2012.

KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011.

Trestní zákoník

#Doporučená literatura

HULANOVÁ, L. *Internetová kriminalita páchaná na dětech. Psychologie internetové oběti, pachatele a kriminality*. Praha: TRITON, 2012, s. 35 – 111.

#12. Kriminalita a delikvence

V této kapitole se dozvíte: jaký je rozdíl mezi obsahy pojmů kriminalita a delikvence. Co zahrnuje práce s uvězněnými osobami. Čím je charakteristický organizovaný zločin

Po jejím prostudování byste měli být schopni: vysvětlit míru nebezpečnosti kriminálních činů a deliktů. Objasnit možné důvody páchaní trestné činnosti. Rozdíly mezi organizovanými zločineckými skupinami a gangy. Charakterizovat cíle práce s uvězněnými osobami.

Klíčová slova kapitoly: kriminalita, delikvence, organizovaný zločin, peniterciární péče

Kriminalita a delikvence patří k nejzávažnějším společensky nejnebezpečnějším jevům. Odborníci soustředí svou pozornost zejména na racionální řešení tohoto problému – ochrana společnosti, způsob a cíl zacházení s pachateli kriminálních prohřešků. Obecným cílem je pak dosažení změn, tzn. specifickými postupy dosažení korekce ve vzorcích chování, které s kriminalitou souvisejí, do společensky žádoucí, popř. přijatelné formy. V ideálním případě je tato změna trvalá. (Fišer, Škoda, 2009)

Kriminalita (z lat. criminalis = zločinný; crimen = zločin) = výskyt chování, které je v dané společnosti považováno za trestné, tzn. činy a chování (zjevné nebo latentní) sankcionovatelné podle trestního zákona.

Delikvence (z lat. delinquere = provinit se) jde o širší pojem – chování týkající se nejen kriminality, ale zahrnuje také činy, které nejsou tzv. jinak trestné (např. přestupky, trestná

činnost osob mladších 15ti let). Často bývá termín používán v souvislosti s nežádoucím a nepřijatelným chováním dětí a mládeže (v případě mladistvých – juvenilní delikvence) Obecně lze kriminální chování i delikvenci označit jako projev poruchy sociálně adaptačních schopností a dovedností, přičemž společenskou nepřijatelnost svého chování nejsou delikventní osoby schopny nebo ochotny reflektovat. O změnu tohoto chování proto ani neusilují.

#12.1 Kriminogenní faktory

Příčiny vzniku a rozvoje kriminality a delikvence jsou multifaktoriální. Pokud je však chceme třídit, lze jako rizikové vnímat následující biologické, psychologické a sociální faktory (Fišer, Škoda, 2009):

#12.1.1 Biologické

- pohlaví – četnost kriminálního chování mužů a žen 10:1 (u mužů se obecně objevuje významnost agresivního a dravého jednání pro dosažení seberealizace, souvislost testosteronu a tendence k agresivitě)

- věk – velká část vězňů jsou muži do 26 let, vícevězňení pak do 30 let

- vrozené dispozice – zvýšeně dráždivý, rané poruchy a poškození CNS (minimální mozková dysfunkce, ADHD)

#12.1.2 Psychické

- nižší rozumové schopnosti, nižší schopnost posoudit danou situaci a zvážit důsledky svého jednání

- porucha osobnosti (disociální porucha osobnosti), poruchy sexuální preference

#12.1.3 Sociální

- rodina – roli může hrát anomální osobnost rodičů, míra plnění funkce rodiny, úplnost rodiny, syndrom CAN,

- vrstevnické skupiny a party – často v kombinaci s problémy v rodině, školní neúspěšností, užívání drog,

- dosažená úroveň vzdělání pojící se se společenským postavením,

- otázka trávení volného času,

- statisticky vyšší počet delikventních osob je častěji, opakovaně nebo dlouhodobě nezaměstnaných. Kriminalita je více páchána v městském prostředí (ve specifických městských částech), v průmyslových městech a v oblastech s vyšší mírou migrace, vliv na míru kriminality má nesporně i rychlost probíhajících kulturních a sociálních změn (naplnění potřeby jistoty je dosahováno převážně skrze materiální hodnoty, ty jsou nabývány často nelegitimně).

#12.2 Osobnostní charakteristiky delikventů

U delikventních osob lze identifikovat obecnější znaky, kterými můžeme tuto skupinu charakterizovat (Fišer, Škoda, 2009):

- myšlení - dovednost o svém cíli a jeho dosažitelnosti logicky uvažovat, avšak neschopnost připustit si následky,

- prožívání - sklon k afektivnímu reagování až extrémním výbuchům,

- motivace – potřeby pachatelů trestných činů se v zásadě od potřeb většiny neliší, rozdíl je ve způsobu jejich naplňování,

- chování – bezohlednost a agresivita při dosahování cílů.

Odborníkům (psychologům, etopedům, terapeutům atd.) může v poznání osobnosti jedince a stanovení specifických korektivních postupů pomoci typologie delikventní subkultury (dle Netíka in Fišer, Škoda, 2009, Koukolík, Drtilová, 1996):

- socializovaný typ (typ normální) – trestný čin má epizodický charakter, nedochází k recidivě, lze předpokládat přijetí viny, lítosti a snahy o nápravu; návrat do společnosti probíhá bez větších problémů.

- neurotický typ – vyskytují se u něj neurotické poruchy větší i menší závažnosti (emoční labilita, deprese, obsedantní myšlení), často jde o důsledek citové deprivace, týrání a působení rizikových rodičů (kriminální činy bývají často formou protestu vůči rodině, ne společnosti); negativní důsledky penitenciárního procesu jsou u těchto osobností nejrizikovější (riziko zvýraznění stávající poruchy); pro práci odborníků je důležité, aby u jedince nevznikl pocit, že je už společností odepsán.

- nesocializovaný typ – typ s poruchou osobnosti (často disociální porucha osobnosti, emočně nestabilní a histriónská); někdy i nadprůměrně inteligentní lidé; na okolí působí velmi sympaticky, toto jednání je však manipulativní a účelové; jsou až patologicky egocentričtí.

- mentálně insuficientní typ – mají nižší úroveň rozumových schopností a tomu i odpovídá jejich kriminální činnost (často násilné trestné činy, někdy motivované sexuálně); v penitenciárním procesu je třeba pracovat u těchto osob s rizikem nekritického, bezděčného přejímání názoru druhých.

- deviantně socializovaný typ – člověk, který si osvojil dobře sociální normy skupiny, jíž je členem, tyto normy jsou však v rozporu s normami společnosti.

- typ s masivní psychickou poruchou – nejčastěji osoby se schizofrenií, s poruchami efektivity, popř. s různými typy psychóz jako důsledku závislosti; páchají většinou násilné, brutálně provedené činy s nesrozumitelnou motivací; patří především do psychiatrické (celoživotní) péče (detenční ústavy).

#12.3 Možnosti práce s delikventními jedinci

Práci s uvězněnými (vazby, výkon trestu odnětí svobody) jedinci označujeme jako **penitenciární péči**.

#12.3.1 Působení na obviněné

- během obvinění a vyšetřování mohou být jedinci umístěni do vazebních věznic, resp. do zvláštních oddělení věznic

- statut obviněného omezuje možnosti pedagogické a výchovné práce (presumpce nevinny)

- základním požadavkem je uchování zdraví a přirozené důstojnosti člověka – nabídka kulturních aktivit, pracovních aktivit ve formě terapie, vzdělávacích aktivit – vše dobrovolně

- důležitá je prevence rozvoje psychických poruch a poruch chování, také prevence vzniku mimořádných událostí

#12.3.2 Zacházení s odsouzenými

Hlavním prostředkem korektivního (tedy výchovného) působení na pachatele je celodenně probíhající program odsouzených v průběhu jejich výkonu trestu odnětí svobody = **program zacházení**.

Cílem programu zacházení je korekce nežádoucích vzorců chování a způsobu života, což by mělo vést k bezproblémovému způsobu života po propuštění z VTOS.

Program zacházení zahrnuje několik oblastí, a to:

- práce – ve smyslu zaměstnávání; práce a činnosti potřebné k zajištění každodenního provozu věznice; pracovní terapie vedená specialisty vězeňské služby
- vzdělávání – v současné penitenciární péči hraje klíčovou roli. Jde o vzdělávání organizované/realizované SOU, OU a učilišti; vzdělávání, které je vedeno zaměstnanci vězeňské služby; vzdělávání v rámci školské soustavy ČR
- osobnost – zde zahrnujeme speciálně výchovné programy jako např. sociální výcvik, individuální poradenství, intervenci v krizových situacích, trénink zvládnání vlastní agrese apod.
- volný čas – různorodé zájmové aktivity sledují následující cíle – udržení fyzického a duševního zdraví odsouzených, překonání negativních důsledků prizonizace, prevenci mimořádných událostí, odreagování a změnu emočního ladění odsouzených
- rodinné a sociální vazby a vztahy – tzv. extramurální programy – cílem je podpora při vytváření, udržení a posílení vazeb odsouzených s rodinou a blízkými mimo věznici. Participace, tzn. zapojení poškozeného do procesu odškodnění, se uplatňuje v rámci mediace a probace.

#12.4 Organizovaný zločin

Organizovaný zločin je **opakující se (soustavné) páchaní cílevědomě koordinované závažné trestné činnosti**, jehož aktérem jsou zločinecké skupiny nebo organizace (většinou s vícestupňovou organizační strukturou), a jehož **hlavním cílem je dosahování maximálních nelegálních zisků při minimalizaci rizika** (zajišťovaného prostřednictvím kontaktů v rozhodovacích společenských strukturách). (Organizovaný, 2004)

K základním znakům, které by měly být vždy **v celém rozsahu přítomny**, patří trvalá spolupráce více osob, z nichž každá má pevně stanovené specifické úkoly, dále páchaní závažné trestné činnosti s úmyslem získat prospěch nebo moc, a jako poslední znak vysoká profesionalita, tj. stabilita, koncepčnost, důkladná příprava akcí, konspirace, disciplína, přísně stanovené normy chování a kontroly, dokonalé vybavení.

K dalším znakům, z nichž mohou být přítomny jen některé, nebo se nemusí uplatňovat v plném rozsahu, patří:

- naprostá koncentrace moci v rukou nejvyššího šéfa, sice s delegací pravomoci na střední články, ale zároveň s naprostou totalitou a úplným potlačením jakékoliv demokracie,
- používání násilí nebo jiných prostředků zastrahování uvnitř skupin, mezi skupinami i vůči okolnímu světu,
- využívání kontaktů na politiky, veřejnou správu, orgány prosazování práva, orgány výkonu spravedlnosti, ekonomiku, sdělovací prostředky, k prosazování vlastních zájmů prostřednictvím spolupráce, kompromitování, korupce, nátlaku,
- snaha získat potřebné informace a využít je pro zvýšení zisků a snížení rizik, aktivní využívání značného bohatství,
- fungování na mezinárodní úrovni.

Skupiny, které patří do organizovaného zločinu, jsou uspořádány na vyšší, většinou **třístupňové úrovni**. (Organizovaný, 2004) Nejvyšší stupeň je většinou od vlastní trestné činnosti izolován, provádějí ji tzv. „střední články“ prostřednictvím řadových členů za vydatné pomoci externistů. Stanovit, zda jde o organizovaný zločin pouze na základě úrovně organizovanosti, by bylo obtížné. V tomto směru je významným ukazatelem charakter trestné

činnosti, kterou skupiny provozují. Mělo by jít o činnost soustavnou, opakující se, a hlavně musí jít o závažnou trestnou činnost.

U páchané trestné činnosti lze stanovit následující znaky a základní druhy aktivit:

- Veškeré aktivity jsou skupinové, probíhají v součinnosti více osob a organizovaně.

- Aktivity lze rozdělit na:

- **základní** - ziskové, které slouží k vytváření zisku. Navozují "podnikatelské" rysy organizovaného zločinu, neboť zásadním způsobem určují jeho chování a utváření organizačních struktur. Jsou včleněny do struktury poptávky a nabídky ve společnosti nabídkou nelegálního zboží a služeb nebo legálního zboží a služeb, ale poskytovaných a opatřovaných nelegálním způsobem.

- **zabezpečovací a krycí**, které slouží k zajištění nerušeného průběhu ziskových operací, bezpečnosti a beztrestnosti organizace a jejích členů a k získávání potřebných informací, tj. zahrnují veškeré činnosti směřující ke krytí nezákonných aktivit, k ovlivňování a paralyzování řídicích, kontrolních a represivních mechanismů společnosti a k získání, rozšíření či udržení sektoru trhu v konkurenčním boji uvnitř kriminálního prostředí (korupce, kompromitování a diskreditace, potlačování důkazů, ovlivňování a zastrasování svědků, účelové užívání násilí, akce namířené proti zákonnému průběhu trestního řízení). Na vyšší vývojové úrovni dochází k infiltraci do oficiálních společenských, politických a ekonomických struktur, jejich ovlivňování a manipulaci.

- **legalizaci výtěžků ze zločinu** (tyto aktivity spočívají v tzv. praní špinavých peněz, tedy v činnosti směřující k zastření původu zisku pocházejícího z trestné činnosti a posléze k jeho legalizaci, případně investování do legální ekonomiky; tyto aktivity lze považovat za znak vyšší vývojové fáze organizovaného zločinu).

U subjektu trestné činnosti lze vytipovat následující charakteristické znaky:

- subjektem je skupina (sdružení, organizace) vzniklá, resp. založená za účelem páchaní trestné činnosti, případně skupina, u níž došlo k tomu, že ziskové trestné činnosti se postupně jednoznačně podřídily veškeré ostatní aktivity,

- struktura skupiny/organizace je postavena na obdobných principech jako struktura legálního podniku (s doplněním specifických funkcí zajišťujících krycí a zabezpečovací aktivity) a řídí se stejnými ekonomickými pravidly,

-konkrétní uspořádání může mít řadu forem od monolitní organizace po pružné sítě spočívající na vzájemně výhodné spolupráci relativně nezávislých menších skupin a buněk s využíváním externistů a specialistů,

- ve skupině existuje hierarchie vůdců a podřízených a dělba úkolů

- charakter vazeb (osobních, pokrevních, formálně funkčních atd.) ve skupině umožňuje účelnou a účinnou komunikaci mezi členy, dělbu práce a spolupráci při plnění úkolů,

- skupina/organizace vyvíjí soustavnou (dlouhodobou) činnost, rozvinuté organizace mají schopnost sebeobnovování (i při výměně/obměně členů organizace trvá),

- existuje kodex chování, podléhající systému sankcí,

- autoritativní charakter řízení.

Sám termín „organizovaný zločin“ je dost nepřesný. Nicméně za organizovaný zločin ve smyslu výše uvedených znaků bychom mohli považovat (v kriminologickém smyslu):

- vyvíjení skupinové organizované trestné a další doprovodné činnosti v podobě primárně ziskových aktivit zapojených do struktury poptávky a nabídky ve společnosti a dále krycích a zabezpečovacích aktivit,
- subjektem těchto aktivit je strukturovaná a hierarchizovaná skupina (organizace) vzniklá za účelem ziskové trestné činnosti, která funguje na základě dělby funkcí a úkolů.

#12.5 Rozlišení mezi organizovaným zločinem a gangem

Přestože gangy bývají k organizovanému zločinu často přiřazovány (zejména ve skandinávských zemích a v USA; tam i na základě terminologické tradice z doby rozmachu organizovaného zločinu ve dvacátých letech 20. století, kdy byli členové zločineckých organizací označeni jako gangsteři), lze u nich shledat některé významné odlišnosti. (Organizovaný, 2004, Fišer, Škoda, 2009)

Gangy bývají obvykle vázány na specifické prostředí či lokalitu (gangy pouliční, motocyklové, vězeňské), bývají charakteristické věkovým (pouliční gangy) či etnickým složením svých členů (gangy vězeňské, gangy velkoměstské v etnicky promíseném prostředí). Obvykle vykazují nižší stupeň organizovanosti a hierarchizace, vyznačují se menší stabilitou. Motiv dosahování stálého vysokého zisku nebývá při založení a v následné činnosti jednoznačně primární; naopak může převažovat motiv autority či dominance v určitém prostředí spojený s motivem vnitřní solidarity, ochrany a jistoty, kterou gang svým členům poskytuje.

Zejména u pouličních a motocyklových gangů může být hodnotou příslušnost ke gangu sama o sobě, což souvisí i s poměrně charakteristickým znakem gangu = příslušnost k určitému gangu bývá v daném prostředí veřejně přiznávána (prostřednictvím různých symbolů manifestována) na rozdíl od přísné konspirace organizovaného zločinu.

Případná trestná činnost bývá méně sofistikovaná, s větším příklonem k přímočařejšímu jednání s použitím násilí, než je tomu u organizovaného zločinu.

Doprovodné (krycí a zabezpečovací) činnosti včetně korupce nejsou pro činnost gangů charakteristické, naopak konflikt gangu s veřejnou mocí bývá otevřený. Organizovaný zločin nicméně může pro své účely a výkon určitých činností (dealerství, násilné akce apod.) některé gangy využívat; ani vývoj některých gangů směrem ke kriminálním organizacím v podobě organizovaného zločinu není vyloučen.

#Shrnutí kapitoly

Kriminalita a delikvence patří k nejzávažnějším a společensky nejnebezpečnějším jevům. Odborníci soustředí svou pozornost zejména na racionální řešení tohoto problému – ochrana společnosti, způsob a cíl zacházení s pachateli kriminálních prohřešků. Obecným cílem je pak dosažení změn, tzn. specifickými postupy dosažení korekce ve vzorcích chování, které s kriminalitou souvisejí, do společensky žádoucích, popř. přijatelné formy.

Pojem kriminalita zahrnuje výskyt chování, které je v dané společnosti považováno za trestné, tzn. činy a chování (zjevné nebo latentní) sankcionovatelné podle trestního zákona. Pojem delikvence je pojmem širším. Jde o chování týkající se nejen kriminality, ale zahrnuje také činy, které nejsou tzv. jinak trestné (např. přestupky, trestná činnost osob mladších 15ti let). Často bývá termín používán v souvislosti s nežádoucím a nepřijatelným chováním dětí a mládeže (v případě mladistvých – juvenilní delikvence). Jsou identifikovány faktory kriminogenního jednání. Uvězněným osobám je poskytována penitenciární péče.

V oblasti trestné činnosti jsou pak zvláště závažné aktivity vyvíjené organizovanými skupinami. Organizovaný zločin je opakující se (soustavné) páchaní cílevědomě koordinované závažné trestné činnosti, jehož aktérem jsou zločinecké skupiny nebo organizace (většinou s víceúrovňovou organizační strukturou), a jehož hlavním cílem je dosahování maximálních nelegálních zisků při minimalizaci rizika (zajišťovaného prostřednictvím kontaktů v rozhodovacích společenských strukturách). Od těchto aktivit je třeba odlišovat aktivity gangů.

#Citovaná literatura

FISCHER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009

Kolektiv autorů. *Organizovaný zločin v České republice*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004.

Zpráva o situaci v oblasti vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku na území České republiky v roce 2009. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky, 2010. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/statistiky-kriminality-dokumenty.aspx>

#13.Kriminalita dětí a mládeže

V této kapitole se dozvíte: o možných důvodech páchaní delikventní činnosti dětmi a mládeží. O vládních strategických a legislativních opatřeních v této oblasti. O způsobech intervence v této oblasti.

Po jejím prostudování byste měli být schopni: vysvětlit možné příčiny delikventního chování dětí a mládeže. Objasnit systém péče o delikventní děti a mládež

Klíčová slova kapitoly: subkultura, ústavní výchova, ochranná výchova, diagnostický ústav, kurátor pro mládež, výchovný ústav

Současná společnost není společností koherentní, mezi jejími vrstvami existují bariéry, které jsou pro jednotlivce buď překonatelné, nebo zcela nepřekonatelné. Vznik subkultur může být jedním z důsledků tohoto stavu (*viz subkulturní teorie*). Některé subkultury mládeže sdružují jednotlivce do různé míry frustrované (teorie rozdílných příležitostí, teorie napětí, teorie diferencovaného sdružování, teorie sociální dezorganizace).

V tradiční společnosti disponovala každá sociální vrstva svými specifickými cíli, kterých chtěli více či méně její členové dosáhnout. V moderní společnosti se objevuje fenomén „univerzálních cílů“, což jsou cíle bohatých skupin, jež jsou médií vnucovány i vrstvám ostatním. (Česká, 2007)

Obecně lze rozlišit dva typy skupin delikventně jednajících mládeže (Česká, 2007):

1. stabilní, integrované skupiny – existují v prostředí, kde jsou sociální deviace akceptovány i dospělými, často tyto skupiny také podporují (např. gangy dětských zlodějů).

2. nestabilní, neintegrované skupiny – velmi násilnické, důvodem vzniku je potřeba členů demonstrovat svou sílu, opozici. Jsou součástí subkultury násilí.

Dále lze mezi subkultury, které mohou vykazovat trestnou činnost řadit drogovou subkulturu, subkulturu rasistickou, subkulturu pseudonáboženskou.

Společenský kontext delikvence mládeže je postaven na měnících se hodnotových vzorcích společnosti, měnící se hodnotě práce a nárocích na kvalifikaci, rostoucí míře chudoby, vlivu médií (na kriminalitu, na postoj veřejnosti ke kriminalitě). (Česká, 2007)

#13.1 Vývoj trestných činů dětí a mladistvých v ČR v letech 2000 až 2009

V rámci objasněné kriminality zaznamenala trestná činnost mládeže v roce 2009 pokles (Zpráva, 2009), a to jak u dětí mladších 15 let, tak u mladistvých. Snížil se také podíl dětí

mladších 15 let 1,7 % (-0,5 %) a mladistvých 4,3 % (-0,6 %) na celkovém počtu stíhaných a vyšetřovaných osob.

Děti i mladiství se dopouštějí převážně majetkových provinění, respektive trestných činů a krádeží prostých. Velká část se řadí do kategorie přestupků (škoda do 5 tis. Kč).

Za kriminalitou mládeže stojí většinou nevhodné rodinné prostředí včetně kriminálních vzorů a špatných výchovných postupů, dále neuspokojivé ekonomické a sociální podmínky, snaha o majetkový prospěch apod. Pachatelé z řad mládeže pocházejí i z dobře situovaných rodin a trestnou činnost páchají z nudy nebo nedostatku vhodného výchovného působení rodičů. Oproti poklesu u násilné a majetkové trestné činnosti byl zaznamenán mírný nárůst mravnostní kriminality, a to jak u mladistvých, tak u dětí. V této oblasti bude nutno věnovat větší pozornost primární prevenci.

Společensky nebezpečné zůstává zneužívání alkoholu, tabákových výrobků a drog, které úzce souvisí s motivací k páčání majetkové trestné činnosti (ta je často přímo spojena s drogami, resp. snahou opatřit si prostředky na získání drog). Zatím neřešeným problémem zůstávají děti umístěné do institucionální péče, které se dopouštějí častých útěků a páchají trestnou činnost. Velmi závažná je i otázka další kriminální kariéry mládeže po opuštění institucionální péče.

#13.2 Opatření

Přes setrvalý pokles kriminality mládeže od roku 2001 vyžaduje její regulace kvalitnější práci všech institucí a subjektů systému péče o ohrožené děti (Policie ČR, orgánů sociálně-právní ochrany dětí, justičních složek, škol a školských zařízení a nestátních organizací), a to zejména v oblasti primární a sekundární prevence. (Zpráva, 2009)

V lednu 2009 schválila vláda ČR materiál **Transformace a sjednocení systému péče o ohrožené děti** - v rámci této transformace pokračovaly přípravy na realizaci plošného šíření projektu Systém včasné intervence na území celé ČR.

Dalším relevantním vládním dokumentem je **Strategie prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže v působnosti MŠMT na období 2009–2012**.

Ve školách a školských zařízeních je realizován závazný tzv. Minimální preventivní program, který zahrnuje aktivity prevence rizikového chování. Program realizuje školní metodik prevence ve spolupráci s dalšími pedagogy nebo s nestátními neziskovými organizacemi.

MŠMT každoročně v rámci dotační politiky vyčleňuje částku cca 22 mil. Kč na protidrogovou prevenci a prevenci kriminality a jiných rizikových chování. Např. v roce 2009 bylo finančně podpořeno ze státního rozpočtu prostřednictvím MS celkem 21 akreditovaných probačních programů pro mladistvé v celkové výši dotací 2 mil. Kč. Z nich nejrozšířenějším probačním programem je nadále Právo pro každý den, realizovaném osmi poskytovateli.

Přínosné jsou bezesporu aktivity **Probační a mediační služby** směřující k dalšímu rozvoji a upevnění dobré praxe Týmů pro mládež. V rámci nich se některá z probačních středisek zapojila do přípravy a zavedení Systému včasné intervence.

#13.3 Intervence

#13.3.1 Ústavní výchova

Ústavní výchova je nařízena rozhodnutím soudu podle zákona o rodině v občansko-právním řízení a je určena pro nezletilé do 18 let věku s krátkodobým pobytem mimo rodinu nebo s nejasnou prognózou, anebo pro děti vyžadující speciální přístup pro určitý handicap. Uskutečňuje se podle věku ve zdravotnických a školských zařízeních- kojenecké ústavy,

dětské domovy a dětská centra pro děti do 3 let věku (Ministerstvo zdravotnictví); ústavy sociální péče (Ministerstvo práce a sociálních věcí); dětské domovy a dětské domovy se školou pro děti po 3. roce života, diagnostické ústavy a výchovné ústavy (Ministerstvo školství, mládeže a sportu). Základním předpokladem nařízení ústavní výchovy je vážné ohrožení nebo narušení výchovy dítěte

#13.3.2 Ochranná výchova

Ochranná výchova je uložena rozhodnutím soudu: a) v občansko-právním řízení, spáchá-li dítě mezi 12. – 15. rokem věku čin, za který lze dle trestního zákona uložit výjimečný trest; b) v trestním řízení se ukládá ochranná výchova mladistvému mezi 15. – 18. rokem tehdy, jestliže ochranná výchova podle rozhodnutí soudu splní svůj účel lépe než uložení trestu odnětí svobody.

Uskutečňuje se ve školských zařízeních: diagnostické ústavy, dětské domovy, dětské domovy se školou a výchovné ústavy (Ministerstvo školství, mládeže a sportu). Základním předpokladem uložení ochranné výchovy je protispoločenský čin dítěte nebo mladistvého, který naplňuje skutkovou podstatu trestného činu

#13.3.3 Kurátor pro mládež

Kurátor pro mládež pracuje na sociálních odborech, řídí se zejména Zákonem o sociálně-právní ochraně dětí. Pečuje o nezletilé děti /do 15 let/, které se dopustily činu jinak trestného, mladistvými / od 15 do 18 let/, u nichž bylo zahájeno trestní nebo přestupkové řízení. Řeší problémy záškoláctví, útěků z domova, toxikomanie, alkoholismu a trestnou činnost, šikana mezi dětmi. Při spáchání trestné činnosti zastupuje mladistvé při hlavním líčení před soudem. Spolupracuje se školskými a zdravotnickými zařízeními, občanskými sdruženími, středisky výchovné péče, věznicemi a soudy, probační a mediační službou ČR. Zúčastňuje se výslechů nezletilých a mladistvých u Policie ČR. Je přítomen jednání mladistvých u přestupkové komise. Zajišťuje výkon obecně prospěšných prací pro odsouzené občany.

#13.3.4 Diagnostický ústav

Pobyt v diagnostickém ústavu je buď nařízen soudem, nebo je dobrovolný, řídí se zákonem č. 109/2002 O výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. Existuje diagnostický ústav pro děti a diagnostický ústav pro mládež.

Cílem pobytu je především navrácení dítěte do rodinného prostředí s postojí, chováním a vztahy pro všechny přijatelnými. Pokud tohoto cíle nelze dosáhnout, pak na základě výsledků komplexního vyšetření, zdravotního stavu dětí a volné kapacity jednotlivých zařízení je umísťuje do dětských domovů, dětských domovů se školou, nebo výchovných ústavů s výjimkou dětí, o jejichž umístění v důsledku jejich poruch chování požádaly osoby odpovědné za výchovu. Těmto dětem je poskytována preventivně výchovná péče.

K nejčastěji řešeným problémům dítěte patří způsob života ohrožující dítě samotné, způsob života nepřijatelný pro rodinu, okolí, zneužívání návykových látek, (drogy), závislostní chování, útky z domova, konflikty v rodině, kde rodiče ztrácí možnost pozitivně situaci ovlivnit, opuštění přípravy na povolání spojené se zahálčivým způsobem života, delikvence – porušování zákona, sebepoškozování, ohrožování vlastního života, nepřiměřená agresivita v chování, citové či tělesné strádání ohrožující zdravý vývoj, týrání, zneužívání, krádeže, lhaní.

#13.3.5 Výchovný ústav

Výchovný ústav poskytuje péči, kterou by jinak poskytovali rodiče nebo jiné osoby zodpovědné za výchovu, dětem ve věku 15 (12) - 18, resp. 19 let, u nichž byla nařízena ústavní výchova, uložena ochranná výchova nebo vydáno předběžné opatření. Jedná se o děti se závažnými poruchami chování a emocí

Cílem školského zařízení je předcházet vzniku a rozvoji negativních projevů v chování dítěte a zmírňovat příčiny a důsledky již vzniklých poruch chování. Důležitá je podpora vzdělávacího působení školy, ale i uspokojování potřeb v oblasti rekreace a zábavy. Součástí výchovné práce je vedení dětí k sebeobsluze, pracovním a sociálním návykům tak, aby se po ukončení ústavní nebo ochranné výchovy mohly úspěšně zapojit do společnosti.

#Shrnutí kapitoly

Můžeme rozlišit dva typy skupin delikventně jednající mládeže (1) stabilní, integrované skupiny, (2) nestabilní, neintegrované skupiny, které jsou součástí subkultury násilí. Vedle strategických opatření vlády existuje několik legislativních prostředků a institucí, jejichž cílem je nejen náprava delikventního chování jedinců, ale především preventivní působení v této oblasti.

#Úkol

Vyhledejte alespoň 3 aktuální programy práce s delikventní mládeží v ČR. Porovnejte jejich cíle, strategii a aktivity.

#Citovaná literatura

Česká mládež v perspektivě delikvence. Výsledky mezinárodního výzkumu. Praha: Univerzita Karlova, 2007.

MATOUŠEK, O., MATULOVÁ, A., KOPOLDOVÁ, B., CHALUPOVÁ, J., HALÍK, T. *Práce s rizikovou mládeží. Projekt LATA a další alternativy věznění mládeže.* Praha: Portál, 1996.

MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence.* Praha: Portál, 1998.

Zpráva o situaci v oblasti vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku na území České republiky v roce 2009. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky, 2010. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/statistiky-kriminality-dokumenty.aspx>